

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Савченко А. В., Вартилецька І. А.,
Семенюк О. О., Луцак О. О.**

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА
ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ
ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ
ТА ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН,
ВЧИНЕНИХ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ
НЕПОВНОЛІТНІХ
ТА ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ**

Київ - 2016

УДК 343.976

ББК Х 67.5

К82

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національної академії внутрішніх справ
(від 29 березня 2016 р., протокол № 7)*

Рецензенти:

Джу́жа О.М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Мисливий В.А. – доктор юридичних наук, професор;

Осадчий В.І. – доктор юридичних наук, професор.

Автори:

Савченко Андрій Володимирович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права НАВС;

Вартилецька Інна Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права НАВС;

Семенюк Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, доцент НАВС;

Луцак Оксана Олексіївна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук НАВС.

Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх / **Савченко А. В., Вартилецька І. А., Семенюк О. О., Луцак О.О. : [монографія].** – К. : НАВС, 2016. – 267 с.

ISBN 978-966-8923-29-6

Монографія присвячена комплексному та системному розкриттю питань щодо кримінально-правової характеристики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх. У роботі розглянуто стан наукового дослідження, генезис і зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за вказані злочини, а також конкретизовано зміст їх об'єктивних та суб'єктивних ознак. Проведено відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315 і 317 Кримінального кодексу України, від суміжних складів злочинів та вивчено санкції відповідних кримінально-правових норм. З урахуванням отриманих результатів дослідження вироблено низку пропозицій щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх.

УДК 343.976

ББК Х 67.5

ISBN 978-966-8923-29-6

© Савченко А. В., Вартилецька І. А.,
Семенюк О. О., Луцак О. О.

ЗМІСТ

<i>Перелік умовних позначень.....</i>	<i>5</i>
<i>Вступ</i>	<i>6</i>

РОЗДІЛ 1. Стан наукового дослідження, генезис і зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх 9

<i>1.1. Стан наукового дослідження кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх.....</i>	<i>9</i>
---	----------

<i>1.2. Генезис кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх.....</i>	<i>46</i>
--	-----------

<i>1.3 Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх.....</i>	<i>67</i>
---	-----------

РОЗДІЛ 2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, які вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх..... 96

<i>2.1. Об'єктивні ознаки злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх.....</i>	<i>96</i>
---	-----------

<i>2.2. Суб'єктивні ознаки злочинів у сфері обігу наркотичних</i>	
---	--

засобів або психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх	137
---	-----

<u>РОЗДІЛ 3. Відмежування та покарання за злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх</u>	162
--	------------

3.1. Відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315 і 317 КК України від суміжних складів злочинів	162
---	-----

3.2. Покарання за злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотиків, вчинені із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього	195
--	-----

Висновки	219
Список використаних джерел	226

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

абз. – абзац

ВРУ – Верховна Рада України

КК – Кримінальний кодекс

КНР – Китайська Народна Республіка

НАВС – Національна академія внутрішніх справ

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

КПК – Кримінально-процесуальний кодекс

м. – місто

МВС – Міністерство внутрішніх справ

н.м.д.г. – неоподатковуваний мінімум доходів громадян

ОВС – органи внутрішніх справ

прим. – примітка

п. – пункт

п.п. – пункти

ППВСУ – постанова Пленуму Верховного Суду України

р. – рік

рр. – роки

РФ – Російська Федерація

ст. – стаття (століття)

ст.ст. – статті

США – Сполучені Штати Америки

тис. – тисяча (тисяч)

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ФРН – Федеративна Республіка Німеччини

ч. – частина

ч.ч. – частини

§ – параграф (стаття)

§§ – параграфи (статті)

ВСТУП

За останні десять років однією з найгостріших суспільних проблем в Україні стала наркоманія та наркозлочинність.¹ Нерозв'язання цієї проблеми може справити негативний вплив на соціальну сферу, призвести до заподіяння великої шкоди здоров'ю населення, а також стати загрозою для національної безпеки держави. За офіційними даними, кількість людей, які вживають наркотики, в Україні становить близько 100 тисяч. За оцінками МВС України таких осіб в 10–12 разів більше, тобто 800 тис. – 1 мільйон. За даними Інтерполу, в Україні зареєстровано 65 тис. розповсюджувачів наркотиків, більше 1 млн. наркозалежних осіб, з яких приблизно 187 тис. ВІЛ-інфікованих. Усе це є свідченням того, що наркоманія в Україні має ознаки епідемії, впливаючи на соціально-психологічну атмосферу в суспільстві та значно погіршуючи стан злочинності в державі. Зокрема, від загальної кількості щорічно зареєстрованих злочинів суспільно небезпечні діяння, пов'язані з обігом наркотиків, залишаються на рівні 10–11 %².

Поряд з цим значна кількість злочинів у сфері обігу наркотиків вчиняється неповнолітніми під безпосереднім впливом старших за віком осіб. Тобто, зберігається негативна наркокримінологічна тенденція в частині прямого злочинного впливу дорослих на неповнолітніх осіб з метою залучення останніх до злочинної діяльності. Ситуація, що склалася сьогодні у сфері обігу наркотиків, спричинена загальним високим рівнем вживання їх

¹ Далі у монографії, якщо це спеціально не обумовлено іншими обставинами, поняття «наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги» в різних відмінках і конструкціях ми будемо замінювати поняттям «наркотики» в різних відмінках і конструкціях, що в принципі корегується з положеннями Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р. Також поряд з поняттям «злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин» ми будемо використовувати альтернативні в нашому розумінні поняття «наркозлочини» та «кримінальний наркотизм».

² Стан та структура злочинності : офіційна статистика Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=67108>

особами не за медичним призначенням, активізацією діяльності міжнародних наркосиндикатів та здійсненню транзитного переміщення наркотиків територією України. За даними соціологічних досліджень, 35 % першокурсників професійно-технічних училищ та 25 % студентів вищих навчальних закладів мають досвід вживання наркотиків.³ Викладене дозволяє констатувати актуальність питань, пов'язаних із кримінальною відповідальністю за цілеспрямовані дії дорослих, спрямованих на залучення неповнолітніх до вчинення наркозлочинів як споживачів та як активних учасників злочинної діяльності.

На жаль, наявність у КК України норм про відповідальність за наркозлочини, вчинені із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх (ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317), суттєво не впливають на динаміку відповідних злочинів. Саме тому виникає необхідність удосконалення окремих кримінально-правових положень. Недоліки у конструюванні норм КК України та їх надмірна диференціація призводить до помилок у судовій і слідчій практиці, знижує ефективність діяльності держави із застосування кримінально-правових заходів протидії незаконному вживанню наркотичних засобів. Додатковим аргументом щодо цього можуть слугувати результати проведеного анкетування працівників правоохоронних органів (зокрема, 52,8 % з них вважають, що конструкції складів злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315 і 317 КК України, є недостатньо ефективними та їх складно застосовувати до реальних випадків вчинення злочинів, здійснити належну кримінально-правову кваліфікацію).

Питання кримінально-правової протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, у тому числі тим, що вчиняються із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього, у різні роки досліджувало багато вітчизняних науковців, зокрема: П.П. Андрушко, С.Н. Арешкіна, А.М. Бабен-

³ Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу до розпорядження : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80/page>

ко, С.І. Бобраков, І.А. Вартилицька, С.П. Гарницький, О.П. Горох, Ю.О. Данилевська, О.М. Джужа, С.П. Дідковська, Н.Ю. Жиліна, Р.Т. Ісмаїлова, М.В. Казаков, Д.В. Каменський, О.В. Корнілова, Є.Г. Мартинчик, І.І. Митрофанов, Н.А. Мирошніченко, А.А. Музика, І.О. Нікіфорчин, В.І. Осадчий, А.В. Савченко, М.П. Селіванов, В.М. Смітєнко, О.М. Стрільців, В.А. Тимошенко, Б.А. Торгаутова, Є.В. Фесенко, М.С. Хруппа, Н.П. Шевченко, та ін.

У роботі використані загальнотеоретичні положення кримінально-правової та кримінологічної науки, що розроблялися такими вченими, як М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Ф.Г. Бурчак, Я.М. Брайнін, І.П. Васильківська, Б.С. Волков, В.В. Голіна, В.К. Грищук, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, М.Д. Дурманов, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, М.Й. Коржанський, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, О.М. Литвинов, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.А. Мисливий, П.П. Михайленко, В.О. Навроцький, М.І. Панов, А.О. Пінаєв, О.І. Рарог, А.Б. Сахаров, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та ін. Праці цих учених є теоретичним підґрунтям монографічного дослідження. Проте сучасні умови розвитку суспільства обумовлюють необхідність теоретико-правового обґрунтування законодавчих змін щодо удосконалення кримінального законодавства стосовно питань протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх.

Отже, викладені вище обставини у своїй сукупності зумовлюють актуальність обраної теми монографічного дослідження, яка присвячена питанням кримінально-правової характеристики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ, ГЕНЕЗИС І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ВЧИНЕНИХ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1 Стан наукового дослідження, генезис і зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх

Стан наукового дослідження кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх

На початку нашої монографії одразу звернемося до з'ясування стану наукового дослідження питань кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, приділивши ключову увагу розгляду теоретико-методологічних засад дослідження. Цей першочерговий крок розкриє принципи й висхідні положення, на підставі яких будуть вибудовуватися теоретичні висновки та пропозиції прикладного характеру, отримання яких забезпечуватиметься правильно підбраною методологією.

Розробляючи теоретичні засади дослідження, ми прагнемо, насамперед, оцінити ситуацію наукової розробки питань кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, встановити перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямку, визначити поняття, види та сутність таких злочинів, а також з'ясувати фактори, що визначають соціальну зумовленість кримінальної відповідальності за такого роду злочини.

Слід зазначити про те, що власне злочини у сфері обігу наркотиків були і залишаються одними з найбільш небезпечних, поширених і резонансних. Особливе занепокоєння викликають факти кримінального наркотизму, спрямованого на залучення неповнолітніх або вчиненого щодо неповнолітніх. Це зумовлено не лише тим, що неповнолітні особи завжди визнавалися злочинцями особливого роду, а й тим, що на сьогодні це одна з найбільш кримінально уражених верств населення. Соціально-економічна криза в Україні, безробіття, невирішені завдання педагогічного, психологічного та культурно-виховного характеру негативно впливають на формування молодого покоління. Подекуди ці явища обумовлюють відчуження неповнолітніх від офіційних інститутів соціалізації. Більше того, неповнолітні безпосередньо долучаються до наркоманії, яка в умовах сьогодення має стійку тенденцію росту і омолодження.

З одного боку наркоманія неповнолітніх має характер психічних розладів, які виникають внаслідок зловживання особами наркотичними засобами або психотропними речовинами і характеризується прагненням до їх вживання, схильністю до зростання психічної і фізичної залежності від них (при цьому втрачаються моральні принципи, почуття обов'язку, поваги до законів і правил повсякденного життя, трудова кваліфікація та активність, відбувається деградація свідомості і волі, посилюється агресивність тощо); з іншого – наркоманія є так би мовити «пусковим механізмом» злочинності, що приводиться в дію через непередбачуваність поведінки особи в стані наркотичного сп'яніння, її готовність вчинити будь-який злочин з метою отримати гроші для придбання чергових порцій наркотиків. Отже, якщо суспільство має намір протидіяти кримінальному наркотизму та наркоманії, воно має розпочати з усунення причин, що втягують підлітків у наркозлочини. Саме неповнолітні потребують особливої уваги з боку кримінального законодавства, оскільки, в силу вікових, розумових і фізичних особливостей, йдеться про найбільш незахищену категорію осіб та, загалом, про майбутнє української нації.

Стає зрозумілим, що обрана нами наукова проблематика є гострою та складною, але водночас малодослідженою, про що свідчить аналіз відповідної юридичної літератури. Певною мірою вона пов'язана із питаннями кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх у злочинну (аморальну) діяльність (поведінку), але переважно – з питаннями кримінальної відповідальності за наркозлочини. І якщо питанням кримінально-правової боротьби (протидії) зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та іншими злочинами проти здоров'я населення присвячено сотні теоретичних досліджень (у тому числі – десятки дисертаційних), то все, що стосується положень про кримінальну відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, можна охарактеризувати стисло таким чином: уся наукова інформація про неї фактично зведена до мінімуму.

Основні (базові) праці про відповідальність за кримінальний наркотизм почали видаватися лише за радянських часів, що було зумовлено, насамперед, законодавчою непослідовністю щодо регулювання обігу наркотиків за останні кілька століть (докладно про це зазначено у підрозділі 1.2 монографії). Проте, саме наприкінці XIX ст. – початку XX ст. з'являються перші розробки вчених щодо питань наркоманії та наркотизму. Так, одні науковці, зважаючи на тогочасні законодавчі положення, ототожнювали наркотичні засоби з отруйними та сильнодіючими речовинами або лікарськими засобами (зокрема, М.А. Неклюдов) [198, с. 483–484], інші – більшу увагу приділяли загальним питанням кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх в аморальну поведінку (зокрема, М.Т. Волков) [41, с. 149–153]. С. Моравицький у своєму дослідженні (1885 р.) описував випадки вживання наркотиків дітьми 7–13 років, а також факти жіночої наркоманії, при цьому цікавими є його висновки про те, що наркотики фактично заміняли місцевому населенню алкоголь, який був мало поширений на території тогочасної Ферганської області [178]. Н.К. Реймер у книзі «Яды цивилизации» (1899 р.)

помістив дані про структуру наркотиків, що вживалися, соціальний статус та образ життя їх споживачів [266].

Слушними видаються висновки Я. Гілінського, який, проаналізувавши наукові праці щодо протидії наркотикам з початку ХХ ст. і до 20-х рр., зазначив, з-поміж іншого, про таке: по-перше, на початку ХХ ст. з'явилися спеціальні дослідження І. Левітова та Л. Сікорського, проте проблема наркотизму почала активно вивчатися у 20-ті роки ХХ ст. (зокрема, А.М. Рапопорт узагальнив матеріали обстеження 400 кокаїністів (1926 р.), М.Н. Гернет проаналізував результати обстеження наркоманів серед безпритульних Москви (1926 р.), при цьому зі 102 осіб тільки дві відповіли негативно на питання про вживання тютюну, алкоголю та кокаїну; по-друге, щільний зв'язок наркотизації населення із соціально-побутовими умовами встановив А.С. Шоломович (1926 р.), а Н.К. Топорков (1925 р.) розрізняв «наркотистів» – осіб, які приохотилися до вживання наркотичних засобів у силу соціальних умов, та «наркоманів» – осіб з патологічною конституцією; крім цього зв'язки наркотизму та злочинності відзначали М.Т. Белоусова (1926 р.) і П.І. Люблінський (1925 р.); по-третє, дитячий наркотизм вивчали лікарі Зіман (1922–1923 рр.), Дубрович (1925 р.), Забутін (1926 р.), а також М.Н. Гернет (1924р.) [50, с. 65–66; 264, с. 45–46; 49, с. 444–445; 52, с. 17–69; 364, с. 123–128]. Поряд з цим певний науковий інтерес становили праці й інших науковців, зокрема Р. Голанта, котрий проаналізував соціальний склад наркоманів, їх вік і причини залучення до вживання наркотиків (ним були описані 189 випадків морфінізму, з яких великий відсоток падав на медичний персонал) [52], та В. Бахтіярова, який проводив спостереження за 29 наркоманами протягом трьох років [15].

Незабаром настала епоха «ліквідації» в державі наркотизму як соціального явища, а отже, потреби в яких-небудь дослідженнях щодо кримінального наркотизму не існувало. Медичні та юридичні дослідження цих проблем знову стали з'являтися лише наприкінці 50-х – початку 60-х рр. ХХ століття. і тільки наприкінці 60-х рр. тема кримінального наркотизму зайняла міц-

не місце в дослідницькій діяльності правників. Однак, усе, що стосувалося оцінки досліджуваного явища, перебувало під жорстким ідеологічним контролем з боку партійного керівництва, оскільки на той час заперечувалася сама можливість наркоманії та наркотизму при соціалістичному ладі, а їх прояви трактувалися як «поодинокі випадки експериментування з наркотиками». Невипадково, що А.А. Музика, здійснивши ретельний огляд кримінально-правової літератури щодо відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів з 60-х по 90-ті рр. минулого століття, наголошував, що більшість праць з цього приводу мала гриф «для службового користування» [179, с. 6]. з часом – у міру розвитку демократичних процесів – усе більшу роль став вигравати науковий підхід до кримінально-правової оцінки наркотизму (зокрема, наукове забезпечення нормативної складової у загальнореспубліканській системі боротьби зі злочинністю в УРСР було відображено у працях академіка П.П. Михайленка) [175]. У цей час важливими працями у сфері протидії кримінальному наркотизму були дисертації Л.П. Ніколаєвой (1966 р.), де піднімалися питання розслідування та попередження розкрадань і збуту наркотичних засобів [200], та М.Ф. Орлова, де розкривалися взаємозв'язки наркотизму та злочинності [211].

Перше вагоме кримінологічне та соціологічне дослідження наркотизму на території СРСР було проведено в 1967–1972 рр. у Грузії науковцем А.А. Габіані, котрий вивчив соціально-демографічний склад і умови життя споживачів наркотиків, структуру споживаних коштів, вік залучення до наркотиків і мотивацію. Опублікована через п'ять років після цього монографія містила історико-теоретичний розділ, методологічну частину, виклад результатів емпіричного дослідження, схему діяльності злочинних груп з розповсюдження наркотиків, а також програму медичних, правових та організаційних заходів боротьби з наркотизмом [43]. Пізніше (у 1988–1989 рр.) цей науковець також здійснив ґрунтовне дослідження наркотизму на території Латвії, України, Приморського і Ставропольського країв, Горьківської, Новосибірської областей, а також у Москві та Ташкенті, при цьому у ході

досліджень було опитано 2998 наркоманів і споживачів наркотиків, 2000 експертів і близько 6000 учнів загальноосвітніх шкіл та ПТУ (зокрема, вчений стверджував, що самим надійним засобом боротьби з наркоманією є недопущення первинного звернення молодих людей до наркотиків) [44; 7]. Поряд з цим в юридичній літературі протягом 60-х – 70-х рр. ХХ ст. з'являлися й інші праці, присвячені боротьбі (кримінально-правовій включно) з обігом наркотиків, зокрема: починаючи від розробок В.В. Бориневича щодо загальних засад протидії наркоманії (1963 р.) [19], продовжуючи працями В.М. Смітєнка щодо кваліфікації діянь, пов'язаних з наркотиками (1972 р.) [289], й завершуючи дослідженнями Л.М. Анісімова щодо міжнародно-правових і внутрішньодержавних проблем правового режиму обігу наркотиків (1974 р.) [4].

Чимало праць з питань кримінальної відповідальності за злочини у сфері незаконного обігу наркотиків та протидії їм було видано у 80-х – 90-х рр. минулого століття. Спектр таких праць був досить широкий і включав дослідження різноманітних кримінально-правових особливостей. Зокрема, організацію боротьби з наркоманією досліджував цілий колектив науковців МВС УРСР (1988 р.) [209], загальні засади кримінально-правової боротьби з наркоманією розробляли М.Г. Ікрамов (1982 р.) [84], К.Ш. Курманов (1989 р.) [140], С.П. Дідковська, Є.В. Фесенко, С.П. Гарницький (1989 р.) [71], Є.Г. Мартинчик (1990 р.) [20] та ін., кримінально-правові засоби боротьби з наркотизмом пропонували Г.М. Міньковський та Е.Ф. Побегайло (1991 р.) [165], питання кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів досліджував І.О. Нікіфорчин (1994 р.) [201], про історію, теорію та коментар антинаркотичного законодавства України писали М.П. Селіванов і М.С. Хруппа (1997 р.) [6], а про проблеми незаконного обігу наркотиків в Україні – О.М. Джужа та П.П. Андрушко [68]. Серед вітчизняних науковців у ці та подальші часи на особливу увагу, як уявляється, заслуговували праці Н.А. Мирошниченко: захистивши у 1984 р. кандидатську дисертацію з питань незаконного обігу наркотич-

них засобів [169], цей науковець потім розробляв питання про предмет цих злочинів, особливості їх кваліфікації та заходи кримінально-правової боротьби з наркоманією [167; 170; 100; 166; 101; 168].

Однак, на цьому фоні питанням кримінально-правової боротьби з незаконним обігом наркотиків саме у молодіжному середовищі були присвячені лише окремі праці (зокрема, цей напрям розробляв О.С. Якубов, акцентувавши увагу на відповідальності за втягнення неповнолітніх у пияцтво та вживання наркотичних речовин) [366; 367], тоді як кримінологічні дослідження у цьому контексті отримали набагато більшого розвитку. з приводу останнього твердження науковці розробляли різноманітні питання: причини наркоманії серед молоді (М.В. Казаков, 1989 р.) [88], у тому числі серед підлітків (В.С. Битенський та ін., 1989 р.) [191], попередження наркоманії неповнолітніх (О.С. Бланков та ін., 1989 р.) [233], наркологічну ситуацію у підлітковому середовищі та шляхи виходу з неї (М.Г. Цетлін та ін., 1992 р.) [359], профілактику наркоманії серед молоді (Л.М. Анісімов, 1998 р.) [5], кримінологічну характеристику та попередження наркотизму серед неповнолітніх (С.Л. Панов, 1998 р.) [217] тощо.

На наш погляд, найбільший внесок у розробку концептуальних проблем кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів у кримінально-правовій науці незалежної України зробили доктори юридичних наук, професори А.А. Музика та Є.В. Фесенко. Так, А.А. Музика: у 1988 р. видав посібник, присвячений питанням кваліфікації злочинів, що вчиняються на ґрунті наркоманії [187]; у 1998 – монографію «Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів» [179], а також у цьому ж році захистив докторську дисертацію по темі «Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)» [180]; у 2010 та 2012 рр. – підготував у співавторстві з О.П. Горохом монографії з питань покарання за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та злочинів проти здоров'я населення [181; 182]. Варто наголосити, що у своїй фундаментальній докторській дис-

ертації, А.А. Музика, досліджуючи склади наркозлочинів, акцентує увагу на мінімальному віці притягнення до кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх у немедичне вживання лікарських та інших засобів, що викликають одурманювання (ст. 2082 КК), схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин (ч. 2 ст. 229-5 КК) та залучення неповнолітнього до вчинення певних злочинів (ч. 2 ст. 229-1, ч. 2 ст. 229-4, ч. 3 ст. 229-6 КК), вказуючи, що ці злочини є різновидами втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність [185, с. 27].

Щодо Є.В. Фесенка, то напрям його наукових пошуків, передусім, був присвячений розвитку законодавства про відповідальність за злочини проти здоров'я населення, класифікації об'єктів і загальній характеристиці цих злочинів, проблемам кримінально-правової політики у сфері боротьби з такими посяганнями, а також системі заходів, що забезпечують охорону здоров'я населення [341, с. 22–32].

Серед наукових праць ХХІ ст., що стосувалися питання протидії кримінальному наркотизму в Україні, більшість мала кримінологічне спрямування або кримінологічне та кримінально-правове одночасно. Зокрема, це розробки: Ю.Г. Пономаренко щодо кримінологічної характеристики та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу (2004 р.) [229]; В.Г. Пшеничного стосовно кримінологічної та кримінально-правової характеристики запобігання поширенню наркотизму в Україні (2005 р.) [261]; Ю.В. Бауліна та ін. з приводу поняття, форм, підстав кримінальної відповідальності за організований наркобізнес (2005 р.) [210]; А.П. Закалюка щодо кримінологічної характеристики та запобігання наркозлочинності (2006 р.) [190]; О.М. Джужи, Д.Й. Никифорчука та ін. щодо історії, практики та законодавства протидії незаконному обігу наркотиків [259]; А.М. Бабенка стосовно запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню наркотиковмісних рослин (2007 р.) [12]; В.А. Бублейника щодо кримінально-правового та кримінологічного аспектів боротьби з незаконним збутом наркотичних засобів (2007 р.) [23];

С.О. Сороки стосовно проблем протидії контрабанді наркотичних засобів (2010 р.) [294] та багатьох інших вчених.

Деякі з аналізованих нами видань мали суто оглядове значення (зокрема, праця І.М. Гриненко, 2002 р.) [60], деякі – кримінально-виконавче (зокрема, дисертація Н.В. Коломієць, 2012 р.) [102], ще інші – містили лише стислу інформацію про досліджувані нами злочини в межах відповідних науково-практичних коментарів до КК України, підручників і посібників з кримінального права.

Поряд з цим видавалися і праці, що були присвячені виключно кримінально-правовому напрямку в контексті злочинів у сфері обігу наркотичних засобів. Їх автори досліджували різні аспекти, зокрема: питання звільнення осіб від кримінальної відповідальності (О.В. Наден, 2003 р.) [189] та покарання [54] за злочини в сфері обігу наркотичних засобів; кримінально-правові засоби впливу на наркозалежних осіб, які вчинили злочини (І.І. Митрофанов, 2009 р.) [173]; кваліфікацію розкрадання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (С.Н. Арешкіна, 2010 р.) [8]; проблеми кваліфікації кримінального наркотизму (Ю.О. Данилевська та Д.В. Каменський, 2013 р.) [63], міжнародні та національні стандарти кримінально-правової протидії незаконному обігу наркотиків (А.В. Савченко та О.М. Стрільців, 2014 р.) [271] і т.ін. Однак, варто зауважити, що фактично лише окремі наукові праці певним чином стосувалися питань кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх. Наприклад, мова йде про дослідження: загальних питань кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність (В.В. Дзундза, 2005 р.) [69]; кримінальної відповідальності за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (О.І. Петренко, 2006 р.) [220]; кримінологічної характеристики та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються неповнолітніми (І.В. Баклан, 2008 р.) [14], тощо.

Досить потужний внесок у розробку питань, що стосуються відповідальності за всі чи окремі злочини у сфері кримінального наркотизму, в контексті залучення неповнолітніх у вчинення злочинів включно, внесли представники російської, казахської та киргизької кримінально-правової та кримінологічної шкіл. Передусім це дисертації С.І. Бобракова (Москва, 2005 р.) [17], Н.Ю. Жиліної (Белгород, 2009 р.) [76], Р.Т. Ісмаїлова (Бішкек, 2013 р.) [85], О.В. Корнілова (Томськ, 2004 р.) [107], І.Ю. Самохвалова (Нижній Новгород, 2009 р.) [277], В.Є. Тонкова (Белгород, 2007 р.) [310], Б.А. Торгаутової (Алмати, 2008 р.) [311], Є.Л. Харьковського (Москва, 2002 р.) [352], К.О. Хачатуряна (Москва, 2002 р.) [353], Н.П. Шевченко (Ставрополь, 2003 р.) [363] та багатьох інших.

Отже, на наш погляд, слід зробити такі важливі висновки: по-перше, переважна більшість праць з питань протидії (боротьби) злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, що наразі видані в Україні та державах близького зарубіжжя, мають не кримінально-правовий, а кримінологічний характер; по-друге, у кримінально-правових дослідженнях, де одночасно йдеться про сферу обігу наркотичних засобів та неповнолітніх, передусім розглядаються питання відповідальності самих неповнолітніх за вчинення ними злочинів, пов'язаних з кримінальним наркотизмом; по-третє, жодна з виданих комплексних наукових праць (зокрема, монографії та дисертації) з кримінального права в Україні (як і у державах близького зарубіжжя) наразі прямо не відбиває назву теми обраного нами монографічного дослідження.

При цьому проблемним є те, що, незважаючи на наявність чималої кількості теоретичних розробок у галузі кримінального права, вжитих законодавчих і профілактичних заходів щодо протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, суттєвого покращення у вказаному напрямку не відбулося. Вітчизняні дослідники – А.А. Музика та О.П. Горох – прямо констатують таке: «наркологічну ситуацію щодо катастрофічного поширення

наркоманії (фактично близько 7,5 % населення країни у віці від 15 до 44 років включно зловживають наркотиками) та, відповідно, кримінологічну ситуацію у сфері обігу наркотичних засобів (упродовж останніх десятиріч зберігається загальна тенденція до зростання кількості «наркотичних» злочинів) в Україні слід визнати неконтрольованою» [182, с. 327]. Не менш категоричний й інший дослідник – І.В. Однолько, котрий аргументовано стверджує, що «й до сьогодні єдиного підходу щодо запобігання наркозлочинності неповнолітніх кримінально-правовими засобами поки що не існує» [207, с. 391]. Звідси абсолютно очевидно, що питання відповідальності за кримінальний наркотизм із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх потребують свого комплексного і системного вирішення.

Зважаючи на викладені вище положення, варто констатувати, що наразі не розробленими у науковому плані залишаються питання щодо:

- ♦ **а)** поняття та видів злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх;

- ♦ **б)** факторів, що визначають соціальну зумовленість відповідальності за такі злочини;

- ♦ **в)** методології наукового пізнання обраної нами проблематики;

- ♦ **г)** генезису кримінальної відповідальності за вказані посягання;

- ♦ **г)** зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за злочини, що нами досліджуються;

- ♦ **д)** юридичної характеристики складів злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх;

- ♦ **е)** відмежування таких злочинів від суміжних посягань;

- ♦ **є)** покарання за вказані суспільно небезпечні діяння тощо.

Продовжуючи далі послідовне розкриття недосліджених питань щодо кримінального наркотизму, вчиненого із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, зупинимось на ви-

значенні поняття «злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх».

Спочатку з'ясуємо значення юридичної конструкції «із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх», що несе в собі ключове навантаження та застосовується у межах тих складів злочинів, які становлять для нас науковий інтерес. Центральними при цьому є терміни «залучення», «щодо» та «неповнолітній», при цьому принаймні перші два з них, на жаль, не розтлумачуються на законодавчому рівні. Так, у Сучасному тлумачному словнику української мови вказані терміни мають наступне значення: «залучати» означає «заохочувати, спонукати кого-небудь до участі, включати в якусь роботу; запрошувати ... узяти участь у чомусь; десь використовувати...; приєднувати, вербувати»; «щодо» – «стосовно кого-, чого-небудь, відносно когось, чогось; з приводу чого-небудь; ...уживається для вираження, властивостей кого-, чого-небудь, котрі характеризуються з боку тих або інших ознак, зв'язків, стосунків і т. ін.»; «неповнолітній» – «який не досяг повноліття» [303, с. 317, 549, 996].

Фактично аналогічні визначення знаходимо й у інших тлумачних словниках. Зокрема, у Новому тлумачному словнику української мови окреслені вище терміни визначаються таким чином: «залучати» означає «заохочувати, спонукати до чогось; ...спонукати когось бути десь; забирати до себе, із собою; здобувати що-небудь»; «щодо» – «стосовно до кого-, чого-небудь, відносно когось, чогось; ...з приводу чого-небудь...»; «неповнолітній» – «який не досяг повноліття; малолітній» [202, с. 708; 203, с. 350; 203, с. 847]. Великий тлумачний словник сучасної української мови робить такі роз'яснення: «залучення» – це «дія за значенням «залучати», а «залучати» – означає «заохочувати, спонукати кого-небудь брати участь у чомусь, включати в якусь роботу і т. ін.; ...притягати до якоїсь організації, робити членом чого-небудь; ...запрошувати кого-небудь кудись, долучати до якоїсь роботи; ...заохочувати, спонукати кого-небудь бути десь; забирати до себе, з собою; приманювати кого-небудь»;

«щодо» – «стосовно кого-, чого-небудь, відносно когось, чогось; про, за когось, щось; уживається для вираження, особливостей, властивостей, якості кого-, чого-небудь, які характеризуються з боку тих або інших ознак, зв'язків, стосунків і т. ін.»; «неповнолітній» – «який не досяг повноліття» [29, с. 309, 611, 1415–1416].

У кримінально-правовій літературі юридична конструкція «із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх» набуває більш специфічного звучання, зокрема залучення неповнолітнього означає: а) те, що винний вчиняє вказані у КК України дії у співучасті з неповнолітнім або долучає до їх вчинення особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності. При цьому він усвідомлює факт неповноліття залученої до вчинення злочинних дій особи [331, с. 978]; б) фактичне втягнення його дорослим шляхом психічного, фізичного впливу або в інший спосіб у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів або психотропних речовин. Це може бути обіцяння матеріальної чи іншої вигоди, використання матеріальної чи службової залежності, обман тощо. Неповнолітній у складі цього злочину – це особа у віці від 14 до 18 років. Вчинення злочину щодо малолітнього означає, що останньому збуваються, саме для нього виготовляються, зберігаються, пересилаються, тощо наркотичні засоби або психотропні речовини [194, с. 906].

У навчальному посібнику «Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ» її автори, у контексті ст. 307 КК України, деталізують зазначену вище конструкцію, наголошуючи на таких важливих особливостях:

♦ **а)** неповнолітній виступає співучасником злочину як співвиконавець або пособник; його залучення відбувається шляхом фізичного (погрози, примусу, шантажу) або психічного (переконування, умовляння, обіцянка матеріальної чи іншої вигоди) впливу на особу, а також через обман залученого та використання матеріальної чи службової залежності;

♦ **б)** залучення неповнолітнього – фактичне втягнення суб'єктом цього злочину, особи у віці від 14 до 18 років, у виконан-

ня будь-якої дії, яка є об'єктивною стороною цього злочину; це будь-які умисні дії особи, які здатні викликати у неповнолітнього бажання взяти участь у вчиненні аналізованих злочинів, або створити таку обстановку, коли неповнолітній буде змушений прийняти пропозицію щодо вчинення злочинних діянь;

♦ **в)** неповнолітній може брати участь у вчиненні як одного з таких злочинних діянь, так і декількох з них (наприклад, у виробництві, перевезенні чи зберіганні наркотичних засобів чи психотропних речовин), при цьому склад цього злочину є закінченим за умови, що неповнолітній брав участь у вчиненні таких дій хоча б один раз (неповнолітній у такому разі несе відповідальність за вчинення лише тих дій, які охоплювалися його умислом, тобто за ст. 307 або ст. 309 КК України;

♦ **г)** додаткової кваліфікації за ст. 304 КК України вчинення діяння із залученням неповнолітнього (малолітнього) не потребує [91, с. 605–606].

Схожі положення наведені й у Науково-практичному коментарі КК України, авторами якого є Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін., де також вказано на таке: «Діями, які були вчинені із залученням малолітнього, визнаються будь-які форми втягнення особи у віці до 14 років у вчинення хоча б однієї дії, передбаченої частинами 1 або 2 ст. 307 КК, хоча б один раз. При цьому суб'єкт злочину, передбаченого ст. 307 КК, що залучив малолітнього, повинен усвідомлювати, що ця особа не досягла 14-річного віку. Якщо ж суб'єкт не усвідомлював малолітнього віку особи, відповідальність для нього настає за умови, якщо він за обставинами справи повинен був та міг це усвідомлювати. При визначенні вчинення дій щодо малолітнього слід виходити з того, що фактично такі дії можуть виражатися в незаконному збуті наркотичних засобів у значних, великих чи особливо великих розмірах або особливо небезпечних наркотиків особі, яка не досягла 14-річного віку, у тому числі в місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів та в інших місцях масового перебування громадян» [131, с. 630–631].

Натомість автори іншого Науково-практичного коментаря КК

України (Є.Л. Стрельцов, С.М. Кучанський, В.М. Шевчук та ін.) пишуть, що юридична конструкція «із залученням неповнолітнього (малолітнього)» (зокрема, до вчинення одного з видів злочинів, передбачених ч. 1 ст. 307 КК України) означає «будь-яку форму причетності на будь-якій стадії вчинення зазначеної категорії злочинів», при цьому поняття «причетність» у розумінні цих науковців не пов'язане зі співучастю у злочині, а означає «діяльність особи, яка не брала участь у вчиненні злочину, хоча й пов'язана із цим злочином, але не сприяла йому» [127, с. 78, 599, 601]. Вказані вчені залучення неповнолітнього (малолітнього) у контексті вчинення наркозлочинів не пов'язують зі співучастю цих осіб у таких суспільно небезпечних діяннях, а обмежуються виключно їх причетністю до таких злочинів. На наш погляд, з цим погодитися неможна, оскільки причетність безпосередньо не пов'язана зі вчиненням відповідного наркозлочину, проте конструкція «із залученням неповнолітнього (малолітнього)» існує у злочинах, передбачених розділом XIII Особливої частини КК України, не просто так, а саме для того, щоб підкреслити те, що винний (повнолітня особа) залучає (втягує) неповнолітнього (малолітнього), прагнучи, щоб останній взяв участь в одному чи кількох злочинах у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин.

Варто також підкреслити, що ситуація з приводу розуміння юридичної конструкції «із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх» ускладнюється тим, що поряд із терміном «залучення» КК України оперує суміжними термінами – «втягнення», «схиляння», «спонукування», які вказують на певні дії, що також можуть бути вчинені стосовно неповнолітніх. Для їх співвідношення, на наш погляд, слід виходити з тлумачення, що дається у ППВСУ «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2, яка акцентує увагу на таких головних моментах:

♦ а) «відповідальність дорослих осіб за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність встановле-

на не тільки ст. 304 КК України, а й іншими статтями цього Кодексу (ч. 3 ст. 300, ч. 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, ст.ст. 323 і 324), котрі є щодо неї спеціальними нормами, відтак у разі вчинення злочину, передбаченого спеціальною нормою, кваліфікувати дії винної особи ще й за ст. 304 КК України не потрібно (п. 3);

♦ **б)** під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії. Зазначений наслідок може досягатися за допомогою всіх видів фізичного насильства (заподіяння тілесних ушкоджень, мордування, катування тощо) і психічного впливу (погроза застосувати насильство, завдати матеріальних збитків, зганьбити в очах однолітків та товаришів, позбавити повсякденного спілкування; переконання, залякування, обман, шантаж, підкуп, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких почуттів; давання порад про місце й способи вчинення злочину або приховання його слідів; обіцянка приховати сліди злочину, забезпечити грошима, подарунками, розвагами тощо) (абз. 1 і 2 п. 5);

♦ **в)** залучення неповнолітнього у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 3 ст. 309 КК України), а також залучення неповнолітнього чи малолітнього до вчинення таких дій з метою збуту чи до незаконного збуту цих речовин (ч.ч. 2 і 3 ст. 307 КК України) може здійснюватись у різних формах, наприклад в обіцянні матеріальної чи іншої вигоди, використанні їх матеріальної чи службової залежності, обмані тощо. Відповідальність дорослого за ч. 3 ст. 307 КК України настає в тому разі, коли він

усвідомлював, що особа, яка залучається ним до вчинення суспільно небезпечних дій, є малолітньою, чи коли він за обставинами справи міг і повинен був про це знати (п. 11) [242].

На підставі викладених вище положень, слід зробити такі висновки:

○ 1. Вчинення наркозлочину із залученням неповнолітнього є специфічною формою втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, відтак поняття «втягнення» є родовим. Окреме існування вказаної форми конструктивно зумовлене передусім особливостями об'єкта, предмета, об'єктивної сторони та суб'єкта злочинів, пов'язаних з кримінальним наркотизмом, і, в контексті цього, вимогами міжнародного та національного законодавства, що дозволяє зазначати про неповнолітнього (як співучасника чи потерпілого) у положеннях спеціальних норм.

○ 2. Юридична конструкція «із залученням неповнолітніх» у злочинах, пов'язаних з наркотиками, означає, що винний (доросла особа, повнолітній) з будь-яких мотивів вчиняє через фізичний, психічний вплив або в інший спосіб які-небудь умисні дії (зокрема, долучення, спонукування, заохочення, запрошення, заманювання, забирання, вербування, використання, спрямування, притягнення, включення до відповідної злочинної діяльності), що здатні викликати у дитини, яка не досягла 18-річного віку, рішучість (бажання) взяти участь у вчиненні одного чи кількох таких злочинів. У таких випадках неповнолітній є або співучасником (співвиконавцем чи пособником) відповідного злочину, або особою, яка не може бути визнана суб'єктом злочину в силу недосягнення за законом встановленого віку кримінальної відповідальності.

○ 3. Юридична конструкція «щодо неповнолітніх» у злочинах, пов'язаних з наркотиками, означає, що винний (доросла особа, повнолітній) вчиняє відповідне суспільно небезпечне діяння стосовно (відносно) дитини, яка не досягла 18-річного віку. У таких випадках неповнолітній виступає передусім потерпілим від відповідного злочину, що, однак, не виключає, за наявності для

цього підстав, визнання його суб'єктом наркозлочину в разі вчинення заборонених дій з наркотичними засобами, психотропними речовинами та їх аналогами.

Що ж стосується терміну «неповнолітній», то, за нашим переконанням, при його тлумаченні варто виходити не стільки з теоретичних праць, скільки з міжнародних і національних нормативно-правових орієнтирів. Зокрема, у ст. 1 Конвенції ООН про права дитини 1989 р. зазначено, що для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [104]. Стаття 32 ЦК України встановлює, що неповнолітньою особою є фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [360]. Сімейний кодекс України уточнює, що малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (ст. 6 «Дитина») [285]. Проте, на нашу думку, у контексті кримінально-правових положень варто передусім керуватися нормативами, встановленими не цивільним або сімейним, а кримінальним процесуальним законодавством. Зокрема, у ст. 3 «Визначення основних термінів Кодексу» КПК України наголошено, що малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [132]. За таких обставин під терміном «неповнолітній» у контексті нашого дослідження варто розуміти дитину у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також малолітню особу.

Однак, аналіз складів злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, дозволяє стверджувати, що у «чистому вигляді» юридичної конструкції «щодо неповнолітнього» не існує, оскільки закон про кримінальну відповідальність прямо не передбачає вказівку на неї. Більше того, подекуди КК України диференціює юридичні конструкції «із залученням неповнолітнього» та «із залученням малолітнього». Так, наразі у розділі XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, пси-

хотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» Особливої частини КК України, коли йдеться власне про злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин (сюди ж ми відносимо й аналоги таких засобів і речовин), вживаються такі законодавчі конструкції:

♦ 1) «із залученням неповнолітнього» та «щодо малолітнього» (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317);

♦ 2) «із залученням малолітнього або щодо малолітнього» (ч. 3 ст. 307) [130].

Вказані вище конструкції виступають кваліфікуючими (особливо кваліфікуючими) ознаками складів таких злочинів: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України); незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314 КК України); схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК України); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК України) [131, с. 624–660].

Маємо уточнити таку важливу деталь: до наркозлочинів, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, слід відносити і ті, що вчинені із залученням малолітнього або щодо малолітнього, на що орієнтує диспозиція ч. 3 ст. 307 КК України. У принципі така вікова диференціація є, наш погляд, цілком виправданою, оскільки коригується з іншими нормами КК України – ст.ст. 149, 152, 153, 303, 304 тощо, де застосовано аналогічний до конструювання ст. 307 підхід (тобто: основний склад – вказівка на неповнолітнього, кваліфікований – на малолітнього, або кваліфікований – на неповнолітнього, особливо кваліфікований – на малолітнього, або обидва особливо кваліфіковані – відповідно на

неповнолітнього та малолітнього), відповідає принципам гуманізації кримінальної відповідальності й особливостям психофізіологічного розвитку дитини залежно від різних періодів її життя.

Натомість злочини, відповідальність за які також передбачена розділом XIII Особливої частини КК України, але які посягають на інші безпосередні об'єкти, мають інші предмети або специфічні об'єктивні чи суб'єктивні ознаки, не можуть прямо стосуватися злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, попри те, що в їх основних чи кваліфікованих складах вказується відповідно на неповнолітнього як потерпілого від злочину або на конструкцію «із залученням неповнолітнього» (зокрема, мова йде про: організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, учинених із залученням неповнолітнього – ч. 2 ст. 317; спонукання неповнолітніх до застосування допінгу – ст. 323; схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів – ст. 324).

Отож, усе наведене вище дозволяє нам, враховуючи загальне визначення поняття злочину та специфіку посягань у сфері обігу наркотиків, сформулювати теоретичне визначення поняття «злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх». Це передбачені розділом XIII Особливої частини КК України суспільно небезпечні діяння, що вчинені винною повнолітньою особою та становлять собою специфічну форму втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, а також склади яких містять вказівку на законодавчі конструкції «із залученням неповнолітнього» (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317) або «із залученням малолітнього або щодо малолітнього» (ч. 3 ст. 307).

Важливо підкреслити, що за суттю кримінальна відповідальність за досліджувані нами злочини не охоплюється виключно зазначеними вище статтями, а може реалізовуватися в окремих особливо кваліфікованих складах злочинів (зокрема, якщо дії,

передбачені ч.ч. 1 або 2 ст. 307 КК України, вчинені із залученням неповнолітнього, та при цьому їх скоїла організована група, або якщо їх предметом були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, винні підлягають відповідальності за ч. 3 ст. 307 КК України, де одночасно зазначено і про таку форму, як «із залученням малолітнього або щодо малолітнього»), а також у разі множинності злочинів, про що спеціально зазначено у ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 309, ч. 2 ст. 310 КК України тощо.

Вчинення кримінального наркотизму із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх за суттю можливе й у споріднених до окресленої вище групи злочинах (наприклад, тих, що передбачені ст.ст. 305, 308, 310, 311, 312, 313, 316 КК України тощо). Зокрема, хіба не може бути вчинена контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 305 КК України) із залученням неповнолітнього, коли винний ховає у дитячих іграшках наркотики, розраховуючи на те, що працівники митниці не приділятимуть уваги цим предметам та не відбиратимуть їх для огляду у дитини? в іншому випадку, хіба не може бути залучений до посіву або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК України) неповнолітній, який перебуває на канікулах у селі? Або хіба не може дорослий незаконно публічно вживати наркотичні засоби (ст. 316 КК України) у присутності неповнолітніх? Очевидно, що на всі ці питання можна дати позитивну відповідь.

Що ж стосується факторів, які визначають соціальну зумовленість кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотиків, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, то в цьому зв'язку варто говорити про такі фактори, що «зумовлюють допустимість, можливість і доцільність визнання суспільно небезпечного діяння злочинним і кримінально караним» [108, с. 64]. Беручи до уваги праці П.С. Тоболкіна щодо соціальної обумовленості кримінально-правових норм [308, с. 3] та А.А. Митрофанова щодо основних напрямків кримінально-правової політики в Україні [172, с. 65–75], зважаючи на об'єктивні та

суб'єктивні ознаки цих посягань, вважаємо, що до них (факторів) слід віднести такі: міжнародно-правові; внутрішньонаціональні; кримінологічні; соціально-економічні та психолого-педагогічні.

Безсумнівно, що без принципової негативної позиції міжнародної спільноти щодо незаконного обігу наркотиків, будь-які дії окремих держав щодо протидії кримінальному наркотизму на національних рівнях не були б достатньо ефективними. Звідси важливими факторами є міжнародно-правові, сутність яких полягає в існуванні комплексу міжнародних правових механізмів протидії незаконному поширенню наркотиків, у тому числі із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх. Такого роду міжнародні правові механізми репрезентовані відповідними міжнародними (у т. ч. європейськими) конвенціями, діяльністю спеціальних міжнародних органів та організацій, міждержавними договорами про співробітництво у сфері протидії кримінальному наркотизму тощо.

З цього приводу Р. Ф. Черниш зазначає про такі важливі речі:

♦ а) перші кроки щодо міжнародного співробітництва у сфері боротьби з незаконним розповсюдженням наркотичних засобів були здійснені в рамках організації роботи Ліги Націй, однак найбільш широкий розмах воно набуло після створення ООН;

♦ б) наразі міжнародно-правові норми, що регламентують протидію транснаціональному наркобізнесу, визначено у конвенціях ООН – Єдиній конвенції про наркотичні засоби 1961 р. з поправками, внесеними відповідно до Протоколу 1972 р., Конвенції про психотропні речовини 1971 р. й Конвенції про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року [362, с. 206–207]⁴. Загалом можна стверджувати,

⁴ Уточнимо, що у березні 1961 р. в Нью-Йорку було підписано Єдину конвенцію про наркотичні засоби, яка замінила дев'ять раніше укладених угод з різних питань, пов'язаних з боротьбою з незаконним обігом наркотичних засобів (у цьому документі держави визнали, що всі операції з наркотичними засобами, які відбулися в порушення положень Конвенції, будуть кримінально караними і передбачатимуть конфіскацію як самих засобів, так і предметів обладнання, використаних або призначених для їх виготовлення. Через десять років, у лютому 1971 р., було прийнято Віденську конвенцію про психотропні речовини, відповідно до якої встановлюється контроль над психотропними речовинами, здатними чинити сильний вплив на центральну нервову систему людини (відповідно до Конвенції

що норми зазначених конвенцій мають загальносоціальне, законотворче та правозастосовне значення.

Проте Є.М. Карпенко доводить, що на сучасному етапі оптимальним було б ухвалення нової Конвенції ООН у боротьбі з наркозлочинністю, яка об'єднала б усі норми, що містяться в згаданих конвенціях і подекуди дублюють одна одну (зокрема, він пропонує передбачити два переліки злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків:

♦ **а)** перелік-максимум – має включати всі відомі з конвенційних норм і кримінально-правових норм національного законодавства види таких злочинів;

♦ **б)** перелік-мінімум – має включати частину цих видів, зокрема особливо небезпечних, при цьому його слід визнати обов'язковим для включення у національне кримінальне законодавство держав, що приєдналися до запропонованої Конвенції) [89, с. 7–8].

Вагомий внесок у формування міжнародно-правової бази співпраці держав у сфері протидії кримінальному наркотизму роблять: Комісія ООН з наркотичних засобів; Міжнародний комітет по контролю за наркотиками; Міжнародна організація кримінальної поліції (МОКП/ Інтерпол); Всесвітня митна організація; Група фінансової дії по «відмиванню» грошей; Міжамериканська комісія у справах боротьби з наркотиками; Європейський комітет у справах боротьби з наркотиками (СЕЛАД); Група зі співробітництва у боротьбі із зловживанням наркотиками і незаконним обігом наркотиків Ради Європи (Група Помпіду); Група Треві; Група Шенген; Група Взаємодопомоги та ін. [223, с. 9–10].

Крім цього, у міжнародному праві одержало загальне визнання положення, що дитина через її фізичну і розумову незрілість потребує спеціальної охорони й піклування, у т.ч. належний правовий захист як до, так і після народження. Необхідність осо-

особи, винні в порушенні її положень, мають переслідуватися державами в кримінальному порядку). Через рік у Женеві 25 березня 1972 р. затверджено Протокол про поправки до Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 р., який значно розширив сферу дії конвенції, зокрема в частині, що стосується переслідування і покарання осіб, які вчинили злочини.

бливого захисту дітей вперше було проголошено у Женевській декларації прав дитини 1924 р., потім підтверджено у Загальній декларації прав людини 1948 р., Декларації прав дитини 1959 р. і закріплено в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст. 10), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 23, 24), у Конвенції про права дитини 1989 р. (ст.ст. 1–49) [81]. До цього переліку міжнародних норм можна додати чимало інших (зокрема, Мінімальні стандартні правила ООН що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) 1985 р. [164] та Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) 1990 р. [268]).

Внутрішньонаціональні фактори, які визначають соціальну зумовленість кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотиків, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, становлять собою вироблені Україною відповідні правові стандарти та державні механізми, покликані протидіяти кримінальному наркотизму в межах її території. Так мають на меті суттєво вплинути на поширення наркозлочинів положення: КК України 2001 р. (зокрема, ст.ст. 305–320 розділу XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» Особливої частини) [130], окремих законів України (зокрема, «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 р. [253], «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. [251], «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995р. [254], «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р. [252]) та цілої низки підзаконних нормативно-правових актів [67; 243; 244; 245;

У грудні 1988 р. у Відні було затверджено Конвенцію ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, яка набрала чинності 11 листопада 1990 р. (у ній зроблено наголос на необхідності здійснення міжнародно-правових заходів, спрямованих на припинення незаконної торгівлі наркотиками та забезпечення невідворотності покарання злочинців).

246; 247; 248; 249; 250; 256] тощо.

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за аналізовані злочини, тлумачення певних термінів і понять, відмежування їх від інших злочинів розкриваються у ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 р. № 4 [257]. Також велике значення в контексті розглядуваних внутрішньонаціональних чинників має виважена кримінальна політика держави, чітка реалізація низки державних та інших програм (зокрема, Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 р.), ефективна діяльність низки державних органів (Національної поліції України, Державної служби України з контролю за наркотиками (ДСКН України), СБУ, Державної фіскальної служби України, Державної прикордонної служби України та ін.) тощо.

Важливість кримінологічних факторів зумовлена тим, що вони безпосередньо пов'язані з профілактикою (запобіганням) злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх. Не випадково, що С.А. Гадойбоев пише, що кримінально-правові засоби запобігання незаконного наркообігу інтегровані в систему кримінологічної профілактики та перебувають у тісному зв'язку між собою [47, с. 17]. При цьому, слід враховувати такі висхідні дані: по-перше, як доводить О.Г. Кулик, наркозлочини є найбільш розповсюдженими в Україні після злочинів проти власності [139, с. 189]; по-друге, наразі в Україні офіційно нараховують близько 500 тис. наркоманів, з них 171,6 тис. вживають наркотики регулярно, при цьому, за даними ВОЗ, у випадку перевищення кількості наркоманів 7 % населення країни, розвиваються незворотні процеси дегенерації населення (для порівняння: в Україні кількість наркоманів наближається до цієї небезпечної цифри і зараз складає близько 6,5 %) [368]. Відтак запобігання кримінальному наркотизму фактично є «пріоритетом з пріоритетів», особливо коли мова йде про залучення неповнолітніх до вчинення наркозлочинів.

У Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 р. зазначено про таке: «Профілактика вживання наркотиків дітьми і молоддю є пріоритетом соціальної політики держави, превенцією негативних проявів у поведінці неповнолітніх і повинна спрямовуватися також на запобігання зловживанню алкоголем, тютюном та іншими речовинами, зокрема комбінованому вживанню наркотиків, що знаходяться в законному та незаконному обігу» [297]. Дійсно, дієвим засобом запобігання злочинності серед тих, хто не досяг 18-річного віку, є встановлення і притягнення до кримінальної відповідальності дорослих осіб, які втягнули неповнолітніх у вчинення злочину. При цьому, за даними судової статистики, майже третина (28,1 %) засуджених підлітків вчинила злочини разом із дорослими, інколи – під їх безпосереднім впливом, що виявився у корисливих пропозиціях, проханнях, порадах, нерідко – у залученні до спільного вживання алкогольних напоїв чи наркотичних засобів. Часто раніше судимі дорослі втягують у злочинну діяльність молодь. Залучення підлітків до вживання алкоголю та наркотиків створює додаткові мотиви для вчинення злочинів [338].

Подекуди відповідні наркозлочини можуть вчинятися лише одним діянням (зокрема, в разі схиляння до вживання наркотиків), однак при цьому, посягання може спрямовуватися щодо цілої групи неповнолітніх, тобто йому часом властива масовість й одночасно підвищена суспільна небезпека, оскільки потерпілими від злочину стають кілька дітей одночасно. Така ситуація можлива через поширену корпоративність у підлітків, які об'єднуються у неформальні угруповання (компанії) залежно від певних інтересів, захоплень, хобі тощо. і саме в молодіжному середовищі, у групах однолітків переважно відбувається залучення неповнолітніх до немедичного вживання наркотичних засобів. Наприклад, у кримінальній справі 705/2352/12 суд встановив, що Б., взявши з дому сухі рослини коноплі, увечері пішов у сад, який розташований в кінці присадибної ділянки будинку, де він проживає. в той час там були неповнолітні А, Г., Є., Л., Ч., У., Ю. та повнолітній О. Далі Б. сказав всім присутнім, що виростив

в себе вдома коноплю і хоче її покурити. Тоді він запропонував всім присутнім також покурити з ним коноплю. Після того вони розпалили вогонь, а потім Б. виготовив «бульбулятор» з водою з двох пустих пластикових пляшок з-під пива та фольги, яку витяг із сигарет. За допомогою сконструйованого приладу він вжив коноплю, а далі дав і іншим по черзі курити [113].

За іншими даними судової статистики (2013 р.), кількість засуджених неповнолітніх осіб становила 5,9 тис. осіб або 5 % засуджених осіб. У віці від 14 до 16 років вчинили злочини 1,7 тис. неповнолітніх, що становить 28,7 % неповнолітніх засуджених, у віці від 16 до 18 років вчинили злочини 4,2 тис. осіб або 71,3 % [3]. Залишається високим рівень криміналізації у підлітковому середовищі, при цьому: **а)** кожний 12-й злочин із числа розслідуваних вчинено неповнолітніми; **б)** у структурі злочинності серед неповнолітніх збільшилася кількість тяжких та особливо тяжких злочинів [301].

Зважаючи на дані кримінологічних досліджень, можна додатково оперувати такими фактами:

- ♦ **а)** останнім часом злочинність неповнолітніх зростає як за кількісними, так і за якісними показниками;

- ♦ **б)** щороку до кримінальної відповідальності притягується більше 20 тисяч неповнолітніх, а питома вага злочинності осіб віком від 14 до 18 років в Україні невпинно збільшується;

- ♦ **в)** неповнолітніх втягують у торгівлю зброєю, незаконний обіг наркотиків тощо, для їхньої протиправної діяльності характерні агресивність, корисливість, насильство, що свідчить про неналежну організацію профілактичної роботи серед цієї категорії осіб та інші несприятливі суспільні чинники;

- ♦ **г)** злочинність неповнолітніх є проблемою комплексною, що торкається багатьох сфер суспільства, відтак для її вирішення мають бути залучені фахівці та практики різних галузей: права, психології, педагогіки, соціології та інших [225].

І.В. Наумова, яка дослідила стан злочинності неповнолітніх в Україні у 1992 – 2000 рр., зробила такі слушні висновки:

- ♦ **а)** проблема поширення наркоманії серед неповнолітніх є актуальною для більшості розвинутих країн світу;

♦ **б)** в Україні спостерігається постійне зростання кількості злочинів, учинених неповнолітніми та за їх участі, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків;

♦ **в)** рівень наркотизації неповнолітніх зростає одночасно із загальним рівнем зростання наркозлочинів у державі (зокрема, за рівнем наркотизації населення Україна стабільно утримує друге місце серед країн СНД);

♦ **г)** переважну частину серед споживачів наркотиків (близько 90 %) становить молодь віком до 30 років (з них близько 50 % становлять неповнолітні);

♦ **г)** реальна кількість немедичних споживачів наркотиків, враховуючи високу латентність цього явища, майже у 10 – 15 разів вища за надану офіційною статистикою [197].

Отже, безсумнівно, що наведені вище факти свідчать про показовість і репрезентативність кримінологічних факторів. Крім цього, неабияке значення для запобігання кримінальному наркотизму із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх має вирішення соціально-економічних проблем (зокрема, безробіття, відсутність власного житла, відсутність коштів на утримання дітей, різні фонові явища тощо). Необхідно посилити контроль за ставленням дорослих (батьків, педагогів тощо) до своїх та чужих дітей і це питання повинно охопити всі галузі нашого життя – освіти, побут, дозвілля та ін. Особливої турботи потребують неблагополучні сім'ї, відтак контрольованими мають бути нормальний розвитком дітей, їх моральний стан, своєчасне виявлення «важких» підлітків. Слід посилити пропаганду ідеї прийомних сімей, якщо ситуація в країні не сприяє розвитку дитячих будинків. Більше того, кожна сім'я, кожна інтелектуально розвинена доросла людина повинна усіма засобами перешкоджати, не допускати, щоб хтось втягував, залучав дітей до протиправної діяльності у сфері незаконного обігу наркотиків та іншої антигромадської діяльності, використовував їх у своїх цілях.

Велика надія покладається й на органи влади та громадськість, які мають сприяти дітям дотримуватися здорового способу життя, надавати їм можливість відвідувати спортивні

секції та творчі гуртки, забезпечувати їх дозвілля, а в разі необхідності – вирішувати питання про лікування, працевлаштування, задоволення інших життєвих потреб. Досить дієвим видається створення проектів на кшталт «Держава без наркотиків», де з-поміж іншого у кожного громадянина існує можливість отримати консультацію фахівців чи персонально знайти необхідну інформацію щодо питань протидії наркоманії та наркотизму, а також надати конфіденційну інформацію (по-телефону, електронній пошті тощо) про факти, пов'язані із вчиненням наркозлочинів. Зрозуміло, що важливу роль мають вигравати також правоохоронні органи й суд, завданням яких є захист неповнолітніх від протиправних посягань щодо них чи за їх участі, ведення відповідних обліків, профілактична робота, справедливе правосуддя тощо.

Не менш важливими уявляються соціально-економічні та психолого-педагогічні фактори, що визначають соціальну зумовленість відповідальності за кримінальний наркотизм із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх. Зокрема, тяжке соціально-економічне становище в Україні (зокрема, тривала економічна криза, зубожіння населення, безробіття, неспроможність держави фінансувати соціальні, медичні та інші важливі програми) сприяє поширенню наркоманії та кримінального наркотизму. За даними фахівців, громадянами в Україні на наркотики щорічно витрачається приблизно 180 млрд. грн [192], а це колосальні економічні збитки. Крім цього, психологами доведено, що вживання неповнолітніми алкоголю чи наркотиків так чи інакше призведе до вчинення злочину [222, с. 20–30]. Скажемо більше: відсутність державної ідеології та системи пропаганди здорового способу життя, прогалини сімейного та шкільного виховання, психологічні особливості дитячого віку, що поєднуються з неготовністю до стресових ситуацій, слабкістю вольових якостей, вразливістю від деструктивного зовнішнього впливу, доступність забороненої продукції (порнографія, алкоголь, наркотики тощо) та чимало інших негативних психолого-педагогічних чинників роблять неповнолітніх легкою здобиччю в руках

дорослих злочинців, у т.ч. тих, хто займається наркобізнесом.

У психолого-педагогічному зрізі неповнолітнім, що залучаються до кримінального наркотизму, також властива легковажність, інтеріоризація соціальних функцій, спотворення ієрархії особистісних цінностей, не сформованість стійкої психологічної настанови та звичайної культури, недостатній життєвий досвід, неправильна оцінка конкретних життєвих ситуацій, відсутність критичного ставлення до своїх вчинків, раннє пристосування до вживання алкоголю та/або наркотичних засобів, психотропних або токсичних речовин, групове вживання наркотичних засобів тощо. «Слабкі місця» неповнолітніх використовують дорослі злочинці, втягуючи дітей до кримінального наркотизму через вплив на них переконанням, залякуванням, підкупом, обманом, розпалюванням почуття помсти, заздрістю, пропозицією вчинити злочин, обіцянкою придбати або збути викрадені наркотики, даванням порад про місце і способи вчинення або приховання слідів наркозлочину, вживанням із неповнолітнім алкоголю чи наркотиків з метою полегшення схилення його до вчинення кримінального наркотизму і т. ін. Про інші негативні тенденції психолого-педагогічного характеру пише й В.М. Бурдін, наголошуючи, що за сучасних умов: окреслилася стійка тенденція до збільшення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; проблемою стала безпритульність дітей; кожен третій неповнолітній злочинець з неповної сім'ї; скорочується час на виховання і спілкування працюючих батьків зі своїми дітьми; масовим стало явище перших наркотичних спроб серед підлітків 11–12 років [26, с. 25–27].

Зрозуміло, що виділений і проаналізований нами вище перелік факторів за інших обставин міг би мати більш вузький, або більш широкий зміст. Деякі з окреслених нами чинників могли б входити до якихось інших, а окремі з них мати дещо іншу назву тощо, однак, на нашу думку, ті фактори, що виділені наразі нами, за даних умов є оптимальними. Відтак злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, загалом, від-

повідують критерію суспільної небезпеки та кримінальної караності, отож кримінальна відповідальність за їх вчинення, безсумнівно, є соціально зумовленою.

Щодо методологічних засад дослідження, то, розробляючи їх, будемо виходити з того, що наразі серед науковців немає єдиного підходу щодо концепції методології кримінально-правових досліджень, її рівнів, переліку конкретних методів, їх точної назви тощо. Загалом методологія становить собою сукупність методів, прийомів і способів, а також процедур відповідного наукового дослідження. При цьому уточнюється, що в праві під методологією наукового дослідження розуміють системну єдність прийомів, методів та засобів наукового мислення, яка у такій якості представляє собою комплекс історично складених раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від явища до сутності, від припущення до істини [92, с. 7]. Загалом методологія науки кримінально права становить собою засноване на принципах матеріалізму наукове пізнання (дослідження) сутності кримінально-правових інститутів як специфічних суспільних явищ, яке адекватно відбиває їхній діалектичний розвиток [53, с. 43]. Зазначимо, що методологію можна розглядати у широкому чи вузькому сенсі, в контексті різних галузей знань тощо. Усе це дало підстави Ю.В. Голіку стверджувати, що методологія є поняттям інтегральним і вона поєднує в собі ряд компонентів: світоглядні та фундаментальні теоретичні концепції, діалектичні закони та категорії, загально-та приватно-наукові методи (при цьому метод дозволяє з'ясувати одну зі сторін явища, а методологія дозволяє з'ясувати зміст самого явища) [345, с. 43].

На наш погляд, визначаючи методологію нашого монографічного дослідження, слід передусім виходити з предмета окреслених наукових пошуків. Оскільки таким предметом ми визначили кримінальну відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, то методологія його дослідження повинна включати, з одного боку, питання

специфіки складів наркозлочинів, учинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх (тобто їх об'єктивних і суб'єктивних ознак, кваліфікуючих обставин тощо), а з іншого – питання особливостей кримінальної відповідальності за такі злочини (ураховуючи історико-правові, порівняльно-правові та інші аспекти, питання покарання тощо). Більше того, обрана нами тема є складовою проблем Особливої частини кримінального права, відтак без низки основних методів (діалектичного, системно-структурного аналізу, формально-логічного (догматичного), соціологічного, історичного та порівняльно-правового), на думку академіка М.І. Панова, її дослідити неможливо [215, с. 516]. Прийнятною для нас є й позиція А.В. Савченка, який у контексті кримінально-правових досліджень (з позиції порівняння) пропонує виділяти такі методи: діалектичний; історико-правовий; догматичний; системний; соціологічний; статистичний; моделювання; правового прогнозування; математичний і кібернетичний (поряд з цим науковець згадує й про функціональний метод, метод соціального натуралізму, синергетичний метод тощо) [272, с. 10–13]. Про аналогічні чи трохи відмінні позиції щодо переліку методів кримінально-правових досліджень, як це очевидно з дослідження В.В. Кузнецова, зазначають й інші науковці (зокрема, Н.О. Гурторова, О.О. Дудоров, О.В. Козаченко) [137, с. 38].

Отже, з урахуванням предмета нашого монографічного дослідження, його змісту, сутності та специфіки, пропонуємо виділяти такі методи наукового пізнання: діалектичний; історико-правовий; порівняльно-правовий; догматичний (формально-логічний); системний; соціологічний; статистичний; наукового аналізу та узагальнення; моделювання.

Зміст діалектичного (філософського) методу полягатиме в тому, що він сприятиме правильному застосуванню законів і категорій діалектики при дослідженні різних кримінально-правових інститутів, норм, понять, термінів тощо. Цей метод передбачає перехід мислення від конкретного до абстрактного з подальшим підняттям від абстрактного до конкретного [216, с. 18–19]. Звідси його використання дозволить спочатку дослі-

дити певні терміни, що стосуються злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, а потім перейти до утворення складних абстрактних понять цих злочинів, дослідження їх ознак, видів, специфіки і т. ін. У подальшому, через підняття від вищого до нижчого, це сприятиме виявленню існуючих недоліків щодо кримінальної відповідальності за конкретні види окреслених вище злочинів, а також дозволить удосконалити окремі норми чинного КК України. Загалом застосування цього методу впливатиме на те, що наше дослідження відбуватиметься крізь призму взаємозв'язку з різними кримінально-правовими феноменами, а це визначатиме правильність формулювання важливих висновків і вироблення конкретних пропозицій за темою наукових пошуків. Отже, у нашій роботі даний метод буде використано у всіх розділах, а також для формулювання її результатів.

Історико-правовий метод відбиватиме генезис відповідальності за кримінальний наркотизм із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх. Підкреслимо, що вивчення історії того чи іншого суспільного явища, зокрема й кримінально-правового, є надзвичайно важливим, оскільки дає уявлення про наше минуле, про так зване «коріння» юридичної думки й нормотворчості, відтак абсолютно правильною, за нашим переконанням, є позиція В.Г. Графського, який зазначає, що історичний аспект сприяє розумінню джерел правового світогляду й досвіду, він є з'єднувальною ланкою між іншими історичними й теоретичними дисциплінами, що вивчають суспільство, державу, тенденції соціальних змін, зокрема кримінальне право [59, с. 5–6]. У центр нашої уваги мають потрапити: національне кримінальне законодавство минулих років щодо відповідальності за наркозлочини, теорія та практика його застосування; тенденції розвитку зазначеного законодавства, а також їх взаємозв'язок із соціально-економічними умовами життя суспільства і держави; розвиток суміжних галузей права; тексти відповідних законопроектів тощо. Історико-правовий метод буде використано нами при написанні підрозділу 1.2

«Генезис кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх» монографії.

Важлива роль у нашому дослідженні має належати порівняльно-правовому (порівняльному, компаративістському тощо) методу, який зосереджується на порівнянні норм про відповідальність за кримінальний наркотизм, пов'язаний із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, в Україні та зарубіжних країнах. За допомогою цього методу, на думку М.І. Хавронюка, виявляються найбільш досконалі правові формули та відшукуються найкращі можливості реалізації принципів кримінального права [349, с. 24]. Цінність порівняльного правознавства полягає в тому, щоб виявити різного роду нюанси в законодавчому регулюванні кримінально-правових відносин, специфіку тих чи інших юридичних категорій, своєрідність правових дефініцій та порівняти зміст, який вкладається законодавцями різних держав у певний термін [159, с. 3]. Загалом, завдяки порівняльно-правовому методу, будуть досліджуватися загальні та особливі риси відповідних кримінально-правових норм, визначатися їх схожі та відмінні характеристики, уточнюватися їх позитивний і негативний зміст. Зрештою, як справедливо зазначає А.В. Савченко, це дасть змогу повніше зрозуміти своє національне кримінальне право [270, с. 28]. Разом з тим слід пам'ятати застереження Є.Л. Стрельцова та Є.В. Фесенка про те, що вироблені внаслідок порівняльно-правового дослідження пропозиції мають бути зваженими та обґрунтованими, при цьому слід категорично не допускати механічного запозичення (тобто формального перенесення у вітчизняне законодавство) положень зарубіжного права, оскільки це зумовлює некоректність пропозицій [298, с. 485; 343, с. 69].

Порівняльно-правовий метод буде використано нами при написанні підрозділу 1.3 «Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх» монографії, де ми звернемося до аналізу як модельного (зокрема, Модельний КК держав – учасниць СНД),

так і конкретного національного кримінального законодавства зарубіжних країн (зокрема, нами буде опрацьовано 30 іноземних КК і 8 спеціальних «антинаркотичних» законів).

Догматичний (формально-логічний, формально-догматичний, логіко-юридичний, юридичний) метод дозволить проаналізувати досліджувані нами кримінально-правові норми про відповідальність за наркозлочини, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, з точки зору додержання правил законодавчої мови й техніки при їх конструюванні. Це передбачає звернення до положень формальної логіки та граматики (синтаксису), з'ясування змісту певних юридичних термінів, тлумачення відповідних кримінально-правових понять. Як пише С.В. Хилюк, цей метод слугує встановленню змісту юридичних норм та нормативно-правових приписів, з'ясуванню закономірностей дії права за допомогою правил юридичної логіки [354, с. 41]. У нашій роботі цей конкретно-науковий метод буде наскрізним і сприятиме систематизації визначених для дослідження норм, встановленню сутності та змісту певних юридичних термінів, здійсненню правильного й неупередженого тлумачення кримінально-правових положень, які стосуються питань обраної теми для наукових розробок.

Системний (метод системного аналізу, метод структурного аналізу, метод структурно-системного аналізу, функціональний, структурно-функціональний тощо) метод покликаний вивчати певне кримінально-правове явище як цілісну систему, що складається з кількох підсистем (рівнів), структурні елементи яких перебувають між собою у взаємозв'язку (при цьому він виявляє суперечності та прогалини у відповідному кримінальному законодавстві, а також сприяє формулюванню пропозицій щодо його змін і доповнень [117, с. 15–16]. Цей метод зумовлює всебічний аналіз складних динамічних цілісностей, частини яких (що являють собою підсистеми цих цілісних систем) перебувають між собою в органічній єдності і взаємодії [10, с. 348]. Наприклад, конкретна кримінально-правова норма чи їх сукупність (в контексті відповідальності за наркозлочини, вчинені із залученням непо-

внолітніх та щодо неповнолітніх) виступає мікросистемою, тоді як розділ XIII Особливої частини КК України чи в цілому цей Кодекс – макросистемою. Все це дає змогу показати внутрішню побудову системи досліджуваних нами кримінально-правових норм, взаємозв'язок і взаємообумовленість як елементів у середині системи, так і з іншими кримінально-правовими поняттями і категоріями. У нашому дослідженні цей метод буде наскрізним і в кінцевому рахунку допомагатиме виявленню суперечностей у національному кримінальному законодавстві, а також своєчасному заповненню прогалин у межах досліджуваної системи через формулювання відповідних пропозицій нормативного характеру.

Соціологічний метод охоплює проведення власних конкретно-соціологічних досліджень (наприклад, у нашому дослідженні це анкетування, вивчення матеріалів кримінального провадження, судової практики тощо) задля встановлення соціального змісту та соціальної характеристики відповідних кримінально-правових феноменів, що в цілому дає змогу оцінити ступінь ефективності кримінального законодавства та правозастосовної практики, виробити пропозиції щодо їх удосконалення. Зокрема, застосування цього наскрізного методу сприятиме досягненню результативності при здійсненні анкетування 320 працівників ОВС, вивченні 245 матеріалів кримінального провадження та кримінальних справ за період 2007–2013 рр., опрацюванні низки узагальнень і рішень судових органів і т. ін.

Статистичний метод використовуватиметься при вивченні структури і динаміки злочинів, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх. Він допомагатиме встановленню та аналізу важливих статистичних відомостей про кількість досліджуваної нами категорії злочинів, осіб, які є потерпілими від них або осіб, які їх вчинили, сприятиме з'ясуванню структури та рівня наркозлочинності тощо.

Методи наукового аналізу та узагальнення дозволять комплексно проаналізувати здобутий у процесі наукового дослідження емпіричний матеріал, сформулювати висновки до розділів і загальні висновки до монографії. Через науковий аналіз (пі-

знання) відповідних кримінально-правових явищ, вивчення їх складових частин та елементів, ми зробимо певні узагальнення, що є логічним завершенням аналітичних пошуків. Узагальнення сприятиме конкретизації досягнутих результатів, виділенню основних рис досліджуваних явищ, встановленню принципово важливих фактів, даних і положень.

Насамкінець метод моделювання полягає в дослідженні об'єктів, явищ і процесів не безпосередньо, а за допомогою їх заміників – моделей [133, с. 80]. Його використання зумовлене необхідністю обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення, передусім, положень чинного КК України, а отже, створенням конкретної моделі (проекту) закону України про кримінальну відповідальність. Відтак цей метод буде застосований в нашому дослідженні при розробці нових редакцій окремих норм про відповідальність за кримінальний наркотизм, пов'язаний із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх.

Зрозуміло, що виділені нами методи мають застосовуватися в єдності та взаємозв'язку, оскільки тільки їх комплексне, а не окреме використання забезпечить досягнення поставленої мети та завдань у цій монографії.

1.2. Генезис кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх

Дослідження генезису кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, є безпосередньою реалізацією спеціально обраного нами історико-правового методу, який: по-перше, дозволить з'ясувати відповідні історичні етапи, протягом яких відбувався розвиток цікавих для нас у науковому плані кримінально-правових норм, їх особливості, позитивні та негативні характеристики, ефективність; по-друге, допоможе у формулюванні важливих у науковому плані висновків.

Звертаючись до питання щодо періодизації етапів історичного розвитку кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, слід наголосити, що воно є надзвичайно складним і дискусійним, оскільки має враховувати специфіку визначених об'єкта і предмета дослідження, його мету і завдання, національні та міжнародні чинники тощо. Та періодизація, яка може бути прийнятною для історії кримінального права і законодавства України (зокрема, на ній наголошують П.К. Кривошеїн, В.В. Кузнецов, А.В. Савченко, П.Л. Фріс та ін., при цьому спостерігаються неоднакові підходи до критеріїв класифікації історичних етапів, їх кількості – від трьох (П.К. Кривошеїн) до дев'ятнадцяти (В.В. Кузнецов), змісту, спрямованості) [111, с. 4, 137, с. 764–765; 273, с. 151; 346, с. 67–68], може зовсім не співпадати з тією, яка характерна виключно для кримінальної відповідальності за злочини, що досліджуються у нашій монографії. Передусім це пов'язано з тим, що нагальна потреба криміналізації діянь у сфері обігу наркотичних засобів постала лише на початку минулого століття. Однак, якщо розглядати окреслені нами питання крізь призму еволюції кримінального законодавства щодо відповідальності за втягнення

неповнолітніх у вчинення злочинів, то, як стверджують окремі науковці (зокрема, Н.П. Шевченко), вона починається вже зі Статуту князя Ярослава про церковні суди, де містилися норми про захист інтересів дітей від їх батьків щодо вступу у шлюб [363, с. 15], або набагато раніше – зі священної книги християн – Біблії, яка заклала не тільки засади поведінки батьків і дітей (Лев. 18:21; Лев. 19:30; Втор. 23:17-18; Втор. 23:13-16), а й засади розуміння добра й зла, сформулювала уявлення про злочин і правомірну поведінку тощо.

Слід наголосити, що чимало безпосередніх дослідників проблем кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотиків в Україні (у тому числі із залученням неповнолітніх) в межах своїх дисертаційних праць, переважно, не звертаються до питань про її генезис (зокрема, А.А. Музика, В.М. Смітінко, К.О. Хачатурян) [180; 289; 353] або роблять це поверхово, без конкретизації етапів та чіткого визначення їх назв (зокрема, Н.Ю. Жиліна, В.Є. Тонков, Є.Л. Харьковський) [76; 310; 352].

Одні дослідники (зокрема, В.В. Дзундза), у контексті вивчення розвитку кримінального законодавства з питань відповідальності за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність, роблять акцент, здебільшого, на сучасних тенденціях, що наявні у чинному КК України, стверджуючи, що законодавство з питань відповідальності за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність характеризується наявністю двох протилежних тенденцій – тенденції до зменшення спеціальних норм аж до їх повного виключення з кодексу при вдосконаленні загальної норми або двох норм загального характеру та тенденції до збільшення спеціальних норм при наявності в Кодексі загальної норми або двох норм загального характеру (при цьому КК України 2001 р. має другу тенденцію, яку автор оцінює в якості негативної, а саме: Кодекс містить одну загальну норму – ст. 304 і понад десяти – спеціальні) [69, с. 11–29]. На наш погляд, такий підхід є не зовсім прийнятним, оскільки дослідники віддають пріоритет аналізу сьогоденних проблем, а те, що було до цього – відходить на другий план.

Інші науковці (зокрема, С.С. Горькавий), звертаючись до аналізу конвенційного «антинаркотичного» законодавства, взагалі наголошують, що виокремлення певних історичних етапів щодо становлення міжнародно-правової протидії незаконному обігу наркотиків за часом не доцільно і замість цього доречно зважати на, так звані, «універсальні» етапи – національний (формування на державних рівнях законодавства, спрямованого на боротьбу з розповсюдженням наркотиків), міждержавний (підписання двох та багатосторонніх угод між державами з приводу контролю за незаконним обігом наркотиків) і глобальний (здійснення глобального контролю за обігом наркотиків, створення єдиного центру з боротьби та контролю за наркотиками) [57, с. 73]. Погодитися з цим підходом, на нашу думку, важко, оскільки він досить далекий від суто кримінально-правових проблем і не позбавлений футуристичного характеру.

У монографії «Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення» (2012 р.) А.А. Музика та О.П. Горох пропонують виділяти такі етапи реформування «антинаркотичного» кримінального законодавства:

- ◆ 1) до моменту прийняття КК УСРР 1922 р.;
- ◆ 2) з 1922 р. до 1927 р.;
- ◆ 3) з 1927 р. до 1934 р.;
- ◆ 4) з 1934 р. до 1960 р.;
- ◆ 5) з 1960 р. до 1974 р.;
- ◆ 6) з 1974 р. до 1987 р.;
- ◆ 7) з 1987 р. до 1995 р.;
- ◆ 8) з 1995 р. до 2001 р.;
- ◆ 9) з 2001 р. до 2008 р.;
- ◆ 10) з 2008 р. до 2011 р.;
- ◆ 11) з 2011 р. і до теперішнього часу [182, с. 65].

Очевидно, що ці науковці досить ретельно зупиняються на радянському й сучасному періоді «антинаркотичного» кримінального законодавства, тоді як нічого не зазначають про те, а що ж було до КК УСРР 1922 р. (при цьому чомусь у пропонованій періодизації одразу йдеться про «реформування» окреслено-

го законодавства, а про період становлення (формування) норм про відповідальність за кримінальний наркотизм зовсім не згадується).

Загалом слід констатувати, що у кримінально-правових дослідженнях щодо відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин історичній складовій приділена недостатня увага (при цьому майже всі пропоновані авторами варіанти періодизації є дискусійними, оскільки не враховують повною мірою важливі історичні етапи або віддають перевагу лише окремим критеріям чи періодам), а за ті з них, які вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, — уся наукова інформація фактично зведена до мінімуму. Відтак, саме в межах цього підрозділу ми належним чином вивчимо генезис кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, при цьому за основу ми візьмемо підхід українського науковця Є.В. Фесенка, який у своєму дисертаційному дослідженні, на нашу думку, загалом правильно, порівняно з проаналізованими нами працями інших вчених, обґрунтував етапи розвитку кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я населення (і, передусім, за кримінальний наркотизм) в Україні. Зокрема, цей учений виділяє чотири таких етапи: 1) дія відповідних статей Уложення про покарання кримінальні та виправні; 2) дія перших КК України (1922 – 1961 рр.); 3) дія КК 1960 р. (1961 – до 1 вересня 2001 рр.); 4) дія нового КК України 2001 року й дотепер [341, с. 22–32]. Зрозуміло, що така періодизація є умовною, вона може не повною мірою відбивати положення, що є предметом нашого дослідження, та враховувати їх специфіку, однак все ж таки розглядатиметься нами в якості відправної позиції.

Одразу сформулюємо таку важливу тезу: світовий досвід свідчить про те, що зв'язок кримінального наркотизму та злочинної практики його вчинення із залученням неповнолітніх і щодо неповнолітніх набував більшої суспільної небезпеки й потребував державного реагування у виді встановлення кримінальної

відповідальності за це по мірі розвитку міжнародних і внутрішньонаціональних норм щодо заборони як розповсюдження наркотиків, так і норм щодо захисту прав дітей [151, с. 214]. Власне наркотичні засоби, що полегшують страждання та змінюють настрій, були відомі людству зі стародавніх часів і застосовувалися ним протягом усієї його писаної історії. Ще у дохристиянську епоху ведуни й волхви (язичеські жреці) використовували наркотиковмісні речовини з лікувальною чи ритуальною метою та слідували, щоб люди не зловживали цим «зіллям». Їх отримували з трав'яних рослин, мохів, ягід, грибів тощо. Дуалізм цих речовин (їх незамінність там, де необхідно зняти біль і полегшити страждання, і водночас здатність негативно впливати на центральну нервову систему, викликаючи стан ейфорії та хворобливу пристрасть у результаті зловживання ними, – наркоманію) давно змусив суспільство обмежити використання таких речовин лише релігійними або лікувальними цілями, довіривши їх священнослужителям або цілителям і лікарям [18, с. 130]. Щодо територій, котрі наразі вважаються українськими, то факти вживання наркотичних засобів мали місце з початку зародження на них державності, проте тривалий час – у період від дії Руської Правди до початку XX століття – кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин не існувало.

У цьому зв'язку, на наш погляд, визнаються обґрунтованими висновки І.Ю. Самохвалова, який наголошував на такому: по-перше, з давніх-давен різні народи при проведенні релігійних обрядів або ритуальних церемоній вживали засоби, що мали стимулюючі, седативні та галюциногенні властивості; по-друге, попри встановлення правових заходів контролю за використанням і поширенням наркотиків, вони не носили послідовного та системного характеру; по-третє, сферою державного регулювання тривалий час був обіг нетрадиційних лікарських засобів і пов'язана з ним діяльність (зокрема, у 1632 р. була видана царська грамота, що забороняла псковським князям купувати у литовських людей хміль, і, крім цього, переслідувалося під

страхом суворого покарання, аж до страти, вживання тютюну – «богомерзенного зілля») [277, с. 14].

У XI ст. на київських землях склалася традиція вирощувати огородний мак, при цьому властивість цієї рослини певним чином впливати на психіку людини тоді вже використовувалася у народній медицині (для порівняння: у XV ст. мак став вже звичайною рослиною на Русі, а у XVII ст. його обробляли у багатьох кутках Росії). Протягом кількох сторіч влада намагалася встановити контроль за обігом наркотиковмісних речовин. з цього приводу С.І. Бобраков, аналізуючи розвиток «антинаркотичного» законодавства до XIX ст., наголошує на таких важливих історичних даних:

- по-перше, вже у Статуті князя Володимира Мономаха «О десятинах, судах и людях церковных» (XI – XII ст.ст.) особи, які порушували правила поведження із «зіллям», підлягали жорстокому покаранню, до страти включно;

- по-друге, дещо пізніше контроль за наркотичними засобами почали здійснювати воєводи, які підпорядковувалися Розбійному та Земському Наказам;

- по-третє, у другій половині XV ст. Судебники 1497, 1550 рр. та Стоглав 1550 р. поєднали у собі розрізнені «антинаркотичні» норми староруського права;

- по-четверте, у положеннях Соборного Уложення 1649 р. до наркотиків був зарахований табак, куріння якого суворо переслідувалося;

- по-п'яте, з 1672 р. у Російській Імперії почали відкриватися аптеки (в народі вони отримали назву «кухні відьом»), відтак функція контролю за використанням наркотиковмісних ліків була частково передана аптекарям і лікарям;

- по-шосте, Петро I в Артикулі Військовому 1715 р. незаконне лікування визнав політичним злочином «проти віри»;

- по-сьоме, у подальшому, законом від 23 квітня 1733 р. «Об учреждении полиции в городах», «Уставом благочиния», та «Полицейским уставом» від 8 квітня 1782 р. поліцейським чином було надано право припиняти незаконні дії з наркотиками,

наркотиковмісними рослинами й ліками, а також карати винних осіб [17, с. 12–13].

На початку XIX ст. опій, морфій, а потім і кокаїн широко та без якихось особливих формальностей використовувалися у медичній практиці для лікування головного та зубного болю, нежитю тощо. Так, у відомому романі Л.М. Толстого «Анна Кареніна» неодноразово згадується про регулярний прийом опіуму головною героїнею від головного болю та безсоння, що, наприклад, підтверджується такими рядками: «Когда она налила себе обычный прием опиума и подумала о том, что стоило только выпить всю склянку, чтобы умереть...» (частина сьома, гл. XXVI) [309]. Слушно зауважити, що саме у XIX ст. ситуація у сфері обігу наркотичних засобів швидко змінилася у негативний бік, оскільки зловживання ними почало набувати масового характеру. Поширення цього явища у багатьох країнах, враховуючи й Російську імперію, стало можливим завдяки активній діяльності Ост-індійської кампанії, яка культивування опійного маку, вироблення з нього опію та торгівлю ним зробила своєю монополією. Найбільше зростання наркотизму спостерігалось на таких територіях Російської Імперії, як Середня Азія, південні області Казахстану та Примор'я. Нечуваних розмірів досягла контрабанда наркотиків. Вжиті тоді зовнішньополітичні кроки дозволили укласти Лівадійську угоду 1881 р., яка повинна була суттєво обмежити можливості виробництва наркотиків у Росії та Китаї, однак її дія була далекою від ефективності [163, с. 2–3].

Іншим чинником, який прискорив поширення зловживання наркотичними лікарськими засобами, став прогрес у галузі органічної хімії, фармакології та технологій їх виробництва з опійного маку і конопель. Це призвело до того, що в обігу, крім опію, з'явилися такі його похідні як морфін, кодеїн, героїн, а також кокаїн, одержуваний фармакологами з листя кокаїнового куща [365, с. 436]. Оскільки серйозні правові засоби контролю за їх обігом до певного часу були відсутні, такі речовини виготовлялись у необмеженій кількості й безперешкодно надходили до сфери торгівлі та споживання. Однак, слід зазначити, що хоча

в Уложенні про покарання кримінальні та виправні (редакції 1845, 1866 і 1885 рр.) та Кримінальному уложенні 1903 р. поняття «наркотичні засоби» та «психотропні речовини» безпосередньо не використовувалися, проте у випадках незаконного обігу вони підпадали під поняття «отруйні та сильнодіючі речовини» або «лікарські засоби». Зокрема, в Уложенні 1845 р. містилися приписи щодо отруйних і сильнодіючих речовин, відповідно до яких їх продаж був наданий тільки аптекарям та, при цьому не всім, а тільки за рецептом лікаря, для фабрикантів та осіб відомих (порушення цього положення тягнуло накладення грошового стягнення або тюремне ув'язнення (ст.ст. 866–869) [198, с. 483–484].

Надмірне застосування у фармакотерапії наркотиковмісних медикаментів призвело до того, що наприкінці XIX ст. – початку XX ст. у багатьох країнах, крім опіокуріння, почало інтенсивно поширюватися зловживання морфіном, героїном та кокаїном. У вказаний період спостерігається також погіршення соціального становища дітей, оскільки тривала зайнятість батьків на роботі, низький рівень доходів у сім'ях та втягнення дорослими в антигромадську діяльність підлітків викликало збільшення кількості безпритульних та неповнолітніх правопорушників. Не випадково, що у Кримінальному уложенні 1903 р. було вміщено найбільшу кількість злочинів проти суспільної моральності у тогочасному вітчизняному законодавстві (зокрема, закон переслідував втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом або в інше аморальне заняття – ст. 283) [41, с. 149–153].

На початку XX ст. територія Російській Імперії, до складу якої входила й Україна, активно використовується для трансконтинентального обігу наркотичних засобів. Аналізуючи статистичні дані за період 1911–1916, 1919–1921 рр. щодо стану та динаміки злочинності, пов'язаної з наркотиками, видатний кримінолог М.М. Гернет зробив важливі висновки про те, що в Росії «наркотизм глибоко врос своїми корнями в общественную среду, переплетясь этими корнями с разнообразными и многочисленными условиями: пресыщенностью и праздностью одних, недоеданием и тяжелым трудом – других, непреодолимы-

ми привычками – третьих и т.д.» [49, с. 441]. Загалом тенденції та масштаби зловживання лікарськими наркотичними засобами в усьому світі викликали неабияку занепокоєність з боку прогресивної громадськості, особливо психіатрів, лікарів інших спеціальностей, юристів і політиків. Наркотизм набув характеру соціального лиха у плані як погіршення генотипу особи та генофонду суспільства, так і зростання злочинності на ґрунті зловживання наркотиками. Через це виникла нагальна потреба в колективних зусиллях держав щодо боротьби з даним негативним явищем.

У 1909 р. було створено першу міжнародну організацію по боротьбі з наркозлочинами – Шанхайську комісію, завданням якої була координація співробітництва держав щодо боротьби з незаконним обігом наркотиків, який почав визнаватися міжнародним кримінальним злочином [271, с. 8]. Першими дієвими спробами створення кримінально-правових засад протидії наркотизму на міжнародному рівні слід вважати підписання державами Гаазької конвенції з опію 1912 року [355, с. 119]. Вона передбачала застосування країнами, що її підписали (загалом 12, з Росією включно), внутрішньодержавних заходів, спрямованих на скорочення й ліквідацію виробництва та вживання курильного опію, а також на заборону його експорту та імпорту. Однак, щодо морфіну, кодеїну, героїну та кокаїну, то Гаазька конвенція лише вказала на необхідність їх використання у медичних та інших розумних цілях (ст.ст. 9–13), а також на здійснення контролю за виробництвом цих препаратів і торгівлею ними.

Відповідно до Гаазької конвенції, а також, ураховуючи складну ситуацію, що склалася в Російській Імперії щодо обігу наркотиків, 7 червня 1915 р. цар Микола II своїм Указом «Про заходи щодо боротьби з опієм» ухвалив низку важливих змін і доповнень до національного кримінального законодавства, зокрема: по-перше, Статут про покарання, що накладаються мировими суддями, 1914 р. був доповнений нормами про заборону вирощування маку (прим. 7, ст. 16, ст.ст. 571-7 – 571-8), проте дія цього документа мала обмежений характер, оскільки стосувалася лише територій Приамурського генерал-губернаторства та Забайкальської

області Іркутського генерал-губернаторства; по-друге, Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 р. було доповнено ст. 869-2, якою встановлювалася відповідальність за виготовлення, придбання, зберігання та збут опію, а рівно люльок та інших пристосувань для його куріння [72, с. 9–10; 262].

Отже, за нашим переконанням, Гаазька конвенція 1912 р. та Імператорський Указ 1915 р. створили перші чіткі та змістовні кримінально-правові норми по боротьбі з розповсюдженням наркотиків, однак вони були лише частиною формування системи національного законодавства про відповідальність за кримінальний наркотизм із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх.

Щодо кримінального законодавства періоду українського державотворення (1917 – 1921 рр.), то норми про відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів не зазнали суттєвих змін та доповнень і, переважно, відповідали нормам кримінального законодавства Російської Імперії [94, с. 14–15], тоді як у подальшому – після Жовтневої революції (перевороту) 1917 р. і в період існування СРСР – «антинаркотичне» законодавство формувалося та удосконалювалося залежно від стану нелегального обігу наркотиків, соціально-економічної та політичної ситуації.

Так, після 1917 р. радянський уряд у перші місяці свого існування щільно зіткнувся з проблемою наркотизму у державі, при цьому у цей період багато дітей, залишившись без піклування батьків, поповнювали ряди наркоторговців. До прийняття КК УСРР 1922 р. відповідальність за збут наркотичних засобів була надзвичайно суворою, що виявлялося в ухваленні відповідними державними органами різних нормативно-правових актів. Зокрема, найбільш відомими «антинаркотичними» документами були:

– по-перше, постанова Ради Народних Комісарів (РНК) «Про боротьбу зі спекуляцією» від 28 лютого 1918 р. передбачала, що винні у спекуляції будь-якими товарами (враховуючи й наркотики) підлягали конфіскації майна та відданні суду Революційного трибуналу, але, як свідчила практика, дуже часто злочинці просто розстрілювалися на місці відповідно до політичних настанов, хоча їм міг бути призначений і штраф (до 1 млн. крб. і вище);

– по-друге, Декрет РНК «Про передачу запасів опію» від 8 квітня 1918 р., який вимагав передати сировину, що знаходилася у розпорядженні алкалоїдних заводів, у відання Наркомфіну, зокрема його Головного управління неокладних зборів (останньому передавалися запаси опію, що були вилучені у наркоділків органами Всеросійської Надзвичайної Комісії – ВНК);

– по-третє, припис РНК № 7206-7212 «Про боротьбу зі спекуляцією кокаїну» від 31 липня 1918 р. визнавав спекуляцію наркотиками «самой отвратительной из всех видов спекуляции» та наказував «беспощадно арестовывать всех этих мерзавцев, наживающих деньги на полном расстройстве жизни и смерти огромного числа людей...»;

– по-четверте, Декрет Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК) «Про вилучення із загальної підсудності в місцях, які оголошені такими, що перебувають на військовому стані» від 20 червня 1919 р. наділяв губернські підрозділи ВНК правом розстрілу торговців кокаїном поза судовим порядком (аналогічним до цього був і Декрет РНК «Про боротьбу зі спекуляцією, розкраданнями у державних складах, підлогами й іншими зловживаннями за посадою у господарських і розподільних органах» від 21 жовтня 1919 р., який торкався «крупных спекулянтов товарами») [278, с. 28, 31, 48–49; 258, с. 68–71; 291, с. 70–71].

Загалом розвиток законодавства з питань відповідальності за кримінальний наркотизм, як і всього кримінального законодавства України, відбувався щільно з російським законодавством, а з моменту створення СРСР – із законодавством Союзу РСР та союзних республік. При цьому окремі науковці доводять, що від радянських часів (починаючи від КК УСРР 1922 р.) й до сьогодення можна говорити фактично про дві хвилі ставлення законодавця до меж караності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів: перша – посилення відповідальності (1924 р., 1934 р., 1960 р., 1974 р., 1987 р., 2011 р.); друга – пом'якшення відповідальності (1927 р., 2001 р., 2008 р.) [182, с. 71–72].

У КК УСРР 1922 р. [333] була відсутня загальна норма, яка б передбачала відповідальність за втягнення неповнолітніх

у злочинну або іншу антигромадську діяльність, рівно як і не існувало спеціальної норми про відповідальність за незаконні дії з наркотиками. Останні фармакологічно належали тоді до сильнодіючих засобів, а відтак у протидії незаконному обігу наркотиків застосовувалася ст. 215 КК УСРР (глава VIII «Порушення правил, які охороняють народне здоров'я, громадську безпеку та публічний порядок» Особливої частини), в якій встановлювалося покарання за незаконне виготовлення (а з 1923 р. – за зберігання та збут) отруйних та сильнодіючих речовин у вигляді штрафу до 300 крб. золотом або примусових робіт [175, с. 494; 170, с. 5]

22 грудня 1924 р. постановою ВЦВК та РНК СРСР «Про доповнення кримінальних кодексів союзних республік статтею 140-д» КК УСРР було доповнено нормою про відповідальність за незаконне виготовлення і зберігання з метою збуту та збут кокаїну, опію, морфію, ефіру й інших одурманюючих речовин (покаранням за це було позбавлення волі на строк до 3 років з конфіскацією майна або без такої і заборона проживати у Москві, Ленінграді, у прикордонній смузі та портових містах, список яких додатково встановлювався). За кваліфікований склад цього злочину – вчинення дій, передбачених ч. 1 у вигляді промислу, а також за утримання будинків для збуту та вживання одурманюючих речовин (ч. 2 ст. 140-д КК УСРР) – передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше 3 років з суворою ізоляцією, конфіскацією всього майна та заборонаю проживати у вищенаведених місцях [63, с. 11]. Отже, у радянський період КК УСРР 1922 р. уперше виокремив у самостійну норму (ст. 140-д, глава IV «Злочини господарські») незаконні дії з цілою низкою наркотичних засобів, але відніс їх не до отруйних або сильнодіючих речовин, як у ст. 215 КК УСРР, а до одурманюючих речовин.

КК УСРР від 8 червня 1927 р. фактично повністю, але зі зміненою нумерацією статей, сприйняв положення попереднього кримінального законодавства. При цьому покарання за кримінальний наркотизм стало більш гуманним, оскільки наркоманія та незаконний обіг наркотиків уже не становили серйозної со-

ціальної проблеми через вжиття для цього відповідних заходів. Так, диспозиція ст. 134 КК УСРР 1927 р. майже повністю відтворювала зміст ст. 140-д КК УСРР 1922 р., проте санкції в основному (покарання у вигляді позбавлення волі або примусові роботи на строк до 1 року з конфіскацією майна або без такої) та кваліфікованому (позбавлення волі на строк до 3 років з конфіскацією всього майна) складах цього злочину як посягання у сфері господарювання стали ліберальнішими [79, с. 48]. Пізніше Кодекс було доповнено ст. 134-1, якою передбачалося покарання за посів опійного маку та індійських конопель без відповідного на це дозволу у вигляді позбавлення волі на строк до 2 років або примусових робіт строком до 1 року з обов'язковою конфіскацією посівів [63, с. 12]. 3-поміж іншого, останній крок був продиктований прийняттям Міжнародної конвенції з опіуму (підписана в Женеві 19 лютого 1925 р.), а також Міжнародної конвенції про обмеження виробництва і регулювання розподілу наркотичних засобів (підписана в Женеві 13 липня 1931 р.). Пізніше (у 1936 р.) у Женеві було укладено Міжнародну конвенцію про заборону незаконної торгівлі наркотичними речовинами.

Іншими заходами щодо контролю за обігом наркотиків у 20–30 рр. минулого століття з боку держави було видання та забезпечення реалізації низки різнопланових нормативно-правових документів. Зокрема, мова йде про такі з них, як:

– постанова ВЦВК та РНК СРСР від 23 травня 1928 р. «Про заходи регулювання лікування наркотичними речовинами», з якої впливали такі важливі положення: розширювався перелік контрольованих наркотичних засобів за рахунок включення до списку гашишу, деоніну та його солей, пантопону; монополізовувалося промислове виробництво та реалізація наркотичних лікарських засобів; таке виробництво здійснювалось за державним замовленням і обмежувалося задоволенням медичних та наукових потреб; щорічний обсяг виробництва встановлювався угодою між наркоматами охорони здоров'я союзних республік (на підставі цього визначалися хіміко-фармацевтичні підприємства, яким доручалося виробляти та поставляти вироблену наркотич-

ну продукцію, при цьому подальший її розподіл здійснювався через аптечну мережу згідно із заявками лікувально-профілактичних установ); роздрібна торгівля наркотичними лікарськими засобами здійснювалась за рецептами лікарів;

– постанова ВЦВК та РНК СРСР від 27 жовтня 1934 р. «Про заборону посівів опійного маку та індійських конопель», яка: запровадила державну монополію на культивування цих рослин; передбачала отримання необхідного дозволу Наркомзему СРСР та наркоматів охорони здоров'я союзних республік для посіву опійного маку та індійської коноплі, при цьому врожаї яких мали використовуватися виключно для задоволення медичних та наукових потреб (саме цей документ і запроваджував у КК УСРР ст. 134-1);

– наказ Наркомздоров'я СРСР від 11 листопада 1938 р., яким вперше були запроваджені правила приймання, зберігання та відпуску отруйних, сильнодіючих й наркотичних речовин у клініках, інститутах, лікарнях та інших медичних закладах [283, с. 403].

Як зазначають А.А. Музика та О.П. Горох, упродовж кількох наступних десятиліть вітчизняна кримінально-правова політика у сфері протидії незаконному виробництву та розповсюдженню наркотичних засобів не зазнала суттєвих змін: у 1960 р. кримінальне законодавство було оновлено, санкції за «наркотичні» злочини у зазначений історичний період залишалися надмірно ліберальними (проте ці науковці зауважують ось на чому: по-перше, у 40 – 50 рр. спостерігається суттєве поширення морфінізму; по-друге, у 60-ті рр. відбувається масове зловживання гашишем і кустарними наркотиками опійної групи; по-третє, у ці періоди значно зростає кількість осіб молодого віку, неповнолітніх і жінок, які зловживали наркотиками) [181, с. 64]. Щодо останнього твердження, то дійсно, у вказаний період поширювалося зловживання наркотиками на ґрунті так званого «прозелітизму» – прагнення наркомана втягнути оточуючих у немедичне вживання наркотиків. в основі цього явища було бажання хворого на наркоманію, який відчував свою неповноцінність, знайти виправ-

дання в тому, що й «інші не кращі за нього», або його «щире» бажання дати «радість» близькій людині від відчуття «кайфу», отже висунута теза про те, що кожний наркоман – небезпечний, «заразний» осередок поширення зловживання наркотиками, діставала фактичного підтвердження [211, с. 9].

28 грудня 1960 р. було ухвалено КК УРСР, який було введено в дію з 1 квітня 1961 року [330]. Цей Кодекс вигідно відрізнявся від попереднього та містив норми у більш систематизованому довершеному вигляді. Є.В. Фесенко, говорячи про цей етап розвитку кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я населення, як той, що тривав з 1961 по 2001 рр. (до 1 вересня) – дія КК України 1960 р., поділяв його на чотири періоди: **а)** 1961 – 1974 рр., коли практично діяли статті КК 1960 р. у початковій редакції; **б)** 1974 – 1987 рр., коли було внесено перші суттєві зміни до групи статей, що передбачали відповідальність за вказані злочини, на підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР від 17 червня 1974 р.; **в)** 1987 – 1995 рр. – час, протягом якого приймався та діяв Указ Президії Верховної Ради УРСР від 21 серпня 1987 р.; **г)** 1995 – 2001 рр. (до 1 вересня) – період прийняття і дії низки нових статей КК на підставі законів від 15 лютого 1995 р. та деяких інших законодавчих актів [341, с. 28–29]. На наш погляд, така періодизація є слушною, адже дозволяє зрозуміти фактично кожний «крок» реформування «антинаркотичного» законодавства.

Проте слід особливо наголосити на такому: на початковому етапі дії КК УРСР 1960 р. у ньому не існувало відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх. Виключення складала хіба що ст. 208 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» КК УРСР, до якої Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 18 серпня 1969 р. № 2159-VII «Про внесення змін і доповнень в статті 48 і 208 Кримінального Кодексу Української РСР» були внесені положення про те, що цей злочин може бути вчинений у формі «схиляння неповнолітніх до вживання наркотичних речовин» (покаранням

за це було позбавлення волі на строк до п'яти років) [235]. У такій редакції згадана стаття проіснувала до 1974 року. Отже, на наш погляд, якщо до цього часу у національному кримінальному законодавстві лише відбувалося формування норм про відповідальність за наркотизм із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, то ст. 208 КК УРСР стала першою нормою, де знайшла своє безпосереднє закріплення така відповідальність.

У згаданий вище період правозастосовча практика свідчила, що боротьба з незаконним обігом наркотиків і зловживанням ними без уніфікації «антинаркотичного» законодавства була достатньо складною [4, с. 125–127], проте загальносоюзний законодавець в цьому аспекті не робив ніяких суттєвих кроків. Така правова позиція призвела до того, що у 60-х рр. минулого століття зловживання наркотиками набуло значного поширення серед молоді у деяких регіонах країни, у тому числі й Україні (зокрема, поширювався морфінізм, у нелегальному обігу все більше з'являються кустарні наркотики – гашиш (анаша), ацетильований та екстракційний опій тощо). Зокрема, серед певної частини молодих людей стало модним куріння гашишу (анаші), відтак збільшився попит на нього, що, в свою чергу, зумовило значне збільшення цін на цей наркотик та зростання наркобізнесу, який став досить прибутковою справою – бариші від нього у багато разів перевищували зиск від спекуляції золотом, іноземною валютою та дорогоцінним камінням [44, с. 8].

Незабаром норми про відповідальність за кримінальний наркотизм, вчинений із залученням неповнолітніх і щодо неповнолітніх, отримали свою розширену регламентацію. Підґрунтям для цього стали: з одного боку – низка міжнародних «антинаркотичних» конвенцій (зокрема, Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 р., Конвенція про психотропні речовини 1971 р., Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 р.) [73; 103; 105], з іншого – міжнародні нормативно-правові акти про захист прав і свобод дитини, у тому числі й від кримінального впливу (зокрема, Женевська декларація прав дитини 1924 р., Декларація прав

дитини 1959 р., Конвенція ООН про права дитини 1989 р.) [230; 65; 104]. Зокрема, у Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 р. було прямо зазначено, що «сторони забезпечують, щоб їхні суди та інші компетентні органи, які мають юрисдикцію, могли брати до уваги як обставини, що обтяжують правопорушення ... такі фактичні обставини, як: ...f) втягнення або використання неповнолітніх; g) той факт, що правопорушення, вчинене у виправній установі або в навчальному закладі, або громадській установі, або в безпосередній близькості від них, або в інших місцях, що використовуються школярами і студентами для проведення навчальних, спортивних і громадських заходів», а у Конвенції ООН про права дитини 1989 р. спеціально наголошувалося, що «держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів... з тим, щоб захистити дітей від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами, як вони визначені у відповідних міжнародних договорах, та не допускати залучення дітей до протизаконного виробництва таких речовин і торгівлі ними» (ст. 33).

25 квітня 1974 р. вийшов Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення боротьби з наркоманією» [206], який був спрямований на підвищення ефективності запобігання наркоманії та протидії «наркозлочинності». У свою чергу, Указом Президії Верховної Ради УРСР від 17 червня 1974 р. «Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів Української РСР» [234] національний КК було доповнено новими складами «антинаркотичних» злочинів і посилено санкції за незаконне виробництво та розповсюдження наркотиків. Зокрема, у КК УРСР з'явилася ст. 229-5 «Схиляння до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин», у ч. 2 якої серед кваліфікуючих ознак було передбачено вказівку на вчинення цього злочину «щодо неповнолітнього» (при цьому покаранням за таке діяння було позбавлення волі на строк від 5 до 10 років, а вказівка на такі дії зникла з положень ст. 208 КК УРСР). На нашу думку, це було зумовлено виключною небезпекою наркотичних засобів і психотропних ре-

човин (зокрема, порівняно зі спиртними напоями), від чого передусім страждало народне здоров'я, нормальний розвиток неповнолітніх, а не громадський порядок.

В роки, коли було взято курс на побудову комунізму до початку 1980 р., в СРСР активно формувалася так звана «нарकोкультура». Вона діставала вияв у груповій поведінці неформальних об'єднань молоді, таких, як хіппі, панки, попери, а також різні угруповання неповнолітніх, фактично зорієнтованих на вживання наркотичних засобів та психотропних речовин. На цьому «пронаркотичному тлі» почали створюватися і функціонувати власне групи наркоманів («сім'ї»). Провідним мотивом їх поведінки був пошук, заготівля, переробка, виготовлення та спільне вживання гашишу, ацетильованого опію та інших психоактивних речовин [191, с. 175–201].

До коригування «антинаркотичних» кримінально-правових норм законодавець звертався ще кілька разів. Зокрема, 21 серпня 1987 р. був виданий Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР» [236], яким, зокрема, встановлювалася відповідальність за втягнення неповнолітніх у немедичне вживання лікарських та інших засобів, що викликають одурманювання (ст. 208-2 КК УРСР), а низка «антинаркотичних» норм отримали відповідного коригування (глава X «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я» Особливої частини КК УРСР). Однак, за нашим переконанням, найбільшого розширення норм про відповідальність за наркотизм саме із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх у національному кримінальному законодавстві відбувається у зв'язку з ухваленням у 90-х рр. минулого століття «антинаркотичних» законів [253; 251] і відповідних змін до КК України з цього приводу (зокрема, у 1995 і 1999 рр.) [241; 238].

Так, однією з найбільш важливих віх у контексті теми нашого дослідження стало ухвалення Закону України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про обіг в Україні наркотич-

них засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р., на підставі якого у КК України 1960 р., поряд з ч. 2 ст. 229-5, з'явилися такі законодавчі конструкції, що виступали кваліфікуючими (особливо кваліфікуючими) ознаками окремих злочинів проти народного здоров'я, а саме – вчинення їх: **1)** «із залученням неповнолітнього» (ч. 2 ст. 229-1 «Незаконні виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів або психотропних речовин», ч. 2 ст. 229-4 «Організація або держання дому для вживання чи виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин», ч. 2 ст. 229-6 «Незаконні виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту»); **2)** «щодо неповнолітнього» (ч. 3 ст. 229-15 «Незаконне введення в організм наркотичних засобів або психотропних речовин») [241]. Крім того, згідно ст. 41 КК України 1960 р. факт вчинення злочину щодо малолітнього та залучення неповнолітніх до участі в злочині вважався, з-поміж іншого, обставиною, що обтяжувала відповідальність.

Характеризуючи «антинаркотичне» кримінальне законодавство, що діяло з 60-х рр. минулого століття до прийняття нового, науковці наголошують на тому, що воно: по-перше, більш повно, ніж у минулі часи, враховувало положення міжнародних нормативно-правових актів; по-друге, значно розширило коло кримінально-караних діянь, що протидіяли розповсюдженню наркотиків; по-третє, була суттєво посилена кримінальна відповідальність за «наркозлочини»; по-четверте, у КК були закріплені положення про застосування примусових заходів медичного характеру до наркозалежних [17, с. 26]. Також додамо, що саме КК УРСР (України) 1960 р. вперше закріпив норми про відповідальність за «наркозлочини», вчинені із залученням неповнолітніх і щодо неповнолітніх, і таке закріплення відбувалося протягом 60 – 90 рр. ХХ століття.

Поряд з цим, починаючи з середини 90-х років минулого століття вже у незалежній Україні активно розроблялися проекти нового КК, однак вони, на превеликий жаль, не виправдано вузько (без належного врахування вимог міжнародних конвенцій) підійшли до пропозицій з приводу криміналізації злочинів, учинених із залученням неповнолітніх і щодо неповнолітніх. Зокрема, проект КК України, підготовлений за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку і законності авторським колективом на чолі з професором В.М. Смітєнком, передбачав лише одну спеціальну норму з цього приводу ч. 2 ст. 127 – схилення до нелікувального вживання наркотичних засобів або одурманюючих речовин, вчинене щодо неповнолітнього) [128, с. 6], рівно як і проект КК України, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України (ст. 297 «Втягнення неповнолітнього у вживання наркотичних засобів», при цьому у ч. 2 цієї статті пропонувалося криміналізувати вчинення цього ж діяння «щодо двох чи більше неповнолітніх», що, на наш погляд, є слушним) [129, с. 13].

Невдовзі (у 2001 р.) був ухвалений новий КК України [130], де відбулася подальша диференціація відповідальності за кримінальний наркотизм, якщо до нього залучені чи в ньому використані діти. Фактично вже йшлося про удосконалення положень про відповідальність за ті злочини, які існували у КК України 1960 року. Зокрема, Кодекс наразі оперує такими законодавчими конструкціями: «із залученням неповнолітнього» (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317); «із залученням малолітнього або щодо малолітнього» (ч. 3 ст. 307). Очевидно, що від конструкції «щодо неповнолітнього» у досліджуваних нами злочинах чинний КК України відмовився, натомість з'явилася інша – «із залученням малолітнього або щодо малолітнього», що свідчило про особливу турботу держави про долі дітей, залучених до сфери обігу наркотиків у різні вікові періоди свого життя. Поряд з цим, вчинення злочину щодо малолітнього та з використанням малолітнього, з-поміж іншого, зараз вважається обставиною, що обтяжує покарання (ст. 67 КК України).

Щодо підготовленого проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» (№ 4712 від 16 квітня 2014 р.), то загалом він не передбачав яких-небудь змін і доповнень до групи досліджуваних нами злочинів [237].

Завершуючи цей підрозділ, хотілося б зауважити, що, починаючи з 2001 р. й до сьогодні, кримінальна відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, була більш-менш стабільною, за виключенням двох моментів:

♦ 1) у 2008 р. вона була пом'якшена у частині покарання за злочин, передбачений ч. 2 ст. 317: організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені повторно або з корисливих мотивів, або групою осіб, або із залученням неповнолітнього (якщо раніше такі дії каралися позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років, то наразі покарання становить строк від чотирьох до восьми років) [240];

♦ 2) у 2011 р. вона була посилена у частині покарання за злочин, передбачений ст. 307: «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», зокрема, у ч. 2 цієї статті, де, з-поміж іншого, згадується про вчинення цих дій із залученням неповнолітнього (якщо раніше такі дії каралися позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років, то наразі покарання становить строк від шести до десяти років) та у ч. 3, яка містить особливо кваліфікуючі ознаки цього складу злочину (якщо раніше покаранням за такі дії було позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років, то наразі покарання становить строк від дев'яти до дванадцяти років) [239].

1.3 Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх

Звернення до зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх: по-перше, буде запорукою реалізації порівняльно-правового методу нашого дослідження; по-друге, дозволить з'ясувати, які схожості та відмінності, позитивні та негативні моменти існують у кримінально-правових стандартах протидії вказаній групі наркозлочинів в Україні та за кордоном; по-третє, допоможе виділити найбільш прийнятні та виважені положення нормотворчості, що існують в іноземних державах, задля удосконалення власного національного кримінального законодавства. Більше того, на важливість застосування порівняльно-правового методу орієнтують результати проведеного анкетування працівників правоохоронних органів.

За сучасних умов, як стверджує Т.М. Клименко, слід звернути увагу на те, що: по-перше, кримінальне законодавство переважної більшості країн світу керується, насамперед, міжнародними правовими актами щодо протидії незаконному обігу наркотиків (нагадаємо, що це, передусім, конвенції ООН - про наркотичні засоби 1961 р., про психотропні речовини 1971 р. і про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.), водночас правове законодавство та виконавча система впливів і покарань різних держав у галузі антинаркотичного законодавства є специфічним, що обумовлено не тільки національними особливостями країни, але й криміногенною ситуацією в цій сфері; по-друге, при існуючих особливостях правових систем, що передбачають відповідальність за наркоманію і наркотизм у різних країнах, загальною тенденцією є різке посилення покарань за незаконний обіг з метою збуту та збут наркотиків, а також організовані форми вчинення за-

значених злочинів [95, с. 96]. Кримінальне законодавство низки держав світу передбачає навіть смертну кару за виробництво і розповсюдження наркотиків (зокрема, до числа таких країн належать: Китай, Індія, Бангладеш, Індонезія, Малайзія, Південна Корея, Таїланд, Сінгапур, В'єтнам, Непал, Шрі-Ланка, М'янма, Лаос, Філіппіни) [293].

Далі, задля системного та раціонального уявлення про зарубіжний досвід щодо питань, які нами досліджуються, було б логічним побудувати їх подальший розгляд, зважаючи на типи (сім'ї) правових систем сучасності. При цьому в юридичній літературі існує безліч підходів щодо критеріїв їх класифікації, конкретних видів, назв таких видів тощо. Зокрема, відомі французькі компаративісти Р. Давід та К. Жоффре-Спінозі обґрунтовують існування таких сімей: романо-германська; загального права; соціалістичного права; релігійна [61, с. 21, 25]. В.С. Нерсисянц вказує на такі правові системи: романо-германська сім'я права; соціалістичні системи законодавства; правова сім'я «загального права»; індуське право; мусульманське право; звичаєве право Африки [199, с. 454–473]. Х. Бехруз уважає, що слід виділяти такі правові сім'ї: романо-германську (континентальну); скандинавську та латиноамериканську; загального права; релігійно-традиційну (мусульманську, індуську та звичаєвого права); далекосхідну [16, с. 57–58]. В контексті ж кримінально-правової специфіки нам більше імпонує класифікація, що була запропонована В.Л. Чубарєвим, оскільки для неї характерні оптимальність, глобальність і демократизм (зокрема, цей автор не наголошує на «соціалістичних» чи «релігійних» типах, не «дробить» окремі системи на підсистеми, не сприймає «звичаєвість» як певний архаїзм, що не властивий сучасним правовим тенденціям, тощо). Відтак цей науковець говорить про чотири типи правових сімей:

- ◆ а) романо-германська (континентальна);
- ◆ б) так званого загального права (англо-американська, англосаксонська);
- ◆ в) держав мусульманського права;
- ◆ г) держав Далекого Сходу [117, с. 386–387].

Останню виділену нами класифікацію типів правових систем можна було б одностайно взяти за основу, якби йшлося про зарубіжний досвід щодо кримінальної відповідальності за типові посягання (вбивства, тілесні ушкодження, зґвалтування, крадіжки тощо), однак якщо говорити про кримінальну відповідальність за наркозлочини, тим більше вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, то цей підхід видається не зовсім обґрунтованим, оскільки: по-перше, відповідальність за кримінальний наркотизм у зарубіжних країнах закріплюється не тільки у національних КК, а й у спеціальних «антинаркотичних» законах (норми останніх можуть дублюватися як певні статті відповідних КК, а самі КК можуть містити бланкетні диспозиції, де наявні посилання на певні норми спеціальних законів, що передбачають злочинність і караність наркозлочинів); по-друге, попри існування вагомих міжнародно-правових стандартів у багатьох державах, що є репрезентантами різних правових систем, ще й досі спостерігається неоднаковість у питаннях криміналізації та покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин (зокрема, назви та види відповідних наркозлочинів далеко не завжди співпадають, ступінь і характер суспільної небезпеки майже аналогічних посягань не є однако-вим, а самі вони караються по-різному – від штрафу до смертної кари, їх склади передбачають відмінні кваліфікуючі ознаки, у нормах зазначено про предмети, які в одних державах, залежно від виду й розміру є забороненими засобами чи речовинами, а в інших – ні); по-третє, чимало іноземних КК просто не виділяють у складах наркозлочинів юридичні конструкції, що є аналогічними тим, про які йдеться у КК України – «із залученням неповнолітнього» або «із залученням малолітнього або щодо малолітнього» (відтак вказані конструкції або охоплюються загальними нормами про наркозлочини або виступають обставинами, що обтяжують покарання) [181, с. 114–135; 271 с. 12–43].

За таких умов подальший розгляд у порівняльно-правовому контексті питань кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із

залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, варто побудувати, виходячи не з типів правових систем, а за принципом наявності чи відсутності у кримінальному законодавстві норм про відповідальність за наркозлочини взагалі та за наркозлочини, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, зокрема.

Звернення до змісту іноземного кримінального законодавства держав-репрезентантів різних типів правових сімей, його ретельний аналіз, дають нам підстави для висновку, що слід розрізняти три специфічні групи зарубіжного кримінального законодавства, залежно від ступеня конкретизації в ньому положень про відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, у тому числі й за ті з них, що вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх:

♦ **1)** те, що містить склади злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх (зокрема, це фактично всі КК держав – учасниць СНД, кодекси держав Балтії – КК Латвійської Республіки, КК Литовської Республіки, Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки, а також КК Франції, КК Іспанії, КК КНР, Зведення законів США, на аналізі положень яких ми обов'язково зупинимося далі);

♦ **2)** те, що не містить склади злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, однак містить інші склади «наркотичних» злочинів (зокрема, КК Данії [317], КК Республіки Корея [325], КК Туреччини [372], КК Японії [337];

♦ **3)** те, що взагалі не містить склади злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин (зокрема, Закон про ісламські кримінальні покарання Ісламської Республіки Іран [77], Закон про кримінальне право Ізраїлю [78], КК Австралії [313], КК Австрії [314], КК Нідерландів [315], КК Норвегії [312], КК Італії [370], КК Польщі [326], КК Республіки Сербія [371], КК ФРН [334], КК Швейцарії [336]).

Натомість, як стверджує М.І. Хавронюк, такі норми поміщені до окремих національних законів з протидії незаконному обі-

гу наркотиків, зокрема: в Австрії – це Закон «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» (1997 р.); у Польщі – Закон «Про запобігання зловживанню наркотиками», у Нідерландах – «Опіумний закон» (1928 р.); у ФРН – «Закон про обіг наркотичних засобів»; в Італії – так зване «надзвичайне законодавство», до якого належить «антинаркотичний» Закон № 685 (1975 р.) [350, с. 55–66].

У принципі перелік держав, що належать до третьої окресленої нами групи можна було б продовжити, оскільки туди варто зарахувати Велику Британію (Закон про зловживання наркотиками 1971 р.), Ірландію (Закон про зловживання наркотиками 1977 р.), Швецію (Закон про наркотичні засоби 1968 р.) тощо [109]. При цьому буде абсолютно невірно, якщо стверджувати, що у згаданих вище законах зовсім не переслідуються кримінальний наркотизм. За певних умов такого роду «некримінальні» закони можуть містити досить дієві кримінальні санкції, у тому числі за діяння, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх.

Зокрема, як стверджують А.В. Савченко та О.М. Стрільців, той же Закон ФРН про обіг наркотичних засобів (інший переклад: Закон про обіг наркотичних засобів від 28 липня 1981 р.), з відповідними змінами та доповненнями, передбачає:

♦ **а)** покарання до п'яти років позбавлення волі або стягнення грошового штрафу (залежно від обставин справи) за публічне рекламування наркотичних засобів групи I-II, розповсюдження інформації про них, надання третім особам можливості несанкціонованого придбання, видачі або вживання наркотичних засобів тощо;

♦ **б)** покарання не менше одного року позбавлення волі для осіб, старше 21 року, які незаконно збували наркотичні засоби неповнолітнім (особам до 18 років) або схиляли їх до вживання вказаних засобів;

♦ **в)** покарання не менше двох років позбавлення волі для осіб, старше 21 року, які незаконно передають наркотичні засоби неповнолітнім (особам до 18 років) і заробляють цим на життя

(професійна діяльність в цілях збагачення), або для осіб, які легковажно видають наркотичні засоби та схиляють до їх вживання, що призводить до смерті споживача;

♦ **г)** покарання не менше п'яти років позбавлення волі для осіб, старше 21 року, які незаконно передають наркотичні засоби неповнолітнім (особам до 18 років) і схиляють їх до незаконного збуту, здійснення експортно-імпортних операцій з наркотичними засобами;

♦ **г)** поряд з наведеними вище санкціями можливе застосування відстрочки виконання покарання. Зокрема, якщо підсудному виконалось не більше 21 року та при цьому він вчинив злочин унаслідок наркотичної залежності, орган виконання покарань, за погодженням із судом першої інстанції, може відстрочити приведення виконання вироку максимально на два роки. Це відбувається за умови, якщо обвинувачений вже перебував на реабілітаційному лікуванні в державній лікувальній установі (або установі з державною ліцензією на надання такого виду медичних послуг) або зобов'язується піддатися такому лікуванню [271, с. 18–20].

Якщо ж національні КК безпосередньо вирізняють склади злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, то обсяг регламентації кримінальної відповідальності за їх вчинення є різним: від одного складу (зокрема, ч. 2 ст. 331 КК Республіки Білорусь передбачає відповідальність тільки за схиляння до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинене щодо неповнолітнього, яке карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років) [323]⁵ до п'яти (КК України) [130]. Саме КК України містить найбільшу кіль-

⁵ Також КК Республіки Білорусь досить широко визначає місця, де можливе зосередження неповнолітніх осіб (зокрема, у ч. 3 ст. 328 Кодекс переслідує незаконні з метою збуту виготовлення, переробку, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання або незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх прекурсорів, вчинені на території закладу освіти, організації охорони здоров'я, військової частини, виправної установи, арештного дому, у місцях перебування під вартою або в місці проведення спортивних, культурно-масових чи інших масових заходів).

кість складів наркозлочинів, учинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, і саме цей факт породжує наукову проблематику та пояснює актуальність наукових пошуків у згаданому напрямку.

На нашу думку, далі варто зосередити увагу на порівняльному аналізі КК України та КК тих іноземних держав, що містять склади злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, оскільки саме такий напрямок відповідає предмету нашого дослідження.

Спочатку спрямуємо наше дослідження на кримінальне законодавство держав – учасниць СНД, оскільки саме в ньому з великою вірогідністю існують норми, що є альтернативними ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України. Підставою для такого твердження є те, що саме вказані країни (Україна включно) для створення такого роду норм використали рекомендації Модельного КК держав – учасниць СНД. Однак, зазначений модельний нормативно-правовий акт, на наш погляд, досить вузько підійшов до криміналізації злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, тому що: по-перше, у главі про злочини проти сім'ї та інтересів неповнолітніх він, зазначаючи про втягнення неповнолітнього в антигромадську поведінку (ст. 168), серед заборонених речовин, які можуть вживати неповнолітні, згадує лише про сильнодіючі чи інші одурманюючі речовини; по-друге, у главі про злочини проти здоров'я населення він пропонує вживати лише юридичну конструкцію «щодо завідомо неповнолітнього» і те, якщо йдеться про вчинення такого злочину, як втягнення у вживання наркотичних засобів (п. а ч. 1 ст. 201) [177]. Зрозуміло, що цю не зовсім виважену, як видається, рекомендацію Модельного КК, але в різних обсягах, використали держави – учасниці СНД (при цьому варто вказати й на один позитивний момент: підтримки заслуговує вказівка на «завідомість» в юридичній конструкції «щодо неповнолітнього»).

Окремі національні законодавці згодом відкоригували відповідні «антинаркотичні» норми, однак відповідні зміни й доповнення в одних випадках були вдалими, а в інших – ні. Наприклад, у КК Російської Федерації відповідальність за наркозлочини закріплена у межах ст.ст. 228–233 гл. 25 «Злочини проти здоров'я населення та суспільної моральності» розділу IX «Злочини проти громадської безпеки та громадського порядку» його Особливої частини. Спочатку у цьому Кодексі існувала лише одна норма, яка зазначала про вчинення наркозлочину щодо неповнолітнього – ст. 230 Схиляння до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин» (наразі відповідно до ч. 3 цієї статті діяння, передбачені ч. 1 або ч. 2 ст. 230, якщо вони, з-поміж іншого, вчинені щодо неповнолітнього, караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двадцяти років або без такого та з обмеженням волі на строк до двох років або без такого). Згодом у КК Російської Федерації з'явилася ст. 228.1., яка, з урахуванням останніх змін у 2012 р.: по-перше, має таку назву: «Незаконні виробництво, збут або пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також незаконні збут або пересилання рослин, що містять наркотичні засоби чи психотропні речовини, або їх частин, що містять наркотичні засоби або психотропні речовини»; по-друге, за діяння, передбачені ч.ч. 1, 2 або 3 цієї статті, вчинені, з-поміж іншого, особою, яка досягла вісімнадцятирічного віку, щодо неповнолітнього (ч. 4), карає позбавленням волі на строк від десяти до двадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двадцяти років або без такого та зі штрафом у розмірі до одного мільйона рублів або в розмірі заробітної плати чи іншого доходу засудженого за період до п'яти років або без такого [329].

Попри це хотілося б зауважити про те, що, на наш погляд, раніше ст. 228.1. КК Російської Федерації все ж таки містила більш вдалі юридичні конструкції, зокрема:

♦ **а)** ч. 2 передбачала вказівку на вчинення того ж діяння «особою, яка досягла вісімнадцятирічного віку, щодо завідомо неповнолітнього»;

♦ **б)** ч. 3 зазначала про діяння, передбачені ч. 1 або ч. 2 цієї статті, вчинені «щодо особи, яка завідомо не досягла чотирнадцятирічного віку».

Вагомі зміни у контексті відповідальності за наркозлочини, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, простежуються у положеннях КК Республіки Молдова. Так, КК цієї держави:

– по-перше, криміналізує у межах ст. 209 втягнення неповнолітніх у незаконне споживання наркотиків, лікарських засобів або інших речовин, що мають одурманюючу дію, особою, яка досягла 18 років (в основному складі) та ті ж дії, вчинені із застосуванням насильства чи погрози його застосування (у кваліфікованому складі). Покаранням за це є: штраф у розмірі від 200 до 600 умовних одиниць або позбавлення волі на строк до 5 років (ч. 1); штраф у розмірі від 400 до 800 умовних одиниць або позбавлення волі на строк від 3 до 6 років. Однак, тут ми не можемо погодитися з молдовським законодавцем, оскільки вважаємо, що «наркотичні» діяння, пов'язані із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, завдяки насамперед специфіці їх об'єкта і предмета, не повинні розглядатися як злочини проти сім'ї та неповнолітніх, адже їх місце серед злочинів проти здоров'я населення;

– по-друге, особливо кваліфікуючими ознаками дій, що характеризують незаконний обіг наркотичних, психотропних речовин або їх аналогів без мети відчуження (ч. 3 ст. 217), є, з-поміж іншого, вчинення дій, передбачених ч. 1 або ч. 2 цієї статті, вчинених особою, яка досягла 18 років, із залученням неповнолітніх, а також на території навчальних закладів, реабілітаційних, пенітенціарних установ, військових частин, у місцях відпочинку, місцях проведення заходів з виховання та навчання неповнолітніх або молоді, інших культурних або спортивних заходів або в безпосередній близькості від таких місць (покаранням за це

є позбавлення волі на строк до 4 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 2 до 5 років, а для юридичної особи – штраф у розмірі від 6000 до 8000 умовних одиниць з позбавленням права здійснювати певну діяльність або з ліквідацією юридичної особи). Аналогічні дії (однак, з більш суворим покаранням) прописані й у ст. 217-1 «Незаконний обіг наркотичних, психотропних речовин або їх аналогів з метою відчуження» КК Республіки Молдова. При цьому слід звернути увагу на те, що молдовський законодавець згадує про «розширений» перелік злочинних дій щодо наркотичних, психотропних речовин або їх аналогів, котрі можуть бути вчинені із залученням неповнолітніх, вказуючи на «переробку», «використання», «експериментування», «екстракцію», «переробку», «перетворення» (до речі, ці форми є відмінними від двох інших – виробництва та виготовлення, які згадуються в якості альтернативних і відомі також КК України), «відвантаження», «транспортування». Вказівка на такі різноманітні дії, на наш погляд, є виправданою, оскільки сприяє прозорості правозастосування й несуперечності тлумачення кримінального закону, а отже може бути взята на озброєння українським законодавцем;

– по-третє, передбачаючи відповідальність за публічне незаконне вживання або організацію незаконного вживання наркотичних, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 217-5), згадує про ті ж самі місця вчинення злочину, що й ч. 3 ст. 217;

– по-четверте, зазначає, що незаконне навмисне введення, незалежно від способу введення, в організм іншої особи проти її волі наркотичних, психотропних речовин або їх аналогів у кваліфікованому складі (ч. 2 ст. 217-6) передбачає вчинення тієї самої дії, з-поміж іншого, щодо свідомо неповнолітнього або з використанням завідомо чи очевидно безпорадного стану потерпілого, обумовленого хворобою, фізичними чи психічними відхиленнями або іншого роду факторами (покаранням за це є позбавлення волі на строк від 2 до 7 років).

Інші законодавці СНД виробили дещо вужчі межі кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних

засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх. Наприклад, КК Республіки Таджикистан: **а)** криміналізуєчи незаконний обіг наркотичних засобів або психотропних речовин з метою збуту, зазначає, що в особливо кваліфікованому складі (ч. 3 ст. 200) цей злочин, з-поміж іншого, може бути вчинений у загальноосвітніх закладах або в інших місцях, призначених для проведення навчальних, спортивних чи інших громадських заходів (покаранням за це є позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такого); **б)** передбачає відповідальність за втягнення у вживання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 203), при цьому у ч. 2 цієї статті вказує на вчинення таких дій, з-поміж іншого, щодо завідомо неповнолітнього, а у ч. 3 – на вчинення таких дій, якщо вони з необережності потягнули смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки (максимальним покаранням за це є позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років) [327].

Майже аналогічні законодавчі підходи спостерігаємо й у інших КК держав – учасниць СНД і Грузії, яка не входить до складу СНД, а саме:

♦ **1)** КК Республіки Вірменія серед злочинів проти здоров'я населення зазначає про:

а) незаконний обіг наркотичних засобів або психотропних речовин з метою збуту, вчинений, з-поміж іншого, у навчально-виховних закладах (ч. 2 ст. 266);

б) схиляння до вживання або втягнення в споживання наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинені, з-поміж іншого, щодо неповнолітнього (ч. 2 ст. 272), при цьому такі дії також можуть бути вчинені щодо двох або більше осіб, шляхом обману, із застосуванням насильства чи погрози його застосування, а за особливо кваліфікуючих обставин (ч. 3 цієї статті) – із спричиненням з необережності смерті потерпілому або заподіянням тяжкої шкоди його здоров'ю (у кваліфікованому складі такі дії караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років, а в особливо кваліфікованому – від шести до дванадцяти);

в) організацію або утримання місць розпусти для споживання наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинених у навчально-виховних закладах (ч. 2 ст. 274), за що настає покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до семи років [322];

♦ **2)** КК Республіки Казахстан серед злочинів проти здоров'я населення та моральності вказує на:

а) незаконні придбання, перевезення чи зберігання з метою збуту, виготовлення, переробка, пересилання або збут наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинені, з-поміж іншого, щодо завідомо неповнолітнього (ч. 4 ст. 259), які караються позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років з конфіскацією майна або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна;

б) схиляння до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинені, з-поміж іншого, щодо завідомо неповнолітнього або двох чи більше осіб, або із застосуванням насильства чи погрози його застосування, (ч. 3 ст. 261), або із спричиненням з необережності смерті потерпілому або інших тяжких наслідків (ч. 4 ст. 261). Караються такі дії позбавленням волі на строк від семи до десяти років (ч. 3 ст. 261) або від п'ятнадцяти до двадцяти років з конфіскацією майна чи довічним позбавленням волі з конфіскацією майна (ч. 4 ст. 261) [324];

♦ **3)** КК Киргизької Республіки передбачає аналогічні до КК Республіки Казахстан склади злочинів, а саме: аналогами ч. 4 ст. 259 КК Республіки Казахстан є ч. 2 ст. 247 КК Киргизької Республіки (покаранням за вчинення злочину, що нею передбачається, є позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна), а ч.ч. 3 і 4 ст. 261 Республіки Казахстан – ч.ч. 2 і 3 ст. 249 КК Киргизької Республіки (максимальним покаранням за вчинення злочину, що передбачається цією статтею, є позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років). Поряд з цим законодавець криміналізує втягнення неповнолітнього у вчинення антигромадських дій, куди відноситься й втягнення до вживання наркотичних засобів, вчинене особою, яка не досягла 18-річного віку (ст. 157 КК Киргизької Республіки), при цьому серед кваліфікуючих ознак цього складу злочину законодавець

вказує на вчинення його батьком, педагогом або іншою особою, на яку законом покладено обов'язки з виховання неповнолітнього, а серед особливо кваліфікуючих – на вчинення його із застосуванням насильства чи погрози його застосування (максимальним суворим покаранням за це є позбавлення волі на строк до п'яти років) [319];

♦ 4) КК Республіки Узбекистан диференціює втягнення неповнолітнього у вживання наркотичних засобів або психотропних речовин як кваліфікований вид антисоціальної поведінки та злочин проти сім'ї, молоді та моральності (ч. 2 ст. 127) та власне втягнення (дорослої особи) у вживання наркотичних засобів або психотропних речовин як злочин у сфері обігу таких засобів і речовин (ст. 274). Перший з цих злочинів карається арештом від трьох до шести місяців або позбавленням волі від трьох до п'яти років, а якщо він вчинений, з-поміж іншого, щодо двох чи більше неповнолітніх або у навчальних закладах або в інших місцях, що використовуються школярами, студентами для проведення навчальних, спортивних чи громадських заходів (ч. 3 ст. 127), – позбавленням волі від п'яти до десяти років. Про згадані вище місця зазначає й особливо кваліфікований склад незаконного виготовлення, придбання, зберігання та інших дій з наркотичними засобами або психотропними речовинами з метою збуту, а рівно збуту (ч. 3 ст. 273) [328];

♦ 5) КК Грузії вказує тільки на такі дії у сфері кримінального наркотизму щодо неповнолітніх: а) поступка житла або інших приміщень для незаконного вживання наркотичних засобів, їх аналогів, психотропних речовин, їх аналогів, вчинені щодо неповнолітнього або особи, що проходить курс дезінтоксикаційної терапії (покаранням є позбавлення волі на строк до п'яти років) – ч. 2 ст. 271; б) схилення до вживання наркотичних засобів, їх аналогів, психотропних речовин, їх аналогів, вчинене щодо двох або більше осіб або неповнолітнього (покаранням є позбавлення волі на строк до десяти років) – ч. 2 ст. 272 [316].

Певним чином схожі між собою норми законодавства про відповідальність за кримінальний наркотизм у державах Бал-

тії. Зокрема, кодекси трьох держав – КК Латвійської Республіки (ст. 251), КК Литовської Республіки (ст. 264), Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки (ст. 187) – передбачають відповідальність за схиляння до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинене щодо неповнолітнього, однак при цьому мають певні специфічні риси, зокрема:

а) КК Латвійської Республіки: по-перше, особливо кваліфікуючою ознакою зазначеного схиляння визнає заподіяння тяжких наслідків (покаранням за це є позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років); по-друге, до особливо кваліфікуючих ознак введення наркотичних і психотропних речовин проти волі особи відносить вчинення цього діяння щодо неповнолітнього або із застосуванням насильства, або з погрозою застосування насильства, або із спричиненням ним тяжких наслідків (покаранням за це є позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років) [320];

б) КК Литовської Республіки: по-перше, розширено підходить до змісту окресленого вище схиляння, розуміючи під ним допомогу неповнолітньому у здобуванні, примушування, схиляння або іншим способом привчання до споживання наркотичних чи психотропних речовин в немедичних цілях (покаранням за це є арешт або позбавленням волі на строк від трьох до десяти років); по-друге, окремо криміналізує поширення наркотичних чи психотропних речовин серед неповнолітніх (покаранням за це є позбавлення волі на строк від трьох до дванадцяти років) [321];

в) КК Естонської Республіки також широко розуміє зазначене вище схиляння, альтернативно зазначаючи й про таку форму, як незаконне введення таких наркотичних засобів або психотропних речовини в організм особи, яка не досягла вісімнадцятирічного віку (покаранням є тюремне ув'язнення на строк від одного року до десяти років) [219].

А.А. Музика та О.П. Горох наголошують, що не менш цікавим, порівняно з попереднім, є питання щодо караності «наркотичних» злочинів за кримінальним законодавством деяких інших держав Європи, при цьому формування антинаркотичних

норм у їхньому кримінальному законодавстві здійснювалося з урахуванням (окрім Конвенцій ООН та Всеохоплюючого між-дисциплінарного плану) Рамкових рішень Ради Європейського Союзу, що формулюють мінімальні умови для визначення ознак складу злочину і покарань у сфері торгівлі наркотиками (2003 р.) (зокрема, цей документ має обов'язкову силу на території всіх держав-учасниць ЄС і слугує фундаментом для правової інтеграції законодавства вказаних держав) [181, с. 134–135; 236]. На підставі цього далі пропонуємо розглянути специфіку «антинаркотичного» європейського кримінального законодавства, що передбачає окремі норми про відповідальність за діяння, пов'язані із залученням неповнолітніх або вчинені щодо неповнолітніх, на прикладі Франції та Іспанії.

Особливостями КК Франції є те, що він: по-перше, в окремих випадках згадує про «незвичні» для національного законодавця форми кримінального наркотизму (зокрема, «пропозицію» наркотиків або «потурання» іншій особі в цьому) – ст. 222-37; по-друге, у ст. 222-39 виділяє склад незаконної передачі або пропозиції наркотиків якій-небудь особі для особистого споживання, прямо зазначаючи у законі, що строк ув'язнення збільшується до десяти років, якщо наркотики пропонуються або передаються неповнолітнім особам або в центрах навчання чи виховання, в адміністративних приміщеннях; по-третє, у ст. 222-39-1 караною є неможливість обґрунтувати джерела існування, що відповідають способу життя, за наявності систематичних стосунків з однією чи кількома особами, що займаються якою-небудь діяльністю, переслідуваною відповідно до відділу «Про незаконну торгівлю наркотиками», або з кількома особами, що займаються вживанням наркотиків, при цьому у законі прямо вказано, що строк ув'язнення збільшується до десяти років, якщо одна чи кілька осіб є неповнолітніми; по-четверте, передбачає не тільки покарання у виді штрафу чи тюремного ув'язнення, а й цілу низку кримінально-правових заходів безпеки для фізичних і юридичних осіб, більшість з яких невідомі українському законодавцю [335, с. 202–213].

Загалом у кримінальному законодавстві окремих держав світу (зокрема, Франції, Іспанії та Естонської Республіки) серед суб'єктів низки злочинних дій з наркотиками вказано на юридичних осіб, при цьому покарання та кримінально-правові заходи безпеки, що можуть бути застосовані до таких суб'єктів злочинів, суттєво відрізняються. Так, КК Франції (ст. 222-42) передбачає, що до юридичних осіб застосовуються: штраф за правилами, встановленими ст. 131-38, а також покарання, передбачені ст. 131-39 – **1)** припинення діяльності; **2)** безстрокова або строкова – до 5-ти років, заборона здійснювати одну чи кілька видів професійної чи громадської діяльності; **3)** поміщення під судовий нагляд на строк до 5-ти років; **4)** безстрокове або строкове – до 5-ти років, закриття всіх закладів чи одного (декількох) закладів підприємства, що слугувало вчиненню злочину; **5)** безстрокове або строкове – до 5-ти років, виключення із участі в договорах, що укладаються від імені Держави; **6)** безстрокова або строкова – до 5-ти років, заборона звертатися з публічним призовом до розміщення вкладів чи цінних паперів; **7)** заборона вводити в обіг чеки або кредитні картки на строк до 5-ти років; **8)** конфіскація речі, що слугувала або була призначена для вчинення злочину, чи речі, яка була отримана в результаті вчинення злочину; **9)** афішування чи розповсюдження постановленого вироку через засоби масової інформації. У КК Іспанії (ст. 370) – **1)** ліквідацією організації чи асоціації або закриттям їх публічних приміщень чи установ; **2)** призупиненням діяльності організації чи асоціації або закриттям їх публічних установ на строк до 5-ти років; **3)** заборобою здійснювати діяльність, що сприяла або допомогла приховати «наркотичні» злочини, на строк до 5-ти років. У Пенітенціарному кодексі Естонії (ч.ч. 3 і 4 ст. 184, ч. 2 ст. 190) юридичні особи караються штрафом або примусовим припиненням їх діяльності.

За КК Іспанії карається позбавленням волі на певний строк та штрафом той, хто буде вирощувати, виробляти, торгувати чи іншим способом спонукати, сприяти або полегшувати незаконне споживання токсичних, наркотичних, психотропних речовин

або володітиме ними з тією ж метою (ст. 368). При цьому, відповідно до положень ст. 369, з-поміж іншого, покарання у виді позбавлення волі призначається на один порядок вище за передбачене ст. 368 діяння, а штраф у розмірі чотириразової вартості предмета, якщо:

♦а) токсичні речовини, наркотики і психотропні речовини постачалися особам до 18-ти років, психічно відсталим особам; такі речовини ввозилися чи поширювалися у навчальних закладах, військових центрах, установах і підрозділах, у пенітенціарних установах або в центрах допомоги;

♦б) винний є посадовою особою, лікарем, державним службовцем, соціальним працівником, викладачем або вихователем, і він діяв з перевищенням своїх професійних, спеціальних або посадових функцій;

♦в) при вчиненні цього діяння використовувалися особи, які не досягли 16-річного віку. Отже, одночасно у ст. 369 КК Іспанії йдеться про діяння у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх. Більше того, кримінально караними є підбурювання, змова та пропозиція вчинити цей злочин, а якщо наркозлочин буде вчинений, наприклад, викладачем або вихователем під час виконання своїх посадових, службових чи професійних обов'язків, винному додатково призначається позбавлення права займатися такою діяльністю чи професією, обіймати таку посаду на строк від трьох до десяти років [318, с. 116–120].

Загалом норми про кримінальну відповідальність за «наркотичні» злочини, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, існують у низці держав, що розташовані на різних континентах і належать до різних типів правових сімей. На підтвердження цієї тези наведемо кілька прикладів. Зокрема, у КК КНР (Китаю) відповідальність за наркозлочини передбачена ст.ст. 347–357 § 7 «Контрабанда, торгівля, перевезення, виробництво наркотиків» гл. 6 «Злочини проти громадського порядку та порядку управління» Особливої частини та є однією з найсуворіших, оскільки передбачає смертну кару за їх вчинен-

ня. Відповідно до ст. 347 за контрабанду, торгівлю, перевезення виробництво наркотиків, незалежно від їхньої кількості, повинна наставати кримінальна відповідальність, такі діяння є кримінально караними (за загальним правилом, передбаченим ч. 4 цієї статті, вказаний злочин карається позбавленням волі до трьох років, арештом або наглядом і як додаткове покарання застосовується штраф, а за обтяжуючих обставин – позбавленням волі на строк від трьох до семи років і додатково застосовують штраф), при цьому, як зазначено у ч. 6 цієї статті, використання, схиляння неповнолітніх до контрабанди, торгівлі, перевезення, виробництва наркотиків або продаж наркотиків неповнолітнім карається більш суворо. Крім цього, згідно з ст. 353, забороняється: **1)** залучення, схиляння, обманним шляхом принадження інших осіб до вживання наркотиків чи наркотичних ін'єкцій (ці дії караються позбавленням волі на строк до трьох років, арештом або наглядом і як додаткове покарання застосовується штраф, а за обтяжуючих обставин – позбавленням волі на строк від трьох до семи років і як додаткове покарання також застосовується штраф); **2)** примус інших осіб до вживання наркотиків чи наркотичних ін'єкцій (ці дії караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років і як додаткове покарання застосовується штраф). Однак, згідно з ч. 3 цієї статті, залучення, схиляння, обманним шляхом принадження або примус неповнолітніх до вживання наркотиків чи наркотичних ін'єкцій карається більш суворо [11, с. 375–381].

Також і у кримінальному законодавстві США (зокрема, на федеральному рівні) існують досить ефективні кримінально-правові норми про відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, що передбачені окремими параграфами гл. 13 «Контроль та попередження зловживання наркотичними засобами» розділу 21 «Продукти харчування та наркотичні засоби» Зведення законів США, яка є частиною Федерального кримінального кодексу та правил [373, с. 1227–1337]. Така ефективність досягається за рахунок детальної регламентації об'єк-

тивних і суб'єктивних ознак складів наркозлочинів, де чітко визначені категорії і розміри контрольованих речовин (наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів), форм, місця і способів вчинення злочинних діянь, віку та виду суб'єктів таких злочинів, форми та видів вини тощо, а також уточнення обставин, що впливають на кваліфікацію вчиненого, деталізації видів і розмірів конкретних покарань, застосування кримінально-правових заходів виправлення та безпеки, тлумачення низки важливих кримінально-правових термінів, уточнення інформації про зміни та доповнення до законодавства і т. ін.

Зокрема, відповідно до § 860 «Розповсюдження або виготовлення контрольованих речовин (тобто наркотиків) у приміщеннях шкіл чи коледжів або на їх території», будь-яка особа, котра, на порушення встановлених вимог, розповсюджує, володіє з метою збуту або виготовляє контрольовані речовини у приміщеннях чи на територіях (в межах однієї тисячі футів), що є публічною чи приватною власністю початкових, професійних чи середніх шкіл або державних чи приватних коледжів, або молодших коледжів, або університетів, або дитячих майданчиків, або помешкань, що належать державним житловим органам, або в межах 100 футів від державних або приватних молодіжних центрів, громадських басейнів або залів гральних автоматів, має підлягати покаранню, що є вдвічі більшим, ніж максимальне покарання, передбачене § 841 **(b)** цього розділу (мова йде про відповідні строки позбавлення волі та суми штрафів). Покарання збільшується, якщо злочин вчиняється повторно. Кримінально-карним, згідно § 860 **(c)**, є й залучення особою, яка досягла 21-річного віку, дитини до 18 років до розповсюдження наркотиків поблизу шкіл чи дитячих майданчиків.

Крім цього, відповідно до § 860 **(a)**, за виготовлення або розповсюдження, або зберігання з метою виготовлення чи розповсюдження метамфетаміну (його солей або солей ізомерів) в приміщеннях, де перебувають чи мешкають діти, винний повинен бути, на додаток до будь-якої іншого вироку, позбавлений волі на будь-який строк, але не більше 20 років, та/або покараний

штрафом. Злочином також визнається наймання чи використання у незаконному обігу контрольованих речовин осіб, які не досягли 18-річного віку (§ 861) [369].

Таким чином, дослідження зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, показало, що за кордоном існує законодавство, що є аналогічним до національних стандартів, однак воно може бути більш вужчим чи широким за ступенем регулювання відповідних суспільних відносин, передбачати специфічні об'єктивні та суб'єктивні ознаки, встановлювати більш чи менш жорстокі покарання тощо.

Висновки до РОЗДІЛУ 1

1. З'ясування теоретико-методологічних засад нашого монографічного дослідження розкриває принципи (висхідні) положення, на підставі яких будуть вибудовуватися теоретичні висновки та пропозиції прикладного характеру, отримання яких забезпечуватиметься правильно підібраною методологією.

2. У межах розгляду теоретичних питань з'ясовано, що переважна більшість праць з питань протидії (боротьби) злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, що наразі видані в Україні та державах близького зарубіжжя, мають не кримінально-правовий, а кримінологічний характер. Власне у кримінально-правових дослідженнях, де одночасно йдеться про сферу обігу наркотичних засобів та неповнолітніх, передусім розглядаються питання відповідальності самих неповнолітніх за вчинення ними злочинів, пов'язаних з кримінальним наркотизмом. Жодна з виданих комплексних наукових праць з кримінального права в Україні та у державах близького зарубіжжя наразі прямо не відбиває назву теми обраного нами монографічного дослідження. У науковому плані залишаються не розробленими питання щодо: поняття та видів злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповно-

літніх та щодо неповнолітніх; факторів, що визначають соціальну зумовленість відповідальності за такі злочини; методології наукового пізнання обраної нами проблематики; генезису кримінальної відповідальності за вказані посягання; зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за злочини, що нами досліджуються; юридичної характеристики складів злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх; відмежування таких злочинів від суміжних посягань; покарання за вказані суспільно небезпечні діяння тощо.

Визначено зміст кримінально-правових термінів «залучення», «щодо» та «неповнолітній», а також здійснено співвідношення їх з іншими суміжними термінами («малолітній», «втягнення», «схиляння», «спонукання» тощо). Наголошено, що вчинення наркозлочину із залученням неповнолітнього – це специфічна форма втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, існування якої конструктивно зумовлене особливостями відповідних об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинів, пов'язаних з кримінальним наркотизмом, а також вимогами міжнародного та національного законодавства, що дозволяє зазначати про неповнолітнього (як співучасника чи потерпілого) у положеннях спеціальних норм. Юридична конструкція «із залученням неповнолітніх» означає, що винний (доросла особа, повнолітній) з будь-яких мотивів вчиняє через фізичний, психічний вплив або в інший спосіб які-небудь умисні дії (зокрема, долучення, спонукання, заохочення, запрошення, заманювання, забирання, вербування, використання, спрямування, притягнення, включення до відповідної злочинної діяльності), що здатні викликати у дитини, яка не досягла 18-річного віку, рішучість (бажання) взяти участь у вчиненні одного чи кількох таких злочинів (у таких випадках неповнолітній є або співучасником (співвиконавцем чи пособником) відповідного злочину, або особою, яка не може бути визнана суб'єктом злочину в силу недосягнення за законом встановленого віку кримінальної відповідальності). Юридична конструкція «щодо не-

повнолітніх» означає, що винний (доросла особа, повнолітній) вчиняє відповідне суспільно небезпечне діяння стосовно (відносно) дитини, яка не досягла 18-річного віку (у таких випадках неповнолітній виступає, передусім, потерпілим від відповідного злочину, що, однак, не виключає, за наявності для цього підстав, визнання його суб'єктом наркозлочину в разі вчинення заборонених дій з наркотичними засобами, психотропними речовинами та їх аналогами).

Злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, – це передбачені розділом XIII Особливої частини КК України суспільно небезпечні діяння, вчинені винною повнолітньою особою, які становлять собою специфічну форму втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність та склади яких містять вказівку на законодавчі конструкції «із залученням неповнолітнього» (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317) або «із залученням малолітнього або щодо малолітнього» (ч. 3 ст. 307). За суттю кримінальна відповідальність за ці злочини не охоплюється виключно зазначеними вище статтями, а може реалізовуватися в окремих особливо кваліфікованих складах злочинів та у разі множинності злочинів, про що, зокрема, спеціально зазначено у ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 309, ч. 2 ст. 310 КК України. З'ясовано фактори, що визначають соціальну зумовленість кримінальної відповідальності за досліджувані злочини, до яких запропоновано відносити такі з них: міжнародно-правові; внутрішньонаціональні; кримінологічні; соціально-економічні та психолого-педагогічні.

При розгляді методологічних питань, окреслено та охарактеризовано методи наукового пізнання, що застосовуватимуться у нашому монографічному дослідженні (зокрема, йдеться про діалектичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, догматичний (формально-логічний), системний, соціологічний, статистичний, наукового аналізу та узагальнення, моделювання).

3. Досліджуючи генезис кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних ре-

човин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, було вивчено історичний розвиток кримінально-правових заборон щодо вчинення вказаних злочинів у національних масштабах – від стародавніх часів і до сьогодення. Особливо слід наголосити на тому, що зв'язок кримінального наркотизму та злочинної практики його вчинення із залученням неповнолітніх і щодо неповнолітніх набував більшої суспільної небезпеки й потребував державного реагування у виді встановлення кримінальної відповідальності за це по мірі розвитку міжнародних і внутрішньонаціональних норм щодо заборони як розповсюдження наркотиків, так і норм щодо захисту прав дітей. У різні історичні часи та епохи кримінальна відповідальність за такі посягання в одних випадках посилювалася, а в інших – пом'якшувалася. Ці злочини могли посягати на різні суспільні відносини (зокрема, віросповідання, політичний уклад, господарську діяльність, громадський порядок, народне здоров'я), а їх предметами визнавалися різні засоби і речовини, а не тільки власне наркотичні чи психотропні (зокрема, «зілля», лікарські засоби, табак, отруйні, сильнодіючі чи одурманюючі речовини, люльки для куріння опію). з об'єктивної сторони ці злочини виявлялися у різних формах (зокрема, незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні чи збуті наркотичних засобів або психотропних речовин, схилянні до їх вживання, їх незаконному введенні в організм). Їх суб'єктом могла бути не тільки повнолітня особа, але й спеціальний суб'єкт (зокрема, чаклун, лікар, аптекар), а суб'єктивна сторона характеризувалася передусім умислом. Щодо покарання за досліджувані злочини, то в історичному плані воно мало вельми широкий спектр – від штрафу чи конфіскації майна до позбавлення волі на певний строк чи смертної кари. На підставі аналізу різних класифікаційних підходів щодо цього питання, враховуючи особливості визначених об'єкта і предмета дослідження, його мету і завдання, національні та міжнародні чинники, пропонується виокремити три періоди розвитку кримінальної відповідальності за досліджувані злочини: 1) її формування (від стародавніх часів

і до 60-х років XX ст.); 2) закріплення (60-ті – 90-ті рр. XX ст.); 3) удосконалення (з 2001 р. й дотепер).

Перший період (формування відповідальності за кримінальний наркотизм із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх) був найтривалішим і стосувався власне розвитку відповідальності за кримінальний наркотизм взагалі. Наголошено, що наркотиковмісні речовини були відомі людству зі стародавніх часів і застосовувалися ним протягом усієї його писаної історії (для лікування, ритуальних обрядів, веселощів тощо). Спочатку законодавець їх називав «зіллям», «лікарськими засобами», «отруйними та сильнодіючими речовинами». Їх обіг контролювали не тільки представники держави, а й служителі церкви, лікарі, аптекарі. У XIX ст. зловживання наркотичними засобами набуло масового характеру по всьому світу, що змусило вдатися до посилення контролю за їх розповсюдженням на національних і міжнародному рівнях. На підставі Гаазької конвенції 1912 р. було видано Імператорський Указ 1915 р., що містив перші чіткі та змістовні вітчизняні кримінально-правові норми по боротьбі з розповсюдженням наркотиків (зокрема, ст. 869-2 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 р. забороняла виготовлення, придбання, зберігання та збут опію, а рівно люльок та інших пристосувань для його куріння). КК УСРР 1922 р. спочатку не переслідував незаконні дії з наркотиками і лише у 1924 р. було криміналізовано незаконне виготовлення і зберігання з метою збуту та збут кокаїну, опію, морфію, ефіру й інших одурманюючих речовин (ст. 140-д). КК УСРР 1927 р. фактично повністю, сприйняв положення попереднього кримінального законодавства, однак пізніше цей Кодекс було доповнено ст. 134-1, якою передбачалося покарання за посів опійного маку та індійських конопель без відповідного на це дозволу. У КК УРСР 1960 р. на початковому етапі його дії (до 1969 р.) не існувало відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, однак всі підстави для цього існували.

Другий період (закріплення відповідальності за кримінальний наркотизм із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх) пов'язаний з появою у КК УРСР 1960 р. оновленої редакції ст. 208 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність», де з 1969 по 1974 рр. існували положення про вчинення цього злочину у формі «схиляння неповнолітніх до вживання наркотичних речовин». Фактично це була перша норма, де знайшла своє безпосереднє закріплення кримінальна відповідальність за злочини, що нами досліджуються. Незабаром норми про відповідальність за кримінальний наркотизм, вчинений із залученням неповнолітніх і щодо неповнолітніх, отримали свою розширену регламентацію. Підґрунтям для цього стали: з одного боку – низка ухвалених міжнародних «антинаркотичних» документів (зокрема, відповідні Конвенції ООН 1961, 1971 та 1988 рр.), з іншого – міжнародні нормативно-правові акти про захист прав і свобод дитини, у тому числі й від кримінального впливу (зокрема, Женевська декларація прав дитини 1924 р., Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція ООН про права дитини 1989 р.). На підставі змін і доповнень до КК УРСР (України) 1960 р. передусім у 1974 і 1995 рр. з'явилися спеціальні законодавчі конструкції, що виступали кваліфікуючими (особливо кваліфікуючими) ознаками окремих злочинів проти народного здоров'я: «із залученням неповнолітнього» (ст.ст. 229-1, 229-4, 229-6); «щодо неповнолітнього» (ст.ст. 229-5, 229-15).

Для третього періоду (удосконалення відповідальності за кримінальний наркотизм із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх) характерним є те, що відбулася подальша диференціація відповідальності за аналізований нами вид кримінального наркотизму (це характерно для чинних положень КК України, що почали діяти з 2001 р.). Зокрема, Кодекс наразі оперує такими законодавчими конструкціями: «із залученням неповнолітнього» (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317); «із залученням малолітнього або щодо малолітнього» (ч. 3 ст. 307). Отже, в умовах сьогодення у досліджуваних нами злочинах законодавець відмовився від конструкції «щодо непо-

внолітнього», однак запровадив іншу – «із залученням малолітнього або щодо малолітнього», що є слушним кроком з огляду на посилений кримінально-правовий захист дітей залежно від різних періодів їх життя.

4. На підставі дослідження зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, доведено, що:

а) відповідальність за кримінальний наркотизм у зарубіжних країнах закріплюється не тільки у національних КК, а й у спеціальних «антинаркотичних» законах;

б) попри існування вагомих міжнародно-правових стандартів у багатьох державах, що є репрезентантами різних правових систем, ще й досі спостерігається неоднаковість у питаннях криміналізації та покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин;

в) чимало іноземних КК просто не виділяють у складах наркозлочинів юридичні конструкції, що є аналогічними тим, про які йдеться у КК України – «із залученням неповнолітнього» або «із залученням малолітнього або щодо малолітнього», через це вказані конструкції або охоплюються загальними нормами про наркозлочини або виступають обставинами, що обтяжують покарання.

Слід розрізняти три специфічні групи зарубіжного кримінального законодавства, залежно від ступеня конкретизації в ньому положень про відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, у тому числі й за ті з них, що вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх: **1)** те, що містить склади злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх (зокрема, це фактично всі КК держав – учасниць СНД, кодекси держав Балтії – КК Латвійської Республіки, КК Литовської Республіки, Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки, а також КК Франції, КК Іспанії, КК КНР, Зведення законів США, на аналізі положень

яких ми обов'язково зупинимося далі); **2)** те, що не містить складу злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, однак містить інші складу «наркотичних» злочинів (зокрема, КК Данії, КК Республіки Корея, КК Туреччини, КК Японії); **3)** те, що взагалі не містить складу злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин (зокрема, Закон про ісламські кримінальні покарання Ісламської Республіки Іран, Закон про кримінальне право Ізраїлю, КК Австралії, КК Австрії, КК Нідерландів, КК Норвегії, КК Італії, КК Польщі, КК Республіки Сербія, КК ФРН, КК Швейцарії). в останньому випадку такі норми зазвичай поміщені до окремих національних законів з протидії незаконному обігу наркотиків.

Ретельний аналіз передусім першої з окреслених вище трьох специфічних груп дозволив встановити низку позитивних і негативних рис «антинаркотичного» кримінального законодавства про відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, що має важливе наукове та прикладне значення.

Позитивними рисами іноземного «антинаркотичного» кримінального законодавства, що заслуговує на використання у національному правовому полі, є те, що воно:

а) дуже часто уточнює вік суб'єктів (досягнення 18-річного віку), котрі вчиняють наркозлочини із залученням дітей або щодо них (зокрема, КК Російської Федерації), або вказує на спеціальних суб'єктів (зокрема, батьків, педагогів або інших осіб, на яких законом покладено обов'язки з виховання неповнолітнього – КК Киргизької Республіки; посадових осіб, лікарів, державних службовців, соціальних працівників, викладачів або вихователів – КК Іспанії);

б) використовує практику «розширеного» опису зовнішніх форм прояву кримінального наркотизму, вказуючи, зокрема, на «переробку», «використання», «експериментування», «екстракцію», «переробку», «перетворення», «відвантаження», «тран-

спортування» (КК Республіки Молдова) або «допомогу неповнолітньому у здобуванні, примушування, схиляння або іншим способом привчання до споживання наркотичних чи психотропних речовин в немедичних цілях» (КК Литовської Республіки), або «пропозицію» наркотиків чи «потурання» іншій особі в цьому (КК Франції), а також конкретизують місця його вчинення (зокрема, «у навчальних закладах або в інших місцях, що використовуються школярами, студентами для проведення навчальних, спортивних чи громадських заходів» – КК Республіки Узбекистан; «на територіях ... початкових, професійних чи середніх шкіл або державних чи приватних коледжів, або молодших коледжів, або університетів, або дитячих майданчиків, або помешкань, що належать державним житловим органам, або ... приватних молодіжних центрів, громадських басейнів або залів гральних автоматів» – Зведення законів США);

в) за певних умов конкретизує суб'єктивну сторону вчинення через вказівку на форми й види вини (зокрема, «щодо завідомо неповнолітнього» – КК Республіки Казахстан);

г) серед кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак зазначає про вчинення відповідного наркозлочину: щодо двох чи більше неповнолітніх (зокрема, КК Грузії); із застосуванням насильства чи погрози його застосування (зокрема, КК Республіки Вірменія); якщо це спричиняє смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки (зокрема, КК Республіки Таджикистан);

г) поряд з покаранням застосовує широкий перелік кримінально-правових заходів виправлення та безпеки (КК Франції, КК Іспанії та Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки), у т.ч. й щодо юридичних осіб, що можна було б використати на майбутнє при вдосконаленні положень розділу XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» КК України).

Негативними рисами норм зарубіжного кримінального законодавства про відповідальність за наркозлочини, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, є те, що:

а) вони подекуди передбачені спеціальними (окремими) некримінальними законами, тоді як, на наш погляд, їх варто було

б об'єднати в межах норм національних КК (про це підкреслювалося вище);

б) навіть коли національні КК містять склади «наркотичних» злочинів, вони можуть і не зазначати про спеціальні норми щодо відповідальності за кримінальний наркотизм із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх (про це було зазначено вище) або містити вказівку лише на одну-дві з них (зокрема, КК Республіки Білорусь передбачає відповідальність тільки за схилення до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинене щодо неповнолітнього);

в) вони часом можуть бути передбачені не серед групи злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (злочинів проти здоров'я населення), а серед злочинів проти сім'ї та неповнолітніх (зокрема, КК Республіки Молдова), проти сім'ї, молоді та моральності (КК Республіки Узбекистан) тощо;

г) за певних умов щодо відповідних протиправних дій законодавці застосовують дуже суворі (зокрема, у виді смертної кари – КК Китаю) або занадто лояльні (Закон ФРН про обіг наркотичних засобів 1981 р.) покарання;

г) вони зазвичай не диференціюють кримінальну відповідальність за протиправні дії щодо неповнолітніх та малолітніх осіб, а також не містять спеціальних заохочувальних норм (про звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення певних діянь).

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ АБО ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЯКІ ВЧИНЕНІ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх

Юридичний аналіз складу будь-якого злочину в кримінальному праві розпочинається з аналізу об'єкта злочину. При цьому, об'єкт злочину є невід'ємною частиною, елементом складу злочину. в теорії кримінального права об'єктом злочину визнається те, на що спрямована злочинна діяльність винної особи, чому заподіюється шкода або чому створюється загроза заподіяння шкоди внаслідок вчинення злочину. Будучи одним із чотирьох елементів складу злочину, об'єкт злочину дає можливість визначити суспільно-політичну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки. Чим більше важливим є об'єкт, тим більше небезпечним є злочин, а отже, тим більш пріоритетною повинна бути кримінально-правова охорона даного об'єкта.

Нагальним було та залишається визначення змісту та ознак поняття об'єкта злочину. Протягом тривалого часу відомі вітчизняні й іноземні вчені підходили до вирішення цієї проблеми з різних позицій. Одні дослідники під об'єктами злочинів розуміли правове благо, цінності (С. В. Познишев [232, с. 49-50], М. Д. Сергієвський [282, с. 51, с. 56, с. 234], А. В. Наумов [196, с. 146-155], А. З. Хун [357, с. 64], С. Б. Гавриш [46, с. 55-57, 60]). Інші об'єктом злочину визначають особу (В. Д. Спасович [295, с. 83-94], Г. П. Новосьолов[205, с. 60]). Існувала позиція відпо-

відно до якої під об'єктом злочину розуміли одночасно особу і правові блага (М. С. Таганцев [304, с. 175], О. Ф. Кістяківський [93, с. 280-281], Л. С. Білогриц-Котляревський [340, с. 161]). Проте найпослідовнішим і найпоширенішим є розуміння об'єкта злочину в якості суспільних відносин, яким заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння шкоди внаслідок вчинення [106, с. 13; 51, с. 28; 306, с. 6; 347, с. 208-209; 143, с. 7; 302, с. 79; 344, с. 83-84; 141, с. 116; 122, с. 96; 184, с. 56; 276, с. 39].

Визнання суспільних відносин об'єктом злочину впливає із вчення про суспільну сутність призначення кримінального права, яке покликане охороняти найцінніші соціальні здобутки – особу, її життя, здоров'я, волю, недоторканість, власність та інші законні права та свободи. Об'єктом кримінально-правової охорони є також і громадський порядок, громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України тощо. У ст.1 КК України наводиться перелік найбільш важливих, найголовніших об'єктів, що перебувають під кримінально-правовою охороною. Проте повний і вичерпний перелік таких об'єктів міститься в Особливій частині КК України, де встановлюється і кримінальна відповідальність за конкретні посягання на них.

В теорії кримінального права загальноприйнятими є два підходи до диференціації об'єктів злочину : «по-вертикалі» та «по-горизонталі». Відповідно до класифікації об'єктів злочинів «по-вертикалі» розрізняють: загальний, родовий та безпосередній об'єкт [138, с. 73; 276, с. 39; 275, с. 44]. Поряд з цим, в рамках вказаної класифікації окремі вчені виділяють також і видовий об'єкт [106, с. 73; 350, с. 949]. Зміст класифікації «по-горизонталі» полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта злочину виділяють: основний безпосередній об'єкт, додатковий необхідний безпосередній об'єкт та додатковий факультативний безпосередній об'єкт злочину [276, с. 40; 13, с. 722; 299, с. 154]. При цьому наведені класифікації об'єктів злочинів відповідають філософським категоріям «загального», «особливого (спеціального)» та «окремого (конкретного)», що дозволяє охопити всю сукупність суспільних відносин, які

охороняються кримінальним законом, їх окремі групи та конкретні види [275, с. 44].

У кримінальному праві під загальним об'єктом злочину розуміють сукупність усіх суспільних відносин, що поставлені під охорону чинним кримінальним законом. а отже, він охоплює різноманітні за своєю сутністю суспільні відносини, які значною мірою різняться між собою за своєю сферою дії, соціально значущі тощо [306, с. 6].

Під родовим об'єктом злочину розуміють окрему групу однорідних або тотожних суспільних відносин, що утворюють певну сферу суспільного існування, та на які посягає відповідна група злочинів[13, с.721]. Родовий об'єкт злочину є підставою побудови Особливої частини КК України. На його основі здійснюється класифікація всіх злочинів і кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за їхнє вчинення. У зв'язку з цим є справедливим твердження В.Я. Тація, що саме цю властивість було взято за основу під час побудови Особливої частини нині чинного КК України, що дозволило законодавцю в цілому правильно об'єднати в межах одного його розділу норми, які передбачають відповідальність за посягання на тотожні чи однорідні суспільні відносини [124, с. 97–99]. Родовим об'єктом злочинів, кримінальна відповідальність за вчинення яких передбачена розділом XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» Особливої частини КК України, у кримінальному праві визнається здоров'я населення [121, с. 440; 194, с. 887; 125, с. 386; 123, с. 274]. Однак, в науці кримінального права залишається дискусійним розуміння його змісту. Так, на думку С.С. Яценка та Є.В. Фесенка родовим об'єктом злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, є здоров'я невизначеного кола осіб – народне здоров'я, оскільки соціальним зв'язкам як компонентам об'єкту злочину властива спрямованість на створення або збереження необхідних для людей благ. У цьому випадку таким благом є здоров'я населення, а відповідні соціальні зв'яз-

ки спрямовані на його збереження або навіть покращення. Іншими словами, змістом таких взаємодій і взаємозв'язків членів суспільства є охорона людського здоров'я, тобто система заходів, необхідних для збереження або максимально можливого покращення стану здоров'я людей, що здійснюється МОЗ України самостійно або разом з іншими органами [115, с. 194]. Викладене свідчить, що родовим об'єктом досліджуваних злочинів вчені визначають не тільки здоров'я населення, а й систему заходів, спрямованих на його охорону.

Правник А. А. Музика розуміє здоров'я населення, як суспільні відносини, які регульовані відповідними правилами, що забезпечують сприятливі умови для нормального функціонування і життєдіяльності людського організму. Вчений зауважує, що умовами нормального функціонування й життєдіяльності організму людини є забезпечена суспільством і охоронювана державою можливість перебувати в живому стані, відчувати радість живого, здорового буття [179, с. 32]. Дещо доповнює запропоноване А.А. Музикою визначення Е. Г. Гасанов, який вказує на охорону державою як фізичного, так і духовного (психічного) здоров'я багатьох індивідів (об'єднуючи їх за територіальними ознаками – однією місцевістю, регіоном та ін.) [48, с. 140].

Досліджуючи родовий об'єкт складів злочинів, які містяться в розділі XIII Особливої частини КК України, Ю.В. Баулін вважає, що здоров'я населення охоплює собою безпеку біофізіологічного та психічного стану, що фактично склався, невизначеного кола осіб від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, отруйних, сильнодіючих речовин і одурманюючих засобів, біологічних агентів і токсинів, радіоактивно забрудненої продукції, а також від поширення епідемій [125, с. 386]. Розмірковуючи над розумінням родового об'єкту злочинів передбачених розділом XIII Особливої частини КК України, Ю.О. Данилевська під здоров'ям населення розуміє суспільні відносини, що відображають фактичний або максимально досяжний в Україні стан організму людей, котрі в ній проживають чи перебувають, необхідний для забезпечення їх бі-

ологічного існування, здатності до активного тривалого життя і відтворення здорового людського покоління [63, с. 21].

В цілому, погоджуючись з Ю.О. Данилевською щодо розуміння родового об'єкта злочинів, передбачених розділом XIII Особливої частини КК України, зауважимо, що особливістю розуміння поняття «здоров'я населення» як об'єкту кримінально-правової охорони, в контексті даного розділу, є не тільки медичні та біологічні характеристики організму людей, а й соціальні показники, які відображають бажаний рівень здоров'я населення держави. Таке кримінально-правове розуміння поняття «здоров'я населення» кореспондується з його медичним визначенням. Так, у преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я надано визначення поняттю «здоров'я», під яким необхідно розуміти стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність захворювань чи фізичних дефектів [296]. в медичній літературі під «здоров'ям населення» розуміється інтегративна характеристика індивідуальних рівнів здоров'я членів суспільства, яка відображує вірогідність для кожного прожити довго, не хворіючи – з одного боку, а з іншого – характеризує ступінь життєздатності суспільства як соціального організму, його можливостей самозахисту, соціально-економічного розвитку, раціонального використання ресурсів, підтримання біологічної та іншої рівноваги з певним природним та соціальним середовищем. Під нормою чи здоров'ям, треба розуміти таку форму життєдіяльності організму, яка забезпечує йому найбільш оптимальну діяльність і адекватні умови існування в середовищі [218, с. 13]. Як бачимо, наведені визначення не містять лише суто медичних категорій, а й відображають соціально-правове розуміння досліджуваного поняття.

Якщо родовий об'єкт злочину дає можливість установити групову належність конкретного діяння, індивідуальні його ознаки визначаються безпосереднім об'єктом посягання. На думку П. С. Матишевського, безпосередній об'єкт злочину є конструктивною (обов'язковою) ознакою будь-якого складу злочину. Його точне встановлення при кваліфікації діяння обов'язкове. з ура-

хуванням безпосереднього об'єкта можна розмежовувати й суміжні склади злочинів [162, с. 103].

Як вже зазначалося вище, відповідно до класифікації злочинів «по-горизонталі» на рівні безпосереднього об'єкта виділяють: основний безпосередній об'єкт та додатковий безпосередній об'єкт злочину. в свою чергу, останній диференціюється на додатковий необхідний безпосередній об'єкт та додатковий факультативний безпосередній об'єкт злочину. в теорії кримінального права під основним безпосереднім об'єктом злочину розуміють суспільні відносини, на які посягає конкретний злочин, і яким він заподіює шкоду [2, с. 72; 226, с. 66; 122, с. 106; 119, с. 26; 174, с. 116; 86, с. 94; 276, с. 40]. На думку А.А. Музики, безпосередній об'єкт конкретизує ті суспільні відносини, яким завдається шкода вчиненням певного злочину, і вказує на відмінність конкретного посягання порівняно з будь-яким іншим злочином [179, с. 39-44]. При цьому, конкретизуючи безпосередній об'єкт злочинів, представлених в розділі XIII Особливої частини КК України, вчений зазначає, що найголовнішим об'єднуючим началом цих злочинів у одну групу є їх здатність завдавати однорідної шкоди у вигляді поширення наркоманії і токсикоманії шляхом незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [179, с. 36, 42–43].

Слід зазначити, що дослідження безпосередніх об'єктів всіх злочинів розділу XIII Особливої частини КК України значно виходить за межі нашого дослідження. Саме тому, в рамках даної роботи, нами буде досліджено лише об'єкти тих складів злочинів, які належать до об'єкту дослідження. Це злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, які передбачені ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України.

В юридичній літературі думки науковців щодо розуміння безпосередніх об'єктів злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України, різняться. Досліджуючи злочини проти здоров'я населення, Є.В. Фесенко визначає безпосередніми

об'єктами злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314 КК України, встановлений порядок поводження із засобами або речовинами, що можуть викликати наркоманію. Об'єктами злочинів, передбачених ст.ст. 315 та 317 КК України, є встановлений порядок, спрямований на перекриття шляхів поширення наркоманії [344, с.78].

На думку, І.Г. Поплавського, безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України, є сфера обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів[123, с. 496]. Подібним чином, але на рівні видового, об'єкт, досліджуваних нами складів, визначає М.С. Хрупа. При цьому, диференціюючи злочини проти здоров'я населення, М.С. Хрупа (з урахуванням положень КК України 1960 р.), безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст. 229-1 КК України (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів або психотропних речовин), ст. 229-4 КК України (організація або держання дому для вживання чи виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин), ст. 229-5 КК України (схиляння до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин), визначав суспільні відносини, що пов'язані з незаконним збутом наркотиків та психотропів. У ст. 229-6 КК України (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту) та ст. 229-15 КК України (незаконне введення в організм наркотичних засобів або психотропних речовин), на думку вченого, безпосередній об'єкт становлять суспільні відносини, пов'язані зі зловживанням наркотиками чи психотропами [356, с. 35–37].

На думку Ю.В. Бауліна, безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених: ст.ст. 307 та 309 КК України є суспільні відносини у сфері обігу наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення; ст.ст. 314, 315, 317 КК України – суспільні відносини, пов'язані із незаконним вживанням наркотичних і одурманюючих речовин [122, с. 393]. Як і Ю.В. Ба-

улін, М.І. Мельник в ст.ст. 307 та 309 КК України безпосереднім об'єктом визначає суспільні відносини у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин. Однак вчений, у ст. 314 КК України, безпосереднім об'єктом злочину розуміє здоров'я або життя особи, в ст.ст. 315, 317 КК України – здоров'я особи [194, с. 903–924]. Тобто, в ст.ст. 314, 315, 317 КК України родовий об'єкт відповідних складів ототожнює з безпосереднім. При цьому і безпосередній об'єкт злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України, М.І. Мельник визначає, як обіг наркотичних засобів або психотропних речовин, що встановлений з метою захисту здоров'я населення. Подібну позицію, як і М.І. Мельник, займає Ю.О. Данилевська. Визначаючи здоров'я або життя особи, як безпосередній об'єкт злочинів, передбачених ст.ст. 314 і 315 КК України, вчений, поряд зі ст.ст. 307 і 309 КК України, безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 317 КК України, визначає суспільні відносини, що складаються під час законного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [63, с. 61, 82, 135, 142].

Досить детально визначають безпосередній об'єкт, щодо кожного з досліджуваних нами складів злочинів, автори підручника «Актуальні проблеми боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів в Україні». На думку вчених, безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 307 КК України, є суспільні відносини у сфері охорони здоров'я, що забезпечують єдиний встановлений порядок здійснення виробництва, розподілу, обігу та реалізації вказаних засобів і речовин за цільовим призначенням. в ст. 309 КК України безпосереднім об'єктом злочину є відносини у сфері охорони здоров'я, що забезпечують порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, який виключає можливість їх немедичного споживання. Встановлений, з метою охорони здоров'я населення та життя особи, порядок уведення в організм іншої особи наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є безпосереднім об'єктом злочину ст. 314 КК України.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 315 КК України (крім інших ознак, характерних для злочинних діянь цієї групи), автори вважають, соціальні зв'язки, зміст яких полягає в установленому в суспільстві порядку для недопущення поширення наркоманії, відповідно до якого допускається вживання наркотичних засобів або психотропних речовин або їх аналогів. і нарешті, в ст. 317 КК України безпосереднім об'єктом злочину є комплекс заходів, спрямований на перекриття такого шляху поширення наркоманії, як використання особами, що вживають наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, спеціально обраних ними для цього місць та інтереси суспільства у виявленні зазначених осіб для їх своєчасного лікування та боротьби з наркотизмом [1, с. 49, 73, 77, 79]. Наведені вище позиції науковців у загальному зводяться до того, що безпосередній об'єкт, досліджуваних злочинів, визначається ними, в першу чергу, через заподіяння шкоди або створення загрози заподіяння шкоди здоров'ю особи або суспільства шляхом порушення конкретних суспільних відносин. У цілому, підтримуючи таку позицію, спробуємо представити власне розуміння змісту безпосередніх об'єктів досліджуваних нами складів.

Суспільна небезпечність злочину, склад якого, передбачений в ст. 307 КК України, полягає в тому, що описані в її диспозиції діяння, порушують встановлений законом порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, в наслідок чого задовольняється незаконний попит на відповідні предмети, що безпосередньо завдасть шкоди здоров'ю людини. Іншими словами, діяння, передбачені в ст. 307 КК України, є сутністю злочинного обігу наркотиків і сприяють поширенню наркоманії, небезпека якої для здоров'я особи є беззаперечною. Так, за даними обліку МВС України, кількість зареєстрованих споживачів наркотиків у 2011 р. становила 153077 осіб, проте дані офіційної статистики суттєво різняться з експертними оцінками. Так, оціночна кількість споживачів лише ін'єкційних наркотиків в Україні складає приблизно 278–387 тисяч осіб [82]. При цьому зауважимо, що така діяльність є джерелом

поширення наркотиків чи психотропних речовин серед різних верств населення, у тому числі і неповнолітніх. Викладене дозволяє констатувати, що основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 307 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують встановлений законом порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, внаслідок порушення якого завдається або створюється загроза заподіяння шкоди здоров'ю людини.

Діяння, передбачені ст. 309 КК України, традиційно посідають перше місце у статистиці зареєстрованих наркозлочинів [126, с. 224]. Його суспільна небезпека полягає у створенні загрози заподіяння або заподіяння шкоди здоров'ю особи, причому в переважній більшості випадків цю шкоду людина завдає власному організму [63, с. 80]. Як правило, зазначає М.С. Хрупа, такі діяння вчиняються неповнолітніми, які вживають наркотики або психотропи і саме для цього виробляють їх, перевозять чи пересилають та ін. [231, с. 81].

Незаконне виробництво, як і всі інші можливі вияви цього злочину, співпадає з формами аналогічних дій, передбачених ст. 307 КК України. Єдиною різницею при вчиненні злочину, передбаченого ст. 309 КК України, є відсутність умислу на збут наркотиків чи психотропних речовин. Відповідно до цього, описані в диспозиції ст. 309 КК України діяння, також негативно впливають на встановлений законом порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, саме через немедичне вживання відповідних речовин.

Таким чином, безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують встановлений законом порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, внаслідок порушення якого завдається або створюється загроза заподіяння шкоди здоров'ю людини через немедичне вживання відповідних речовин.

Підвищена суспільна небезпека злочину, передбаченого ст. 314 КК України, полягає в тому, що внаслідок насильницького введення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх

аналогів не лише зростає кількість осіб, які зловживають цими речовинами, але й нерідко потерпілі зазнають тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. в окремих випадках такі діяння призводять до смерті.

Зазначимо також і те, що введення особі наркотичних засобів або психотропних речовин здатне розвинути фізичну залежність людського організму від них, в основі якої лежить абстинентний синдром – синдром фізичних і (або) психічних розладів, що розвивається у хворих на наркоманію через деякий час після припинення прийому наркотику або зменшення його дози. Залежно від виду наркоманії, абстиненція проявляється по-різному, але завжди пов'язана з відхиленнями у психічній діяльності людини. Наведене підкреслює суспільну небезпеку випадків незаконного введення в організм людини наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Відповідно до цього, безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 314 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують порядок уведення медичними працівниками в організм людини наркотичних чи психотропних лікарських засобів без її згоди. Слід зауважити, що така згода не є обов'язковою у разі введення медичними працівниками в організм людини наркотичних чи психотропних лікарських засобів у випадку важких травм, поранень, пологів, до чи після операцій.

Одним із факторів поширення зловживання наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами, а також способом створення наркоманійних груп, які, переважно, складаються з неповнолітніх, в наслідок чого виникає «ринок споживачів» для збуту наркотичних засобів та психотропних речовин, є діяння, кримінальна відповідальність за яке передбачена в ст. 315 КК України. Тобто, суспільна небезпека злочину полягає в тому, що незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у формі незаконного вживання постійно збільшується за рахунок втягнення нових осіб, у яких формується наркозалежність. При цьому найбільш вразливою категорією осіб, до яких найефективніше застосовується злочинне схиляння є неповнолітні. Через наявність, притаманних неповнолітнім, со-

ціально-демографічних ознак особистості (наркологічний статус, стать, вік, освіта, соціальний стан, відносини в сім'ї, стан психічного та фізичного здоров'я, наявність труднощів перехідного віку, стану підліткового бунту, протесту), вказана категорія осіб є найбільш вразливою до психічного впливу, спрямованого на схилення до вживання наркотичних засобів та психотропних речовин.

Наголосимо, що такий масовий негативний вплив на здоров'я населення нерідко супроводжується й іншими тяжкими наслідками: скоєнням злочинів та адміністративних правопорушень, зараженням ВІЛ-інфекцією, самогубством, розвитком психічних захворювань, перериванням вагітності та ін. Не викликає заперечень і те, що особи, які захворіли на наркоманію, у т.ч. і внаслідок їх схилення до вживання контрольованих речовин, поповнюють ряди злочинців і, нерідко, самі стають на шлях скоєння злочинів або адміністративних правопорушень [63, с. 142].

Відповідно до цього, безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 315 КК України є суспільні відносини у сфері охорони здоров'я, що усувають немедичне споживання наркотичних засобів та психотропних речовин, як фактор поширення наркоманії.

Суспільна небезпека злочину, передбаченого ст. 317 КК України, полягає, перш за все, у тому, що утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів значно сприяє поширенню наркоманії, психотропоманії, токсикоманії та позбавляє правоохоронні органи можливості ефективніше вести боротьбу з цим негативним явищем. Місцями, в яких вчинюються вказані дії, розуміються будь-які жилі або нежилі приміщення (будинки, квартири, казино, більярдна, лазня, гараж, сарай, горіще, підвал, землянка та ін.) за умови, що вони визначені для використання із зазначеною метою [231, с. 105]. Саме у таких місцях, цих приміщеннях, зазвичай, скупчуються злочинні елементи, які є не лише джерелом паразитизму і розпусти, але й потенціальними кандидатами на вчинення інших злочинів та формування злочинних угруповань у сфері незаконного наркообігу.

Враховуючи викладене, слід погодитися з позицією А.А. Вознюка щодо розуміння суспільної небезпеки злочину, передбаченого ст. 317 КК України. На думку вченого, суспільна небезпека злочину, передбаченого ст. 317 КК України, полягає у тому, що він: створює загрозу здоров'ю населення внаслідок поширення незаконного вживання та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів; сприяє вчиненню інших злочинів, формуванню злочинних об'єднань, поширенню наркоманії, розпусти; негативно впливає на запобігання злочинам та ін. [40, с. 40]. Саме тому, безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 317 КК України, є суспільні відносини у сфері охорони здоров'я, які складаються під час законного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за умови виробництва і споживання вказаних засобів і речовин.

Додатковим безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, яким заподіюється, або стосовно яких виникає загроза заподіяння шкоди поряд з основним об'єктом [2, с. 73; 226, с. 67; 122, с. 108; 119, с. 27; 86, с. 95; 276, с. 40]. При цьому суспільні відносини, яким при вчиненні конкретного злочину завжди завдається шкода, поряд з основним безпосереднім об'єктом посягання утворюють додатковий необхідний об'єкт злочину. Суспільні відносини, яким при вчиненні злочину в одному випадку заподіюється шкода, а в іншому – завдання шкоди цим відносинам не відбувається складають додатковий факультативний об'єкт злочину.

Характерною особливістю додаткового об'єкта є те, що в багатьох випадках він виступає самостійним об'єктом і завжди потребує кримінально-правової охорони. Додатковий безпосередній об'єкт присутній і в досліджуваних нами складах злочинів.

Перш за все зауважимо, що дослідженню додаткових безпосередніх об'єктів злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України, в юридичній літературі, нажаль, не приділялося багато уваги. Відповідні положення носять, здебільшого, констатуючий характер в контексті аналізу основного безпосереднього об'єкту досліджуваних складів. Безумовно, складність у ви-

значенні додаткового безпосереднього об'єкта полягає в тому, що інші суспільні відносини поряд з основним безпосереднім об'єктом не завжди піддаються злочинному впливу, що сприяє його неоднозначному розумінню. Проте, майже всі кваліфіковані склади досліджуваних злочинів покликані забезпечувати кримінально-правовою охороною й інші суспільні відносини. Додатковими (факультативними) об'єктами при вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України, можуть виступати нормальна діяльність підприємств, установ та організацій, життя та здоров'я, громадський порядок та громадська безпека, суспільні відносини, пов'язані з правильним розвитком та вихованням неповнолітніх. В цілому, вказані додаткові об'єкти посягання можна охарактеризувати, як сукупність суспільних відносин, що захищають особу, її життя та здоров'я, громадський порядок та моральність, громадську безпеку від нищівного впливу немедичного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також від їх незаконного поширення серед населення. При цьому для правильної кваліфікації таких діянь потрібно встановлювати на скільки безпосередніх об'єктів вони були спрямовані – на один або ж на два (основний та додатковий).

Не применшуючи значимість дослідження додаткового об'єкта складів злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України, в цілому, зауважимо, що об'єкт нашого дослідження потребує аналізу додаткового безпосереднього об'єкта лише в контексті посягання вчинених із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх.

В юридичній літературі є думка, відповідно до якої будь-яке втягнення у вчинення злочину, і як наслідок його вчинення порушує громадський порядок або громадський спокій [64, с.147]. Тобто, додатковим безпосереднім об'єктом залучення неповнолітніх у вчинення злочинів, передбачених ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України може виступати громадський порядок. Так, схилення неповнолітніх до вживання наркотичних засобів (ч. 2 ст. 315 КК України) або

незаконне їх введення в організм неповнолітнього (ч. 3 ст. 314 КК України) неминуче призводить до неадекватної поведінки неповнолітнього, яка матиме наслідком вчинення хуліганських дій, групового порушення громадського порядку, закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку. У тих випадках, коли способом залучення неповнолітнього до вчинення досліджуваних складів злочинів було насильство (психічне або фізичне), додатковим об'єктом може виступати життя та здоров'я неповнолітнього. Шкода здоров'ю неповнолітнього, безумовно, може бути завдана внаслідок втягнення його дорослим, шляхом психічного або фізичного впливу, у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів або психотропних речовин (ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309 КК України). Це ж стосується і інших аналізованих нами складів. Поряд з цим, небезпечними для життя та здоров'я є вчинення злочинів щодо неповнолітнього. Такими діями можуть бути утримання неповнолітнього силоміць та введення в його організм наркотичного засобу шляхом ін'єкції, залякування потерпілого застосуванням до нього фізичного насильства, якщо він відмовиться від введення в його організм наркотичного засобу, психотропної речовини або їх аналогів (ч. 3 ст. 314 КК України). Вказані діяння, безперечно, матимуть наслідком спричинення шкоди здоров'ю неповнолітнього. При цьому можливі і летальні випадки, зокрема, внаслідок передозування наркотичних речовин при їх незаконному введенні в організм неповнолітнього.

На нашу думку, додатковим об'єктом злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітнього та щодо неповнолітнього, є нормальний розвиток особистості неповнолітнього. Право неповнолітнього на нормальний розвиток закріплене у міжнародних та національних нормативно-правових актах. Так, в ст. 6 Конвенції про права дитини [104] від 20 листопада 1989 р. вказано, що держава повинна у максимально можливій мірі забезпечувати здоровий розвиток дитини. Цьому, відповідно до ст. 17 вказаної

Конвенції, сприятиме вільний доступ до інформації і матеріалів із різних національних, міжнародних джерел, особливо до такої інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному, моральному благополуччю, а також здоровому фізичному та психічному розвитку дитини. Обов'язок держави сприяти поширенню саме такої інформації підтверджено і на рівні національного законодавства. в ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства» [255] від 26 квітня 2001 р., яка має назву «Право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації» зазначено, що неповнолітнім забезпечується доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо тих, які сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю.

Право на нормальний розвиток неповнолітнього, як об'єкт посягання, відображено і в ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства» [255] під назвою «Право на достатній життєвий рівень». Відповідно до її змісту, кожна дитина має право на рівень життя достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Тобто, залучення неповнолітніх у дії, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин або вчинення таких дій щодо неповнолітнього, в будь-якому разі негативно відображатиметься на вказаних вище рівнях розвитку. Враховуючи негативний вплив наркотичних засобів та психотропних речовин на організм неповнолітнього, шкода, в першу чергу, буде завдана його фізичному та психічному розвитку. Саме тому, вважаємо, що додатковим об'єктом злочинів, поряд з громадським порядком та життям і здоров'ям неповнолітнього, є нормальний розвиток особистості неповнолітнього, тобто урегульована нормами права сукупність суспільних відносин, яка забезпечує певний ступінь розвитку (фізичного, психічного, соціального, інтелектуального, культурного та ін.) відповідного кола осіб, захищаючи від впливу негативних факторів.

Беручи до уваги, що склади злочинів, передбачених ч.ч. 2 і 3

ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України, є з формальних складом, необхідно зауважити, що при їх кваліфікації встановлення об'єкта забезпечується шляхом визначення протиправності вчиненого діяння, а заподіяння шкоди фактичним суспільним відносинам презюмується, при цьому така презумпція в більшості випадків є беззаперечною [135, с. 132]. Це зауваження набуває особливої важливості, оскільки на практиці встановлення розміру та виду шкоди, заподіяної нормальному розвитку неповнолітнього, не видається можливим у зв'язку з відсутністю будь-яких об'єктивних, матеріальних змін у суспільних відносинах, які утворюють додатковий об'єкт досліджуваних злочинів.

Обов'язковою ознакою об'єкта досліджуваних складів є предмет злочину. в теорії кримінального права під предметом злочину розуміють речі матеріального світу, з приводу яких чи у зв'язку з якими вчиняється злочин [226, с. 68; 122, с. 100; 119, с. 28; 174, с. 118; 86, с. 95; 276, с. 41]. Речами матеріального світу, на які безпосередньо впливає особа, вчиняючи злочини, передбачені ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України, є наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги. При цьому за статистичними даними Департаменту інформаційних технологій МВС України в 99,83 % випадків предметом злочинів, передбачених ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України є наркотичні засоби. Саме тому, в нашому дослідженні основна увага приділяється розгляду такого виду предмету відповідних діянь.

Зазначимо, що кваліфікація досліджуваних складів можлива лише після отримання попереднього висновку (довідки) експерта про те, що вилучена у певної особи речовина є наркотичним засобом, психотропною речовиною, їх аналогом. Встановлення предмета злочину по даній категорії проваджень має першочергове значення для з'ясування всіх інших ознак складу злочину, оскільки за відсутності предмета злочину немає необхідності визначати і всі інші ознаки. Так, у ході проведення дослідження нами було проаналізовано близько

350 матеріалів про відмову в порушенні кримінальних проваджень зазначеної категорії злочинів. Вивчення матеріалів дає можливість зробити висновок, що майже у 50 % випадків вилучення у особи засобів і речовин, зовні схожих на наркотичні чи психотропні, слідчий відмовляє в порушенні кримінального провадження після отримання висновку експерта, згідно якого вилучені речовини не є ані наркотичними, ані психотропними, ані їх аналогом.

Такий підхід отримав своє обґрунтування і в положеннях ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 р. № 4, в якій зазначено, що у справах даної категорії обов'язково має бути встановлено предмет цих злочинів: «Оскільки для встановлення виду, назви і властивостей наркотичного засобу, психотропної речовини, аналога такого засобу, речовини або прекурсору, їх походження, способу виготовлення чи переробки, а також належності наркотиковмісних рослин необхідні спеціальні знання, у справах даної категорії обов'язково має бути висновок експерта з цих питань» [257].

Як відомо, диспозиції досліджуваних норм носять бланкетний характер. Наявність бланкетних диспозицій можна пояснити необхідністю забезпечення стабільності кримінального закону і динамізму охоронюваних ним суспільних відносин, а також неможливістю описати всі ознаки складу злочину через їх велику кількість [292, с. 96]. Тому при з'ясуванні ознак предметів переважної більшості злочинів, передбачених розділом XIII Особливої частини КК України, слід звертатися, передусім, до Законів України від 15 лютого 1995 р. «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [253], а також до Постанови Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770 «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» [244]. Як зазначено у ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4 «Про судову практику у справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів

або прекурсорів», саме ці нормативно-правові акти допомагають визначитися з питанням, чи є певна речовина предметом відповідного злочину.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [253] наркотичні засоби та психотропні речовини – це природні чи синтетичні речовини, препарати, рослини, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770 (далі – Перелік). Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин – заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють.

Викладене показує, що предмет злочинів, пов'язаних з наркотиками, міститься, передусім, у Переліку. Перелік – це згуртовані у списки наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори, включені до таблиць I–IV згідно з законодавством України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Такий Перелік затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Спеціально уповноваженого органу влади у галузі охорони здоров'я (Комітет з контролю за наркотиками) і публікується в офіційних друкованих виданнях. Зокрема, в основу переліку увійшли положення та вимоги наступних міжнародних документів: Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 р., Конвенції про психотропні речовини 1971 р., Конвенції ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року.

Перелік – це документ, який постійно вдосконалюється як за змістом, так і за формою відповідно до змін у законодавстві та вимог практики. Саме тому, при кваліфікації діянь, в яких предметом виступають наркотичні засоби, психотропні речовини потрібно застосовувати той Перелік, що був чинний на момент вчинення відповідного діяння. На момент дослідження, останні

зміни до Переліку внесені постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2013 р. № 234.

Згідно з передбаченими законодавством заходами контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів їх занесено в Перелік до чотирьох таблиць. в основі такої класифікації – врахування доцільності використання у медичній практиці зазначених засобів і речовин та ступінь небезпечності для здоров'я людини, яку вони можуть становити у разі зловживання ними.

Таблиця I містить особливо небезпечні наркотичні засоби і психотропні речовини, включені відповідно до списків № 1 і № 2, обіг яких в Україні заборонено, а також рослини, що містять наркотичні засоби і психотропні речовини (мак снотворний і коноплі), внесені до списку № 3. Використання особливо небезпечних наркотичних засобів і психотропних речовин допускається лише в експертній й оперативно-розшуковій діяльності та в наукових і навчальних цілях, а культивування та/або використання маку снотворного і конопель – для промислових цілей та за умов, визначених законодавством.

Таблиця II містить наркотичні засоби і психотропні речовини, внесені відповідно до списків № 1 і № 2, обіг яких в Україні обмежено і стосовно яких встановлюються заходи контролю згідно з законодавством. Ці засоби і речовини становлять значну небезпеку в разі зловживання ними, але, з урахуванням їх терапевтичної цінності, можуть використовуватись у медичних цілях. Для засобів і речовин, внесених до обох списків Таблиці II, передбачено однакові заходи контролю.

Таблиця III містить наркотичні засоби і психотропні речовини, внесені відповідно до списків № 1 і № 2, обіг яких в Україні обмежено і стосовно яких допускаються вилучення деяких заходів контролю згідно із законодавством. Це окремі препарати, що містять наркотичні засоби (список № 1) і психотропні речовини (список № 2), – вони становлять меншу небезпеку в разі їх вживання, порівняно із засобами і речовинами Таблиці II, і мають більш широке терапевтичне застосування. Для них передбачено також

однакові заходи контролю. Таблиця IV містить прекурсори, включені до списків № 1 і № 2, обіг яких в Україні обмежено і стосовно яких встановлюються заходи контролю згідно із законодавством. До списку № 1 включені хімічні речовини та їх солі, під час переробки яких одержують синтетичні наркотичні засоби або психотропні речовини, до списку № 2 – розчинники, окислювачі та інші хімікати промислового або побутового призначення, які використовуються в процесі виробництва чи виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин [195, с. 901].

Слід констатувати, що у регулюючому законодавстві існують певні прогалини щодо характеристики предметів зазначених злочинів, зокрема, аналогів наркотичних засобів й аналогів психотропних речовин, а також великих й особливо великих розмірів цих речовин як кваліфікуючої ознаки окремих злочинів. Так, крім зазначеної у законодавстві України подібності до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, відсутні критерії, за якими можна було б віднести той чи інший засіб до аналогів наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів [214, с. 61] – жодних нормативно визначених списків аналогів і таблиць їхніх розмірів немає. Як наслідок, за статистичними даними МВС України (з 2001 до 2009 рр.) не порушувалося жодної кримінальної справи, у якій би фігурували аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин.

Говорячи про об'єкт наркозлочинів, вчинених із залученням неповнолітнього та щодо неповнолітнього, необхідно зупинитися на характеристиці потерпілого від таких посягань. в теорії кримінального прав потерпілий вважається факультативною ознакою об'єкта злочину. При цьому, в науці і на практиці визнається, що якщо потерпілий прямо вказується законодавцем в диспозиції статті, то він набуває властивостей обов'язкової ознаки складу злочину [2, с. 77; 339, с. 176]. в окремих випадках ознаки потерпілого впливають на кваліфікацію вчиненого [116, с. 174]. Отже, потерпілий від злочину – це особа, яка наділена ознаками, що прямо названі у кримінальному законі, чи які впливають з інших ознак складу злочину, і стосовно якої здійснюється злочинне посягання

та заподіюється шкода [339, с. 176; 116, с. 174; 276, с. 41]. Визнання неповнолітнього потерпілим у злочинах, передбачених ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України слід розглядати, власне, через розуміння змісту юридичних конструкцій «із залученням неповнолітнього» та «щодо неповнолітнього».

Як вже нами зазначалося в підрозділі 1.1. монографії вчинення наркозлочину із залученням неповнолітнього є специфічною формою втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, відтак поняття «втягнення» є родовим. Окреме існування вказаної форми конструктивно зумовлене, передусім, особливостями об'єкта, предмета, об'єктивної сторони та суб'єкта злочинів, пов'язаних з кримінальним наркотизмом, і, в контексті цього, вимогами міжнародного та національного законодавства, що дозволяє зазначати про неповнолітнього (як співучасника чи потерпілого) у положеннях спеціальних норм. Юридична конструкція «із залученням неповнолітнього» у злочинах, пов'язаних з наркотиками, означає, що винний (доросла особа, повнолітній) з будь-яких мотивів вчиняє через фізичний, психічний вплив або в інший спосіб які-небудь умисні дії (зокрема, долучення, спонукання, заохочення, запрошення, заманювання, забирання, вербування, використання, спрямування, притягнення, включення до відповідної злочинної діяльності), що здатні викликати у дитини, яка не досягла 18-річного віку, рішучість (бажання) взяти участь у вчиненні одного чи кількох таких злочинів. Тому, при вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 317 КК України, де вживається конструкція «із залученням неповнолітнього» – неповнолітній є або співучасником (співвиконавцем чи пособником) відповідного злочину, або особою, яка не може бути визнана суб'єктом злочину в силу недосягнення за законом встановленого віку кримінальної відповідальності.

Юридична конструкція «щодо неповнолітнього», яка вживається в диспозиціях ст.ст. 307, 314, 315 КК України, означає, що винний (доросла особа, повнолітній) вчиняє відповідне суспільно небезпечне діяння стосовно (відносно) дитини, яка не досягла

18-річного віку. У таких випадках неповнолітній виступає, передусім, потерпілим від відповідного злочину, що, однак, не виключає, за наявності для цього підстав, визнання його суб'єктом наркозлочину в разі вчинення заборонених дій з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами. Саме тому, питання пов'язані з використанням законодавцем юридичної конструкції «щодо неповнолітнього» в ст.ст. 307, ст. 314, ст. 315 КК України нами будуть розглядатися при дослідженні потерпілого, як ознаки складу досліджуваних діянь.

Розглядаючи склади злочинів, передбачених ст.ст. 307, 314, 315 КК України, слід звернути увагу на неоднозначність законодавчого підходу до використання юридичних конструкцій «щодо неповнолітніх», а саме її різновидів «щодо неповнолітнього» та «щодо малолітнього». Так, в ч. 3 ст. 307 КК України незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинене щодо малолітнього є особливо кваліфікованою ознакою складу злочину. Натомість особливо кваліфікованою ознакою злочину, передбаченого ч. 3 ст. 314 КК України є незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинене щодо неповнолітнього. Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинене щодо неповнолітнього є кваліфікованою ознакою злочину, передбаченого ч. 2 ст. 315 КК України. Як бачимо, законодавець по-різному підходить до застосування досліджуваних понять. Безумовно, неоднозначність законодавчих підходів до конструкцій аналізованих статей навряд чи сприятиме уніфікації положень кримінального законодавства та, як наслідок, кваліфікації наркозлочинів.

На наш погляд, в основу уніфікації використання юридичних конструкцій «щодо неповнолітнього» та «щодо малолітнього» слід покласти принцип вікової диференціації. Тобто: основний склад – вказівка на неповнолітнього, кваліфікований – на малолітнього, або кваліфікований – на неповнолітнього, особливо кваліфікований – на малолітнього, або обидва особливо

кваліфіковані – відповідно на неповнолітнього та малолітнього. Такий підхід є цілком виправданим, оскільки співвідноситься з іншими нормами КК України – ст.ст. 149, 152, 153, 303, 304 та ін., а також відповідає принципам гуманізації кримінальної відповідальності та особливостям психофізіологічного розвитку дитини залежно від різних періодів її життя.

Враховуючи запропонований принцип вікової диференціації, вважаємо за необхідне внести відповідні зміни в диспозиції ст.ст. 307, 314, 315 КК України. Так, в ч. 2 ст. 307 КК України поряд з поняттям «із залученням неповнолітнього» визначити, як кваліфікуючу ознаку конструкцію «щодо неповнолітнього». Така пропозиція, уніфікує положення ч. 2 ст. 307 з ч. 3 ст. 307 КК України, де особливо кваліфікуючою ознакою основного складу злочину є його вчинення щодо малолітнього.

Говорячи про диспозицію ст. 314 КК України, зазначимо, що для узгодження положень щодо вікової диференціації потерпілого, в ч. 3 вказаної статті, замінити особливо кваліфіковану ознаку злочину «вчинені щодо неповнолітнього» на «вчинені щодо малолітнього». Натомість в ч. 2 ст. 314 КК України як кваліфікуючу ознаку злочину передбачити його вчинення щодо неповнолітнього.

Як вже зазначалося, вжитий в диспозиції ст. 315 КК України термін «схиляння» є видовим щодо поняття «втягнення», яке представлено в багатьох статтях КК України, зокрема і в ст. 304. Особливість останньої, в контексті нашого дослідження, полягає в тому, що вона є загальною нормою, зокрема, щодо спеціальної – ст. 315 КК України. При цьому внутрішня конструкція ст. 304 КК України в повній мірі враховує принцип вікової диференціації потерпілого. в ч. 1 ст. 304 КК України представлений основний склад злочину з вказівкою на неповнолітнього, а в ч. 2 ст. 304 КК України кваліфікований – на малолітнього. Враховуючи викладене, вважаємо за необхідне узгодити положення диспозиції ст. 315 КК України з положеннями ст. 304 КК України. Так, зміст диспозиції ч. 2 ст. 315 КК України залишити без змін. в свою чергу, видається логічним доповнити ст. 315 КК Украї-

ни частиною третьою, зміст якої повинен відповідати ч. 2 ст. 304 КК України: «3. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, – ». Така редакція ч. 3 ст. 315 КК України в повній мірі узгодить положення щодо вікової диференціації неповнолітнього, як потерпілого від злочину, а саме, основний склад (ч. 1 ст. 315 КК України) містить вказівку на будь-яку особу як потерпілого від злочину, кваліфікований (ч. 2 ст. 315 КК України) – на неповнолітнього, особливо кваліфікований (ч. 3 ст. 315 КК України) – на малолітнього. Слід зазначити, що додаткова аргументація щодо вказаної пропозиції буде наведена нами при дослідженні покарання за злочин, передбачений ст. 315 КК України.

Щодо переліку суб'єктів, які пропонуються в якості кваліфікованих ознак злочину, передбаченого ч. 3 ст. 315 КК України, то відповідні аргументи будуть наведені нами в рамках підрозділу 2.2. монографії при дослідженні суб'єктів злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених щодо неповнолітніх та із залученням неповнолітніх.

Перш, ніж розглянути питання щодо об'єктивної сторони злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених щодо неповнолітніх або із залученням неповнолітніх, необхідно звернутись до загального вчення про об'єктивну сторону злочину.

У кримінальному праві обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину є об'єктивна сторона – сукупність передбачених кримінальним законом ознак, що характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання [118, с. 9; 136, с. 106; 276, с. 42; 112, с. 100]. Ознаки об'єктивної сторони злочину з погляду їх закріплення в диспозиціях норм Особливої частини КК України можна поділити на дві групи: обов'язкові та факультативні. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є: суспільно небезпечне діяння (дія або

бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком (у злочинах з матеріальним складом) [118, с. 89]. Факультативними ознаками об'єктивної сторони складу злочину вважаються ознаки, що не є обов'язковими для більшості злочинів, зокрема: місце (територія чи інше місце, де вчиняється злочинне діяння та (або) настають його наслідки); час (період, протягом якого вчиняється злочин); спосіб (методи чи прийоми вчинення злочину); обставини (сукупність умов, за яких вчиняється злочин); засоби (предмети, документи, речовини, що використовуються для створення умов для вчинення злочину); знаряддя (зброя, інші предмети, документи, речовини, за допомогою яких здійснюється вплив на потерпілого чи предмет злочину або іншим чином полегшується досягнення злочинного результату) [276, с. 42; 339, с. 187]. Факультативні ознаки мають подвійне значення, тому що для одних складів злочину вони є обов'язковими (якщо зазначені у диспозиції конкретної статті або її частини), для інших – необов'язковими (не вказані у диспозиції статті і не впливають на кваліфікацію злочину) [281, с. 92–93].

Установлення вказаних вище ознак об'єктивної сторони злочину важливе для правильної кваліфікації злочину, його відмежування від суміжних складів (як злочинних, так і не злочинних), дає змогу виявити суб'єктивну сторону злочину та виключити об'єктивну осудність, тобто засудження без вини [138, с. 92]. До того ж ознаки об'єктивної сторони багато в чому визначають суспільну небезпечність самого посягання та допомагають повною мірою розкрити інші елементи складу злочину [275, с. 65].

Об'єктивна сторона злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених щодо неповнолітніх або із залученням неповнолітніх, полягає у суспільно небезпечному і протиправному заподіянні шкоди здоров'ю населення. Суспільна небезпечність наркозлочинів визначається, насамперед, поширенням та згубним впливом наркоманії і токсикоманії на свідомість психічно нестійких людей, їх мораль і спосіб життя, що призводить до поступового занепаду та деградації особистості

[194, с. 887]. Протиправність злочинів, розташованих у розділі XIII Особливої частини КК України, полягає в тому, що такі діяння вчинюються поза встановленим і врегульованим державою обігом.

Об'єктивна сторона злочинів передбачених, ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч.3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України вчиняється шляхом дії. При цьому такі дії, вчинені із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього, є злочинами з формальним складом, тобто злочинами, які вважаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння. Тобто, для визнання злочинів, передбачених ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст.309, ч.3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України, закінченими достатньо лише факту залучення неповнолітнього до відповідних суспільно небезпечних дій, або вчинення таких дій щодо неповнолітнього незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків.

Об'єктивна сторона злочинів, передбачених ст. ст. 307 та 309 КК України, є майже однаковою. Вона характеризується наявністю вичерпного переліку дій: виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Відмінність між вказаними статтями полягає лише в тому, що ст. 309 КК України не передбачає збуту і мети збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Диспозиції статей, що розглядаються, містять вказівку, що вище перелічені дії визнаються злочином, якщо вони є незаконними, тобто вказана норма є бланкетною. Саме тому, перш ніж перейти до аналізу об'єктивних проявів досліджуваних наркозлочинів, зауважимо, що їх особливістю є те, що задля тлумачення альтернативних діянь, описаних у них, слід звертатися до положень регулятивного законодавства, зокрема, до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 р. № 6 [253]. Так у ст. 1 вказаного Закону під виробництвом наркотичних засобів, психотропних речовин розуміються усі дії, пов'язані з серійним одержанням наркотич-

них засобів, психотропних речовин з хімічних речовин та (або) рослин, включаючи відокремлення частин рослин або наркотичних засобів, психотропних речовин від рослин, з яких їх одержують [253]. Розглядаючи це питання, Пленум Верховного Суду України в п.3 постанови від 26 квітня 2002 р. № 4 вказав, що під незаконним виробництвом наркотичних засобів, психотропних речовин слід розуміти серійне одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин з хімічних речовин та (або) рослин шляхом виробничого процесу, спрямованого на отримання партій наркотичних засобів, психотропних речовин за відповідною технологією, стандартом, зразком [257].

Науковці під незаконним виробництвом наркотичних засобів та психотропних речовин розуміють промисловий спосіб незаконного виготовлення із застосуванням спеціального або спеціально пристосованого обладнання. На їхню думку, виробництво є спеціальним видом більш широкого поняття «виготовлення» і потреби у його виокремленні не вбачається [210, с. 103]. Така позиція вчених не є безспірною. Етимологічно під виробництвом розуміють: 1. Виготовлення, вироблення предметів, матеріалів; ... 3. Праця над безпосереднім виготовленням продукції [27, с. 149]. Виготовлення тлумачиться, як виробляти, робити що-небудь, або створювати, складати [27, с. 131]. Як бачимо, на противагу наведеної позиції науковців, поняття «виробництво» та «виготовлення» є подібними за змістом та в деякій мірі підмінюють одне одного. Тому не можна категорично розглядати «виготовлення» більш широким поняттям ніж «виробництво».

Законодавець під виготовленням наркотичних засобів, психотропних речовин розуміє – усі дії, включаючи рафінування, підвищення в препараті концентрації наркотичних засобів, психотропних речовин, чи переробку наркотичних засобів і психотропних речовин, у результаті яких на основі наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів наркотичних засобів і психотропних речовин одержуються готові до використання та (або) вживання форми наркотичних засобів, психотропних речовин, або лікарські засоби, що їх містять, чи інші наркотичні за-

соби, психотропні речовини [253]. Таке ж визначення представлено і в п. 3 ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4 [257]. Наприклад, вироком Коростишівського районного суду Житомирської області від 10 листопада 2010 р. було визнано, що особа незаконно з метою збуту виготовляла особливо небезпечний наркотичний засіб – ацетильований опій. Її дії полягали в тому, що вона відділила головки маку від стебел, висушила їх, подрібнила за допомогою м'ясорубки та, піддавши макову соломку екстрагуванню органічним розчинником, виготовила якісно новий наркотичний засіб – опій ацетильований [75].

Порівняльний аналіз змісту понять «виробництво» та «виготовлення» свідчить, що за предметом злочину ці види посягань не відрізняються один від одного. в обох випадках ним виступають наркотичні засоби або психотропні речовини. Не відрізняються вони один від одного і за кінцевим результатом – отримання згаданих засобів чи речовин. Єдина ознака, що відрізняє виробництво від виготовлення – серійність його здійснення .

Серійне одержання зазначених засобів або речовин означає їх виготовлення серіями, за певним стандартом (нормою, зразком, мірилом), тобто вони є типовим виробом, що має задовольняти певні вимоги щодо якості, хімічного складу, фізичних властивостей, ваги, форм і розмірів, в тому числі умовах фармацевтичного підприємства. Слід зазначити, що у переважній більшості проаналізованих нами судових вироків за ст.ст. 307 та 309 КК України, особи визнавалися винними саме за виготовлення, а не за виробництво наркотичних або психотропних речовин.

Під незаконним придбанням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів необхідно вважати їх купівлю, обмін на інші товари або речі, прийняття як плати за виконану роботу чи надані послуги, позики, подарунка або сплати боргу, привласнення знайденого. Під незаконним придбанням розуміється також збирання залишків наркотиковмісних рослин на пожнивних земельних площах після зняття з них охорони, на земельних ділянках громадян, а також збирання таких дикорослих рослин чи їх частин на пустирях (п. 3 ППВСУ від 26 квітня

2002 р. № 4) [257]. Тобто, придбання зазначених предметів може бути як оплатним, так і безоплатним.

Не визнається незаконним придбання наркотичних засобів або психотропних речовин за виданим на законних підставах рецептом лікаря, а також відповідно до чинного законодавства (ст. 5 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [251]) – під час оперативної закупки. В таких випадках у діях особи, яка придбала ці засоби і речовини, складу злочину немає.

Злочинне діяння у формі зберігання утворюють будь-які умисні дії, пов'язані з фактичним незаконним перебуванням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів у володінні винного (він може тримати їх при собі, в будь-якому приміщенні, сховищі або в іншому місці). Відповідальність за незаконне зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів настає незалежно від його тривалості, способів зберігання (таємно чи відкрито), місця зберігання цих засобів чи речовин (п. 3 ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4) [257]. Тобто, зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є триваючим злочином. Він вважається закінченим вже з моменту первинного фактичного володіння ними.

Незаконне перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів полягає в умисному переміщенні їх будь-яким видом транспорту в межах території України з порушенням порядку і правил, установлених чинним законодавством.

Наведене визначення перевезення, як способу вчинення злочину, передбаченого ст.ст. 307 та 309 КК України, що представлено в Законі України від 15 лютого 1995 року № 60 «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [253] і підтримане у п. 3 ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4) [253], на думку В.А. Бублейника є спірним. Науковець вважає, що перевезення наркотиків, психотропних речовин або їх аналогів у ме-

жах одного населеного пункту не створює підвищеної суспільної небезпечності таких дій і тому їх необхідно кваліфікувати як незаконне зберігання вказаних речовин [25, с. 104–105]. Також, як зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів слід кваліфікувати їх перенесення з одного місця в інше, під час якого транспорт не використовується.

Незаконне пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів – це незаконне переміщення їх у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або в інший спосіб з одного місця в інше в межах території України. Пересилання, як правило, здійснюється у виді відправлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів поштою, багажем та ін.

Пересилання, як і перевезення слід вважати закінченим складом злочину, коли буде встановлено, що виконані всі необхідні для цього дії. Якщо ж особа затримана, наприклад, під час оформлення документів на перевезення чи пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин чи під час завантаження їх на будь-який транспорт для подальшого переміщення, її дії необхідно оцінювати як замах на перевезення чи пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин [231, с. 64–65]. Перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин через державний кордон утворює склад злочину – контрабанду і підлягає додатковій кваліфікації за ст. 305 КК України.

Відповідно до п. 4 ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4) [257] під незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів потрібно розуміти будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації всупереч чинному законодавству (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика, введення володільцем цих засобів або речовин ін'єкцій іншій особі за її згодою та ін). Тобто, збут – це відчуження вказаних предметів, у результаті якого вони переходять у володіння або розпорядження іншої особи. Про умисел збуту може свідчити як відповідна домовленість з особою, яка придбала наркотичні засоби чи психотропні речовини, так і сукупність інших обставин: їх розмір (великий

або особливо великий), в якому вони стані (розфасовані, упаковані), де вони були вилучені, чи вживає особа ці речовини та ін.

Зауважимо, що на практиці мають місце випадки, коли як збут кваліфікуються дії, пов'язані з ін'єкціями наркотиків іншій особі. Наприклад, вироком Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області від 20 травня 2011 р. особу було засуджено за ч. 2 ст. 307 та ч. 2 ст. 315 КК України за те, що вона, схилила інших до вживання особливо небезпечного наркотичного засобу – канабісу шляхом умовляння спільно покурити наркотик, яким пригощала [75].

Кваліфікувати ін'єкції як збут наркотичних засобів можливо лише за умови, коли вони робляться володільцем наркотику іншій особі за плату чи з будь-яких інших причин. Коли ж ін'єкції здійснюються особою, яка володіє наркотиками, чи вводяться один одному за зговором групою осіб, якою наркотичні засоби були придбані на спільні кошти (групове вживання) саме з такою метою, то такі дії не є збутом.

В контексті нашого дослідження, об'єктивні прояви злочинів, передбачених ст.ст. 307 і 309 КК України слід розглядати через аналіз кваліфікуючої ознаки злочину, яка представлена конструкцією «із залученням неповнолітнього (малолітнього)». Використання вказаної конструкції, не буде однозначним без її вікової уніфікації поряд із поняттям «щодо неповнолітнього (малолітнього)», яке розглядалося нами вище. Так, у ч. 2 ст. 307 КК України передбачена відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинене із залученням неповнолітнього. в ч. 3 ст. 307 КК України – за дії передбачені ч.1 або 2 цієї статті вчинені із залученням малолітнього. Як бачимо, в ч. 2 ст. 307 КК України вчинення злочину із залученням неповнолітнього виступає кваліфікуючою ознакою злочину. в свою чергу, залучення малолітнього, або вчинення злочину щодо малолітнього є особливо кваліфікованою ознакою діяння, передбаченого ст. 307 КК України. Тобто, досліджувані поняття, в рамках диспозиції ст. 307 КК

України є законодавчо уніфікованими.

Як зазначалося вище, диспозиція ст. 309 КК України є схожою за змістом об'єктивної сторони складу злочину зі ст. 307 КК України. в ч. 3 ст. 309 КК України передбачена кримінальна відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, вчинені із залученням неповнолітнього. Тобто, конструкція «із залученням неповнолітнього» в ч. 3 ст. 309 КК України, на противагу ч. 2 ст. 307 КК України, виступає в якості особливо кваліфікованої ознаки складу злочину.

На нашу думку, враховуючи змістовну схожість диспозиції ст. 307 та ст. 309 КК України, а також необхідність їх уніфікації, в контексті вікової диференціації неповнолітнього, як специфічного співучасника наркозлочинів, виникає необхідність корегування відповідних положень досліджуваних статей. Так, пропонується ч. 2 ст. 309 КК України після слів «передбачених статтями 307, 308, 310, 317 цього Кодексу, або» доповнити юридичною конструкцією «із залученням неповнолітнього». При цьому, в ч. 3 ст. 307 КК України замість поняття «неповнолітнього» передбачити поняття «малолітнього».

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 314 КК України характеризується незаконним введенням будь-яким способом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в організм іншої особи проти її волі. з диспозиції ст. 314 КК України випливає, що під незаконним введенням слід розуміти будь-які примусові дії, спрямовані на введення в організм іншої особи зазначених засобів і речовин (ін'єкція, шляхом додавання в їжу, лікарські препарати, напої та ін.). Способи примусового незаконного введення в організм іншої особи наркотичних засобів і психотропних речовин можуть бути різними – це обман, примушування, насильство. Лише їх застосування свідчить про введення в організм вказаних засобів і речовин всупереч волі іншої особи.

Введення в організм людини проти її волі вказаного засобу

або речовини (протиправна наркотизація) здійснюється шляхом фізичного чи психічного примусу особи або її обман, що забезпечує потрапляння в організм речовин, якщо це не викликається медичними показниками (що є необхідним при важких травмах, пораненнях, пологах, до чи після операції). Потрапляння речовин в організм потерпілої особи може відбуватись через ін'єкції препаратів, що містять наркотичні засоби або психотропні речовини, підмішування наркотиків в напої, дача їх або психотропних речовин під виглядом ліків та ін. [91, с. 616–617].

Фізичне насильство полягає у насильницьких діях (нанесенні побоїв, заподіянні тілесних ушкоджень, фізичне утримання потерпілого) з одночасним введенням в його організм наркотику чи психотропу шляхом ін'єкції або іншим способом. Психічне насильство полягає у загрозі негайно застосувати фізичне насильство, небезпечне для життя та здоров'я потерпілого, для введення у його організм наркотику чи психотропу. Так, вироком Кам'янського районного суду Черкаської області Н. було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 314 КК України. Як свідчать матеріали кримінальної справи, Н., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, шляхом погрози застосування насильства примусив потерпілого до вживання особливо небезпечного наркотичного засобу канабіс (марихуана) [75].

М.П. Селіванов і М.С. Хруппа справедливо звертають увагу на те, що психічне та фізичне насильство застосовується винним з метою придушити волю потерпілого. Коли в процесі застосованого насильства особа не чинить опору, це ще не означає, що наркотики чи психотропи були введені з її волевиявлення. Така поведінка потерпілого також свідчить про те, що його воля була придушена винним [6, с. 198].

Обман, як можливий спосіб вчинення злочину, передбаченого ст. 314 КК України, полягає у введенні потерпілого в оману відносно дій, що вчиняє винний (ін'єкція наркотику або психотропної речовини під виглядом ліків, необхідних особі, домішування їх до їжі, напоїв без відома особи та ін.).

Слід зауважити, що спосіб введення, вид наркотичного за-

собу чи психотропної речовини, його кількість на кваліфікацію не впливають. Введення в організм іншої особи наркотичних засобів лікарем, хоч і всупереч волі цієї особи або без її згоди, з метою профілактики або лікування, не містить складу цього злочину. Зазначимо також і те, що в диспозиції ст. 314 КК України необхідною ознакою об'єктивної сторони виступає знання вчинення злочину, яким є наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги (їх визначення й ознаки були розглянуті нами вище).

Злочин, передбачений ст. 314 КК України вважається закінченим з моменту, коли в організм іншої особи проти її волі введено будь-яким способом наркотичний засіб, психотропну речовину або їх аналоги [195, с. 931].

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 315 КК України полягає у схиленні певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Під схиланням до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, потрібно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на збудження в іншої особи бажання вжити ці засоби або речовини хоча б один раз (пропозиція, умовляння, порада, переконування тощо). Відповідальність за даний злочин настає незалежно від наслідків схилання, тобто від того, вжила інша особа наркотичний засіб, психотропну речовину або їх аналог чи відмовилася це зробити (абз. 1 п. 14 ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4) [257].

Результати дослідження судової практики застосування ст. 315 КК України засвідчили: у 97% кримінальних справ суди визначали спосіб вчинення цього злочину термінами «запропонував» або «запропонував безкоштовно» вжити наркотик. Постановляючи обвинувальний вирок, Оболонський районний суд м. Києва зазначив, що реалізуючи свій намір, К.О.Ф. запропонував З.О.Г. безплатно придбати у нього наркотичний засіб опій ацетильований. З.О.Г. погодився, взяв медичний ін'єкційний шприц з опієм, з яким вийшов із квартири та був затриманий працівниками міліції [9].

На думку А.А. Музики, термін «схиляння» є синонімом таких понять, як «підмовляння» і «втягнення». Схилити означає переконати в необхідності будь-якого вчинку, рішення, а звідси схилитися – це втратити волю до опору, підкоритися обставинам, піддатися кому – або чому-небудь; підмовляння є спонуканням, закликом до шкідливих, небезпечних за своїми наслідками: чи недобрих, злочинних дій; втягнення передбачає спонукання, залучення особи до участі в чомусь. Останнє поняття, як вважає автор, є найбільш широким [179, с. 131]. Правник Ю.О. Данилевська вважає, що схиляння до вживання наркотиків частково нагадує підбурювання до вчинення злочину, що є самостійним видом співучасті, закріпленим у ч. 4 ст. 27 КК України. Зокрема, і схиляння, і підбурювання можуть втілюватись у таких діях, як умовляння чи підкуп. Водночас, якщо в контексті ст. 315 КК України схиляння застосовується безпосередньо до потерпілого, то у випадку підбурювання протиправні дії спрямовані на іншого співучасника групового злочину [63, с. 144].

Засобами безпосереднього впливу на потерпілого для збудження в ньому бажання вжити наркотичні засоби або психотропні речовини хоча б один раз можуть бути різні – підбурювання, пропозиції, прохання, обіцянки, примушування, погрози та ін. Фактично, всі вони є підмовництвом до вживання наркотиків. Такі переконування, залякування, вважає А.Г. Чепурко, є не що інше, як посягання на певні інтереси особи, і воно має бути впливовим, щоб потерпілий мусив вжити зазначені засоби чи речовини проти своєї волі [361, с. 81].

На цей час у чинному КК відсутнє нормативне визначення поняття «вживання». Термін «вживання» в різному словосполученні використовується законодавцем в нормах Загальної частини (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України) та Особливої частини (ст. ст. 315, 316, 317, 322, 324 КК України) та їх аналогу «застосування» (ст. 323 КК України).

В етимологічному значенні термін «уживати» («вживати») означає, що хтось користується чим-небудь для своїх потреб, застосовує що-небудь завжди, постійно тощо [29, с. 1498]. Проте,

і в цих випадках мову не можна вести про «задоволення власної потреби» [179, с. 177]. У такій ситуації на центральну нервову систему людини діють інші чинники, які визнавати потребами немає підстав. Тобто, внутрішньо-суб'єктивно, під вживанням наркотиків слід розуміти щось протилежне потребі, те, що викликано змінами в психіці, підсвідоме, що змушує людину діяти всупереч потребам, інтересам, на власну шкоду. На наш погляд, це чуттєвий, і в силу дії наркотику, нездоланий потяг до підсвідомого стану організму в цілому. Зовнішньо-об'єктивно вживання наркотичних засобів чи психотропних речовин означає їх прийом через рот у вигляді пігулок, порошку, шляхом введення ін'єкцій, вдихання порошку через ніс, куріння, жування рослин, вживання настою та ін.

Злочин, передбачений ст. 315 КК України вважається закінченим з моменту вчинення дій, спрямованих на залучення іншої особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Відповідальність за даний злочин настає незалежно від наслідків схилення, тобто від того, вжила інша особа наркотичний засіб, психотропну речовину або їх аналог чи відмовилася це зробити. Для наявності цього складу злочину не мають значення ступінь сп'яніння і той факт, що особа раніше вживала наркотичні засоби чи психотропні речовини (або неповнолітній допускав вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними чи психотропними) [195, с. 934]. Водночас Н.А. Мирошниченко та А.А. Музика слушно звертають увагу на те, що поведінка й особа самого потерпілого мають вагоме значення для юридичної оцінки дій, спрямованих на збудження у нього бажання вжити наркотичні засоби чи психотропні речовини [170, с. 146]. Дійсно, якщо особа вже є хворою на наркоманію і не висловлює бажання відмовлятися від прийому наркотиків, можливість схилити її до такого вживання видається сумнівною. У такому випадку, вочевидь, матиме місце не схилення, а збут у контексті застосування ст. 307 КК України [63, с. 147].

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 317 КК України характеризується організацією або утриманням місць для

незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також надання приміщення з цією метою. в контексті ст. 317 КК України термін «місце» виконує специфічну кримінально-правову роль, а саме: за його допомогою законодавець визначає конкретне місце вчинення злочину. в теорії кримінального права під місцем вчинення злочину розуміють реально і об'єктивно існуючу територію (ділянка, площа та ін.), на якій вчиняється злочин [2, с. 95]. Ця обставина може бути визнана законодавцем як обов'язкова (необхідна), так і факультативна ознака. При вчиненні злочину, передбаченому ст. 317 КК, місце вчинення є обов'язковою ознакою, без наявності якої цього злочину не буде.

В абз. 1 п. 16 ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4 зазначено: «За змістом ст. 317 КК України під місцями для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів розуміються будь-які жилі або нежилі приміщення (будинки, квартири, казино, більярдна, лазня, гараж, сарай, склад, горище, підвал, землянка тощо) за умови, що вони визначені для використання із зазначеною метою» [257].

На думку вчених, за змістом ст. 317 КК України місце для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотиків характеризується такими ознаками:

♦ **а)** це житло (будинки, квартири, кімната, дача), а також інше приміщення, не призначене для проживання (казино, більярдна, лазня, гараж, сарай, склад, горище, підвал, землянка тощо);

♦ **б)** організатори чи особи, які утримують таке приміщення, визначили його для багаторазового незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

♦ **в)** воно систематично відвідується одними й тими ж або різними споживачами зазначених засобів або речовин [194, с. 924; 193, с. 243].

Разом із тим, як зазначає А.А. Вознюк, законодавець у вказаній статті передбачив відповідальність за організацію й утри-

мання місця, а не приміщень для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотиків, тож, на його думку, поняття «місце» є більш широким, ніж поняття «приміщення», і включає до свого складу не лише останнє [40, с. 43]. Під місцем для незаконного вживання наркотиків, тобто «притон», як пише М.Л. Прохорова, слід розуміти будь-яке приміщення, як жиле, так і нежиле, призначене для неодноразового надання його одним і тим самим, або іншим зацікавленим особам для вживання наркотичних засобів або психотропних речовин, і спеціально для цього пристосоване [260, с. 168–170]. Таке тлумачення, досліджуваного поняття видається дещо широким.

Аналіз судової практики показує, що судами при постановленні вироків використовуються такі словосполучення: «Надання дозволу на вживання наркотику по місцю (квартира) проживання» або «Надання квартири, в якій проживав винний, іншій особі для незаконного вживання наркотику». Таке «віртуальне» визначення поняття «місця» вчинення злочину як фізичного об'єкту в його кримінально-правовому значенні, передбаченому ст. 317 КК України, ми не можемо визнати правильним, оскільки фактично мова йде про споруду, приміщення, транспортний засіб та ін., без урахування особливостей такого місця – спеціального його створення або пристосування з однією метою – незаконного вживання наркотиків. Наявність особливостей такого місця – спеціальні умови, таємність, наявність в ньому наркотиків, приладдя та обладнання для вживання (ін'єктори, інгалятори та ін.) [361, с. 97].

Склад злочину, передбаченого ст. 317 КК України утворюють три альтернативні дії :

◆ 1) організація місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів полягає у вчиненні однією чи кількома особами дій, що фактично призвели до його створення або були на це спрямовані (підшукування приміщення, готування пристроїв для вживання, виробництва та виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, залучення клієнтів і співучасни-

ків, розроблення конспіративних заходів тощо). а також підбір відвідувачів, споживачів, придбання відповідних пристроїв, обладнання, засобів для проведення ін'єкцій, наочних посібників, в тому числі і у вигляді визначених на тілі людини місць, в які більш сприятливо робити ін'єкції, забезпечення таємності, охорони тощо. Створення місць – це дії, спрямовані на підшукування (оренда, купівля, зняття номеру в готелі, motelі, кемпінгу тощо) місця незаконного вживання наркотиків, будівництво певних приміщень, встановлення наметів, пристосування їх;

♦ 2) утримання для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – це сукупність дій по підтриманню його функціонування (матеріальне забезпечення, охорона, залучення й обслуговування клієнтів, здійснення конспіративних заходів тощо). Особа, яка утримує таке місце, може як володіти ним, так і розпоряджатися на інших підставах;

♦ 3) під наданням приміщення для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів потрібно розуміти забезпечення можливості одній чи декільком особам використати його в такий спосіб хоча б один раз. Злочин вважається закінченим з моменту створення такого місця, незалежно від того почало воно функціонувати чи ні (абз. 1–3, п. 16 ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4) [257].

На думку А.А. Вознюка, кримінальну відповідальність за вчинення дій, передбачених ст. 317 КК України, необхідно диференціювати, враховуючи, насамперед, ступінь суспільної небезпеки діянь – від найменш небезпечних (надання приміщень для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотиків) до найбільш небезпечних (організація та утворення місць із зазначеною метою), оскільки останні свідчать про злочинну діяльність у вигляді промислу [40, с. 43]. У випадку, коли особа, крім організації (утримання) місця чи надання приміщення для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчиняє дії, що охоплюються складами інших наркозлочинів (виготовлення

чи збут наркотиків, схиляння до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин тощо), вчинене потребує кваліфікації за сукупністю злочинів – за ст. 317 КК України та за іншими відповідними статтями Особливої частини КК України.

Наприкінці дослідження об'єктивних ознак злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, які вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх зазначимо, що диспозиції ст.ст. 307 та 309 КК України містять заохочувальні норми. Так, відповідно до ч. 4 ст. 307 КК України: «Особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті, частина перша статті 309 цього Кодексу).» Відповідно до ч. 4 ст. 309 КК України «Особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті». Як бачимо, зміст вказаних заохочувальних норм свідчить, що вони діють за умови вчинення діянь, передбачених ч. 1 ст. 307 та ч. 1 ст. 309 КК України. Натомість, вчинення злочину із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього є кваліфікуючою ознакою злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України, що виключає можливість застосування відповідних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Саме тому вони не становлять об'єкт нашого дослідження.

Таким чином, дослідження об'єктивних ознак злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, які вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх свідчить про необхідність вдосконалення диспозицій відповідних статей в контексті вікової диференціації неповнолітнього, як потерпілого або специфічного співучасника злочину.

2.2. Суб'єктивні ознаки злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх

Суб'єктивними ознаками будь-якого злочину вважають ознаки, що характеризують суб'єкта та суб'єктивну сторону злочину. Правильне визначення суб'єктивних ознак злочину є важливим при притягненні тієї чи іншої особи до кримінальної відповідальності.

У науці кримінального права питання стосовно суб'єкта злочину до останнього часу були найменш дискусійними. А.А. Музика, Є.В. Фесенко, які ґрунтовно дослідили проблему наркотизму, зважаючи на ці обставини, вважають, що суб'єктом злочинів проти здоров'я населення є фізична осудна особа [179, с. 192–212]. Подібну наукову позицію займає російська дослідниця Л.М. Прохорова [260, с. 177]. В.В. Устименко на рівні підручника визначає ознаки суб'єктів злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України словами: «суб'єктом ... може бути будь-яка особа» [120, с. 422–425]. Така точка зору щодо суб'єкта наркотичних злочинів видається дещо неточною.

Ознаки суб'єкта злочину (загального, спеціального) на нормативному рівні визначено розділом IV Загальної частини КК України у (ст.ст. 18–22). з цього слідує, що суб'єкта незаконного вживання наркотиків характеризують такі законодавчі ознаки: **1)** відповідно до ст.ст. 6, 7, 8 КК України – громадяни України, особи без громадянства, іноземці – фізичні особи; **2)** особи, яким до вчинення злочину виповнився визначений законом вік (ст. 22 КК України); **3)** осудна або обмежено осудна особа, яка має необхідні інтелектуальні, психофізичні і соціальні якості (ст.ст. 19, 20, 21 КК України). Згідно ч. 1 ст. 18 КК України суб'єкт злочину – це фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Це визначення дозволяє відокремити такі обов'язкові групи ознак суб'єкта злочину, як фізична особа, скоєння злочину у віці, з якого настає кримінальна відповідальність та осудність.

За загальним правилом у законодавстві України під фізичною особою розуміється людина як учасник правовідносин (ст. 24 ЦК України). Фізичною особою, як суб'єктом злочину можуть бути громадяни України, особи без громадянства, іноземці.

У диспозиціях ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України законодавець ніяких ознак, які б впливали на визначення ознак суб'єкта цих злочинів, не вказав. Під особою, яка вчинила ці злочини слід розуміти загального суб'єкта, який володіє всією сукупністю юридичних ознак. Згідно ст. 22 КК України, кримінальна відповідальність за злочини, передбачені ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 цього Кодексу, може наступити в разі, коли особі до вчинення злочину виповнилось 16 років.

Викладене обумовлює окремі труднощі у визначенні суб'єкта злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, які вчинені із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх. Пов'язано це з тим, що в диспозиціях ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України відсутнє посилання на вік суб'єкта. Так, у науці кримінального права утвердилася думка, що таким суб'єктом може бути дорослий, а саме : особа, яка досягла 18-річноговіку [332, с. 611]. Як правило, її обґрунтування зводиться до доводів про великий життєвий досвід дорослих, а також, що кримінальним законом немов би передбачено деякі склади злочинів, з характеру яких та специфіки дій суб'єкта злочину (у винятку із загального правила) прямо витікає підвищення віку, з якого настає кримінальна відповідальність [213, с. 102]. До таких злочинів належить, передусім, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, і звичайно, злочини у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх, адже вони також передбачають певний негативний вплив на неповнолітніх.

Окремі питання щодо визначення суб'єкта злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх надаються у ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4 [257]. Зі змісту цієї постанови

впливає, що суб'єктом відповідних діянь може бути особа, яка досягла 18-річного віку. Проте така позиція є дещо дискусійною. Аналіз судової практики, даних статистики, наукових праць з питань психічного розвитку осіб у віці від 14 до 16 років тощо, засвідчує, що в час тотальної наркотизації молоді, надзвичайний негативний вплив на осіб цього віку мають саме неповнолітні (друзі, однокласники, знайомі, сусіди). Особи у віці від 14 до 16 років в повному об'ємі усвідомлюють суспільну небезпеку наркоманії, види і характер впливу на психіку людини багатьох наркотичних засобів та характер негативних, навіть небезпечних для здоров'я і життя наслідків від їх вживання. Також у багатьох випадках відзначається потяг таких осіб до «легкого» заробітку коштів у разі втягнення будь-якої особи до незаконного вживання наркотиків або бажання зайнятися наркобізнесом та ін. [361, с. 109]. Це дає підстави підтримати пропозицію В.А. Бублейніка щодо зниження вікового цензу настання кримінальної відповідальності з 16 до 14 років за вчинення дій, пов'язаних з незаконним збутом наркотиків [24, с. 10].

На користь висловленої думки непрямо говорить і та обставина, що між різними віковими періодами немає чітко окреслених меж у видах встановленого за документами віку: певні особливості індивідуального розвитку кожної людини можуть в ту чи іншу сторону змістити вікову межу [110, с. 30]. Тобто, неповнолітні у віці 17–18 років нерідко ставляться до осіб у віці 18–19 як до ровесників. Доказом цьому може слугувати і проведене нами дослідження кримінальних справ щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх. Так, у 37 % випадків вісімнадцятирічні особи, які були суб'єктами відповідних злочинів були старші за віком від неповнолітніх, які виступали потерпілими або співучасниками злочину менш ніж на рік, а в деяких випадках – всього на декілька місяців.

Поряд з необхідністю настання відповідного віку кримінальної відповідальності, суб'єктом злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, вчинених із залученням

неповнолітніх або щодо неповнолітніх завжди має бути осудна особа. Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. з переконанням А.В. Савченка, ця ознака для суб'єкта злочину означає, що він: по-перше, має такий стан психіки людини, коли вона може нести відповідальність за вчинений злочин; по-друге, має відповідний рівень соціального розвитку, зумовлений віком [275, с. 94]. За таких умов варто погодитися з В.В. Ленєм, що осудність – це «психічний стан особи (рівень соціально-психологічного розвитку, психічне здоров'я, вік), здатної усвідомлювати та давати собі звіт про свої дії (бездіяльність), тобто розуміти їх суспільне значення та керувати ними, а також поєднана з цим спроможність нести за вчинений злочин кримінальну відповідальність і покарання» [145, с. 50].

Загалом при вчиненні досліджуваної категорії злочинів осудність має визначатися з урахуванням двох критеріїв: юридичного (факту вчинення цього злочину психічно здоровою особою, здатною повною мірою усвідомлювати свої дії (а також їх наслідки) та керувати ними під час вчинення злочину) та психологічного (стану свідомості особи, її здатності до усвідомленої діяльності, тобто: а) здатності особи повною мірою усвідомлювати фактичну сторону та суспільну небезпеку цього діяння (а отже й їх наслідків) та б) здатності керувати своїми діями. Суміжними для осудності є поняття «неосудність» та «обмежена осудність». І, якщо при неосудності, на підставі ч. 2 ст. 19 КК України, особа взагалі не повинна підлягати кримінальній відповідальності за наркозлочини, то при обмеженій осудності такий стан не звільняє її від кримінальної відповідальності, проте враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру. У будь-якому випадку при виникненні сумнівів щодо психічного стану обвинуваченої (підсудної) особи, слідчому (суду) необхідно призначити судово-психіатричну експертизу.

При розгляді питань кримінальної відповідальності за наркозлочини, вчинені із залученням неповнолітнього або щодо не-

повнолітнього, необхідно зауважити, що майже 53 % осіб, які є їх суб'єктами, самі споживають наркотичні або психотропні речовини, тобто є наркозалежними особами.

Відповідно до ч. 2 ст. 67 КК України вчинення злочину особою, яка перебувала в стані сп'яніння, розглядається як обставина, що обтяжує кримінальну відповідальність. Проте суд, навівши відповідні мотиви свого рішення у вирoku, в залежності від характеру вчиненого суспільно небезпечного діяння, має право не визнати цю обставину як таку, що обтяжує покарання. Поряд з цим, в ст. 21 КК України визначено, що особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння, внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності. Певний вид «інших одурманюючих речовин», зауважує В.В. Кухарчук, у даному випадку значення не має [142, с. 9]. Представлена стаття не має на увазі виняткові стани, пов'язані з патологічним сп'янінням, що є тимчасовим психічним розладом і утворюють одну з ознак медичного критерію неосудності [144, с. 8–9].

У теорії кримінального права існують дві домінуючі позиції щодо оцінки стану сп'яніння. Зміст першої позиції полягає в тому, що сп'яніння викликає психічну аномалію, що повністю визначає конкретну спрямованість поведінки, змінити яку людина вже не може. Тобто, принцип справедливості вимагає врахування такого стану, як пом'якшуючої обставини покарання. Зміст другої – людина приймає рішення щодо вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин самостійно, і ця обставина, вимагає того, що стан сп'яніння не може враховуватись, як пом'якшуючий покарання фактор [83, с. 43].

На думку М.Г. Іванова, виходячи з такого неоднозначного розуміння стану сп'яніння, при вирішенні питання про покарання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у такому стані, варто брати до уваги характер сп'яніння (добровільне, вимушене, необачливе, «для хоробрості», та ін.). Сп'яніння не може бути пом'якшуючим фактором, якщо воно навмисне, а також, якщо суб'єкт привів себе в такий стан, знаючи, що для нього він може

бути каталізатором агресивних реакцій у більшій мірі, ніж в інших [83, с. 45]. Окремі вчені пропонують враховувати те, що наслідком сп'яніння при наркоманії може бути виникнення певного суміжного стану психіки, за якого особа в цілому усвідомлює свої дії та не позбавлена можливості керувати ними, але внаслідок хворобливого стану в неї значною мірою послаблений контроль за своєю поведінкою [342, с. 64; 171, с. 11]. Тобто, така особа може бути визнана обмежено осудною, що матиме наслідком пом'якшення кримінальної відповідальності. Так, відповідно до ч. 2 ст. 20 КК України визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

У цьому зв'язку слід погодитися з А.А. Музикою. Вчений вважає, що при вчиненні суспільно небезпечного посягання особою, яка перебуває у стані наркотичного сп'яніння необхідно враховувати те, що алкоголіки і наркомани самі приводять себе до такого стану, а тому до них не можна застосовувати інститут обмеженої осудності і відповідно примусові заходи медичного характеру – такі особи підлягають примусовому лікуванню відповідно до ст. 96 КК України [186, с. 16]. На нашу думку, така позиція є правильною, оскільки особа, яка допускає немедичне вживання наркотиків, свідомо сама почала їх приймати, знаючи про їх шкідливість для здоров'я, та, усвідомлюючи, що їх вільний обіг в Україні обмежений. По-іншому необхідно вирішувати питання в тих випадках, коли особа стала жертвою примусового втягнення у немедичне вживання наркотиків. У цьому випадку суд при постановленні рішення повинен враховувати цю обставину як таку, що пом'якшує покарання.

Відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. На таку особу диспозиції ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України прямої вказівки не містять. Проте ознакою спеціального суб'єкта злочину може виступати досягнення особою вісімнадцятирічного віку при вчиненні наркозло-

чинів із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього (ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України).

При дослідженні об'єктивних ознак злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, які вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх нами обґрунтовано пропозицію щодо вікової уніфікації неповнолітнього, як потерпілого від злочину, передбаченого ст. 315 КК України. Наслідком цього стало доповнення диспозиції ст. 315 КК України частиною другою :

«2. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, -».

Як бачимо зміст диспозиції, поряд з малолітньою особою як спеціальним потерпілим, доповнено рядом осіб, які мають ознаки спеціальних суб'єктів: батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього.

Зміст вказаних суб'єктів у пропонованій нормі вживається у значеннях, визначених у Сімейному кодексі України (далі – СК). в главі 12 СК встановлюється порядок визначення походження дитини від батьків залежно від того, перебувають вони у шлюбі або ні, внесення відповідних записів до документів про народження дитини, а також порядок оспорування батьківства і материнства. Крім цього, вказаний Кодекс містить правила визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. в окремих випадках батьківство або материнство може бути визнане за рішенням суду. До батьків належать і усиновителі, адже відповідно до закону вони у відношенні до усиновлених прирівнюються в особистих та майнових правах та обов'язках до родичів за походженням (ст. 232 СК).

Кровне походження пасинків і падчерок від вітчимів і мачух відсутнє. Вітчимом вважається нерідний батько – чоловік рід-

ної матері дитини, а мачухою – нерідна мати – дружина рідного батька дитини, з якою вони проживають однією сім'єю. Якщо шлюб з батьком (матір'ю) дитини припинено внаслідок його (її) смерті, вдова (вдівець), який залишається спільно проживати з дитиною, буде і надалі для останньої мачухою (вітчимом). У випадку розірвання шлюбу з батьком (матір'ю) дитини колишня дружина (колишній чоловік) вже не може вважатись мачухою (вітчимом) для дитини, навіть якщо вона (він) продовжує проживати з нею спільно [194, с. 390].

Відповідно до ст. 19 СК, опіка і піклування встановлюються над дітьми, які залишилися без батьківського піклування (батьки померли, визнані у судовому порядку безвісно відсутніми, померлими, недієздатними або обмежено дієздатними, позбавлені батьківських прав, відбувають покарання у місцях позбавлення волі, тривалий час хворіють тощо), і мають на меті забезпечення виховання таких дітей, а також захист їх особистих немайнових і майнових прав та інтересів. Різниця між поняттями опіки і піклування, яка не має значення з точки зору виховання підопічних дітей, зумовлена неоднаковим обсягом визначеної законодавством дієздатності осіб у віці до 14 років (малолітніх) і від 14 до 18 років (неповнолітніх). Опікун – це призначена органом опіки та піклування за її згодою повнолітня дієздатна особа, яка здійснює опіку над дитиною, котрій не виповнилось 14 років, а піклувальник – це зазначена особа, яка здійснює піклування над дитиною у віці від 14 до 18 років. Якщо позбавлена батьківського піклування дитина, яка не має опікуна чи піклувальника, постійно проживає у дитячому закладі або закладі охорони здоров'я, то відповідно до ст. 245 СК функції опікуна чи піклувальника щодо неї покладаються на адміністрацію закладу і виконуються його керівником (директор, завідувач, головний лікар) [126, с. 215].

До осіб, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, слід відносити:

♦ **а)** патронатного вихователя (особа, яка на підставі договору про патронат взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування);

♦ **б)** прийомних батьків і батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу (подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання, відповідно, від одного до чотирьох та не менш як п'ять дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування);

♦ **в)** фактичного вихователя (особа, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту чи дитину, з інших причин позбавлену батьківського піклування, і яка згідно з вимогами СК зобов'язана виховувати таку дитину і піклуватись про неї так само, як опікун чи піклувальник);

♦ **г)** особу, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої дитини або нагляд за нею на підставі договору (няня, гувернантка, домашній вчитель та ін.);

♦ **д)** відповідних працівників закладів охорони здоров'я, навчальних, позашкільних навчальних та інших закладів, зобов'язаних наглядати за дітьми і піклуватись про них (лікарні, будинки дитини, школи, дитячі садочки, оздоровчі табори, дитячі будинки, дитячі будинки-інтернати, школи-інтернати, притулки для дітей та ін.) [131, с. 137].

У певних випадках обов'язок утримувати своїх малолітніх і неповнолітніх онуків закон покладає на діда і бабу, а обов'язок утримувати малолітніх і неповнолітніх братів і сестер – на повнолітніх братів і сестер. Незважаючи на це, дід, баба, повнолітні брати і сестри не можуть бути визнані особами, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, як цього вимагає пропонована ч. 2 ст. 315 КК України, оскільки СК не покладає на вказаних осіб (на відміну, зокрема, від батьків) такі особисті немайнові і відмінні від майнових (утримання) обов'язки, як обов'язки виховувати дитину, піклуватись про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання.

Конкретизуючи специфіку суб'єкта злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, які вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, вважаємо за доцільне звернутися до матеріалів досліджених нами криміналь-

них справ (проваджень) та результатів анкетування працівників правоохоронних органів. Так, матеріали вивчених нами кримінальних проваджень (справ) свідчать, що серед 268 (100%) винних у вчиненні досліджуваної категорії злочинів, 227 (84,7% випадків) були особами чоловічої статі, а 41 (15,3 %) – жіночої статі. Щодо віку винних осіб, то найчастіше всього ними були особи у віці від 36 до 50 років – 47,4 % (127 осіб), у 24,2% (65 осіб) випадків їм було від 25 до 35 років, у 9,0 % (24 особи) – 51 та більше років, 19,4 % (52 особи) – до 25 років. Більшість злочинців мали загальну середню освіту – 164 особи (61,2 % випадків) або середню спеціальну – 52 особи (19,4% випадків); вищу освіту – 46 осіб (17,1%). з усіх винних осіб більшість були непрацюючими – 182 особи (67,9% випадків) та, переважно, не судимі – 234 особи (87,3% випадків).

Останнім (четвертим) елементом складу будь-якого злочину (у тому числі і досліджуваних) є суб'єктивна сторона. Встановлення об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта складає необхідні умови для визначення суб'єктивної сторони складу злочину. Саме з аналізу цих елементів починається розкриття та правове осмислення механізму реалізації помислів, почуттів особи, встановлення її у конкретному вигляді. Кримінальному праву України притаманна суб'єктивна осудність. Вона протилежна об'єктивній, коли відповідальність особи залежить від наслідків, які фактично настали [87, с. 52–53]. У кримінальному праві суб'єктивна сторона – це внутрішній прояв суспільно небезпечного діяння, що дає уяву про психічні процеси, які відбуваються у свідомості винної особи під час вчинення нею злочину [118, с. 114; 276, с. 45; 275, с. 101-102; 281, с. 186].

Необхідною умовою законності та обґрунтованості застосування кримінально-правових засобів до особи, яка скоїла злочин, є встановлення відповідних ознак суб'єктивної сторони. Вирішення цього завдання дозволить розкрити сутність скоєних особою дій, спрямованих на вчинення наркозлочинів із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх (ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України), та дати

їм реальну правову та морально-політичну оцінку. Як зазначає Є.В. Фесенко, від правильного встановлення ознак суб'єктивної сторони безпосередньо залежать висновок про винність особи у скоєному злочині, правильна кваліфікація його діяння та призначення відповідного покарання [344, с. 143].

Суб'єктивна сторона включає в себе дві групи юридичних ознак: обов'язкові та факультативні. До обов'язкових ознак відноситься вина, до факультативних – мотив, мета та емоційний стан.

Відповідно до ст. 23 КК України вина – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої кримінальним законом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Як зазначає А.А. Піонтковський, вчення про вину є одним з основоположних елементів теорії кримінального права. Без вини не може бути кримінальної відповідальності. Правильне розуміння вини має велике значення у боротьбі зі злочинністю та зміцненні законності в державі [221, с. 301]. Вина – основна і обов'язкова ознака суб'єктивної сторони злочину, хоча вона і не вичерпує її. При конструюванні як умисної, так і необережної форм вини, законодавець використовує лише два елементи психіки – інтелектуальний і вольовий. Емоційний зміст психічних процесів не враховується у кримінально-правовій характеристиці умислу і необережності (залишається за їхніми межами). Мотив злочину, як спонукальна причина злочинного діяння й ознака суб'єктивної сторони, найчастіше носить відбиток емоційних процесів, які відбуваються в психіці особи, що вчиняє злочин. в окремих випадках, емоційний стан особи злочинця, наприклад стан афекту, набуває самостійного кримінально-правового значення. Мета злочину, як і вина, обмежується інтелектуальним і вольовим змістом. Разом з тим, необхідно зазначити, що у науковій літературі вже висловлювалась думка про те, що емоційна ознака у психологічному критерії повинна знайти законодавчого закріплення при визначенні понять осудності (неосудності) [144, с. 11].

Дослідження суб'єктивної сторони наркозлочинів, вчинених із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх, лише на

перший погляд може здатися не дуже складним, тому що передбачає умисну форму вини. Але насправді це не так. Будь-яка дія, спрямована на залучення неповнолітніх до наркозлочинів, – це не просто одна з форм людської поведінки, це активна, глибоко усвідомлена діяльність. Людська діяльність складає одну зі своїх форм – «обробку людей людьми». Звичайно, це може мати і пасивний характер, але це виключається, коли йдеться про антисуспільний характер та злісність [161, с. 35]. Отже, наявність умисної форми вини при вчиненні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, які вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх не викликає сумніву. Але для кваліфікації досліджуваних складів одного факту встановлення умисної форми вини недостатньо. У цьому випадку необхідно не просто встановити умисну форму вини, але й з'ясувати її конкретний вид. Це, як зазначає В.М. Кудрявцев, необхідно не лише для розуміння всього психологічного механізму «спонукання», але й для встановлення ступеня суспільної небезпеки злочину та злочинця, а також для правильної кваліфікації злочину [134, с. 29].

Відповідно до ст. 24 КК України умисел поділяється на прямий і непрямий. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Наведене законодавче формулювання прямого умислу дозволяє стверджувати, що його зміст складається з певних інтелектуальних та вольових ознак. При цьому інтелектуальні ознаки полягають у тому, що при вчиненні злочину особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння та передбачає його суспільно небезпечні наслідки, а вольова – особа бажає настання суспільно небезпечних наслідків.

Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання. Ми згодні з науковцями, які вважають, що непрямий умисел можливий лише в матеріальних

складах злочинів. Що стосується формальних складів злочинів, які не передбачають як необхідну умову настання певних суспільно-небезпечних наслідків, змістом прямого умислу є усвідомлення винуватою особою суспільно-небезпечного характеру своєї дії або бездіяльності і бажання їх вчинення [179, с. 172]. Цей висновок підтверджує думку про те, що форма і вид вини визначаються ставленням суб'єкта лише до тих ознак, які перебувають у межах складу злочину.

Слід зауважити, що позиція відповідно до якої видається можливим вчинення наркозлочинів із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх з непрямым умислом є досить суперечливою. У теорії та на практиці загальновизнано, що злочини з формальним складом вважаються закінченими з моменту вчинення самої дії. Отже, і ставлення особи до вчиненого злочину слід визначати, виходячи з психічного ставлення до самої суспільно небезпечної дії, тому що наслідки «лежать за межами» складу злочину. Інтелектуальна ознака цих злочинів включає в себе лише усвідомлення суспільної небезпеки вчиненої дії, а вольова – бажання їх вчинити. Тому злочини з формальним складом можуть бути вчинені лише з прямим умислом. Таким чином, прямий умисел у злочинах з формальним складом спостерігається, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії та бажає її вчинити [351, с. 123].

Отже, всі злочини у сфері обігу наркотиків, що мають формальні склади, вчиняються з прямим умислом. Це стосується і складів наркозлочинів, вчинених із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх (ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України).

В контексті викладеного слід також зауважити і те, що законодавче формулювання прямого умислу містить вказівку лише на усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру вчинюваного діяння, проте слід погодитися із позицією переважної більшості вчених у тому, що свідомістю суб'єкта охоплюються і фактичні ознаки вчинюваного [62, с. 85; 265, с. 27]. Це обґрунтовується тим, що усвідомлення особою суспільної небезпечно-

сті діяння неможливе без усвідомлення (розуміння) фактичних його об'єктивних ознак, які дають можливість оцінити діяння і наслідки, як конкретний факт об'єктивної дійсності [23, с. 93].

При з'ясуванні інтелектуального моменту умислу особи, яка вчиняє наркозлочини із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх, перш за все необхідно зазначити, що така діяльність є не одномоментною і, як правило, вчиняється зі значним розривом у часі. Зазначені особливості зумовлюють специфічність інтелектуального відношення особи до вчинюваних нею дій. Так, зокрема, особа, вчиняючи незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із залученням неповнолітнього (малолітнього), повинна усвідомлювати: що ці засоби і речовини заборонені до вільного обігу в Україні, а аналоги – до будь якого обігу; що наркотичні засоби чи психотропні речовини або повністю вилучені з обігу, або виробляються, виготовляються, придбаються, зберігаються, перевозяться, пересилаються чи збуваються у певному встановленому порядку; що його діяння суперечать цьому порядку, а також ставлять під загрозу здоров'я тих, хто їх вживає; те, що, особа, яка залучається винним є неповнолітньою (малолітньою), а також, що його діяння ставлять під загрозу життя, здоров'я та нормальний розвиток неповнолітнього (малолітнього).

Вольовий момент характеризується бажанням особи діяти відповідним чином, тобто вчинити одну або декілька дій, спрямованих на незаконний збут наркотиків, і в кінцевому підсумку, збути ці засоби і речовини із залученням неповнолітнього (малолітнього).

Наведений вище зміст інтелектуального та вольового моменту прямого умислу при вчиненні злочину, передбаченого ст. 307 КК України є схожим із відповідними елементами умислу при вчиненні інших злочинів у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх. в загальному їх можна представити наступним чином: інтелектуальний момент досліджуваних нами діянь харак-

теризується усвідомленням винним протиправності своїх дій та тієї обставини, що особа, яка залучається до них або щодо якої вчиняються такі дії є неповнолітньою (малолітньою); вольовий момент характеризується бажанням особи діяти відповідним чином, а також залучати до такої діяльності неповнолітнього (малолітнього) або вчиняти щодо неповнолітнього (малолітнього) відповідні дії.

Наявність прямого умислу при вчиненні наркозлочинів із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього опосередковано підтверджується положеннями постанови Верховного Суду України № 2 від 27 лютого 2004 р. «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» [242]. Відповідно до п.4 вказаної Постанови такі злочини можуть бути вчинені тільки з прямим умислом. При цьому суди повинні з'ясовувати, чи усвідомлювала доросла особа, що своїми діями втягує неповнолітнього у вчинення злочину або в іншу антигромадську діяльність. Також необхідно враховувати, що кримінальна відповідальність за зазначені дії настає як у разі, коли доросла особа знала про неповнолітній вік втягуваного, так і тоді, коли вона за обставинами справи повинна була або могла про це знати. Як відомо, вина, як форма психічного ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння, складає ядро суб'єктивної сторони злочину, однак, виною не обмежується її зміст. в свою чергу, вина, яка є обов'язковою ознакою будь-якого злочину, не дає відповіді на питання, чому і навіщо винний вчинив злочин. На такі питання відповідають мотив і мета, які на відміну від вини є факультативними ознаками суб'єктивної сторони злочину.

У кримінальному праві мотивом злочину прийнято вважати усвідомлене спонукання, яке викликає рішучість особи скоїти злочин [276, с. 50; 305, с. 7-8; 118, с. 127-128; 122, с. 173]. Не випадково, що кримінально-правове значення мотиву полягає у тому, що він відіграє провідну роль серед усіх інших суб'єктивних ознак умисного злочину, оскільки ініціює, формує, спрямовує та

визначає зміст кримінальної поведінки особи. Завдяки мотиву, на погляд С.Л. Рубінштейна, утворюється внутрішній стрижень діяння, психологічний зміст якого виражає також співвідношення мети та засобів, завдань та способів їх вирішення [267, с. 153].

При визначенні кримінально-правового змісту і значення мотиву злочину найчастіше підкреслюється, що мотив є факультативною, тобто необов'язковою, другорядною ознакою суб'єктивної сторони злочину. Проте, як слушно відзначив А.В. Савченко, такі позиції кримінального права видаються спірними, оскільки не відповідають положенням кримінально-процесуального права, яке виходить з того, що мотив має вирішальне правове та процесуальне значення, а звідси – розглядає його як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони злочину та вимагає його встановлення й доказування у кожному злочині [274, с. 16].

Ставлення до мотиву як до факультативної ознаки суб'єктивної сторони злочину за суттю розладнує існуючі психологічні засади вчинення самого злочину, як специфічного різновиду завжди вмотивованої людської поведінки чи діяльності. Заперечення кримінальним законом обов'язкової наявності мотиву в кожному злочині не відповідає і певним засадам права, оскільки відомо, що ще римські юристи беззастережно дотримувались принципового положення, за яким мотив є душею закону; при зміні мотиву змінюється і закон.

У психології мотив розглядають як компонент будь-якої діяльності суб'єкта. з цього приводу заслуговують на увагу такі принципові положення психологічних досліджень: поняття діяльності завжди пов'язано з поняттям мотиву; діяльності без мотиву не існує; «немотивована» діяльність – це діяльність, що не позбавлена мотиву, а діяльність з суб'єктивно та об'єктивно прихованим мотивом. Без мотиву неможливо розкрити психічну природу діяльності [267, с. 164]. На думку Я.М. Брайніна, мотив виражає прагнення до реалізації певної поведінки. На відміну від почуття він має конкретно виражений характер і являється стимулом діяти певним чином [21, с. 231]. Всі інші спонукання таких властивостей не мають. Будь-які спонукання тільки тоді

породжують злочин, коли вони перетворюються на стремління до вчинення певної дії (бездіяльності), що має суспільно небезпечний і протиправний характер.

Мотив є рушійною силою злочинного діяння, його внутрішнім джерелом, звідси злочин – це лише форма виразу й об'єктивізації мотиву суб'єкта. Тобто, мотив є обов'язковою і невіддільною ознакою злочинного діяння, він є присутнім у кожній із складових частин діяння – дії або бездіяльності. Серед прихильників позиції, за якою мотив – необхідна ознака злочину, відомі науковці П.С. Дагель, А.Ф. Зелінський, С.А. Тарарухін, М.Й. Коржанський, П.А. Воробей, А.В. Савченко.

Як зазначає І.П. Васильківська, мотив і мета як ознаки суб'єктивної сторони у разі включення їх до конструкції конкретно-го складу злочину набувають значення обов'язкових, а отже, їх встановлення є необхідним. Якщо ці ознаки не вказані у конкретній нормі КК України або не впливають безпосередньо з її змісту, вони не мають значення для кваліфікації злочину, але водночас можуть впливати на призначення покарання як обставини, що його пом'якшують або обтяжують [28, с. 114–115].

За моментом виникнення мотив завжди передуює скоєнню злочину, він виступає як його підстава і служить виправданням його вчинення в очах самого суб'єкта. Причому «без мотивів не буває вчинків», тобто кожне діяння певним чином мотивоване [80, с. 39]. Як і інші, злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, також скоюються з певних мотивів. Так, в ході вивчення кримінальних справ ми намагалися з'ясувати найбільш розповсюджені мотиви вчинення наркозлочинів із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх. Зокрема у 57,1 % досліджених кримінальних справ, злочини вчинено із корисливих мотивів, у 35,7 % – через потяг до наркотичних речовин, у 7,2 % – інші мотиви.

Як бачимо, найбільш розповсюдженим мотивом вчинення злочинних дій, які проявляються при вчиненні розглядуваних злочинів, є корисливий. Основною причиною цьому є висока вар-

тість наркотичних і психотропних речовин на «чорному ринку», тому торгівля ними є дуже вигідною. Враховуючи це, винний, збуваючи наркозалежному потерпілому такі речовини, бажає одержати у зв'язку з цим «легкі» матеріальні блага для себе або інших осіб (отримати гроші, заволодіти майном, коштовностями та ін.). в більшій мірі наявністю такого мотиву, з числа досліджуваних злочинів, характеризується склад злочину, передбаченого ст. 307 КК України, вчинюваного із залученням неповнолітнього. в меншій – ст. 314 та ст. 315 КК України адже, значна частина суб'єктів злочину, з метою власного збагачення, займаючись торгівлею наркотичними речовинами, одночасно вчиняють схиляння неповнолітніх до їх вживання.

Слід зазначити, що наявність у винного корисливого мотиву є кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч. 2 ст. 317 КК України. Тобто, мотив є обов'язковою ознакою складу цього злочину. в даному випадку корисливість полягає в одержанні при утриманні місця для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів матеріальної вимоги. в переважній більшості досліджуваних кримінальних справ (82 %) порушених за ст. 309 КК України мотивом вчинення злочину є потяг до наркотичних речовин. Це, насамперед, пов'язано з тим, що суб'єктом цього складу злочину є особа, яка виготовляє, виробляє, перевозить, пересилає наркотичні або психотропні речовини для власного вживання. Фактично, вона є наркозалежною, тобто такою, що в певній мірі вже є обмежено осудною. Такий стан обумовлений залежністю психіки від наркотичного засобу. Саме тому, у такої особи мотиви (усвідомлені спонукання) залишаються біологічними потребами, спрямованими на підтримку життєдіяльності і навіть на збереження свого життя.

Мотиваційна складова суб'єктивної сторони досліджуваних злочинів не обмежується корисливим мотивом або мотивом пов'язаним з потягом до вживання наркотичних речовин при вчиненні наркозлочинів. У деяких дослідженнях науковці відзначають випадки вчинення злочинів, які пов'язані з нар-

команією, і з інших мотивів, наприклад почуття солідарності, співчуття до хворого на наркоманію (виготовлення, придбання, зберігання наркотичних засобів або психотропних речовин), прагнення виглядати дорослим (у неповнолітніх) [183, с.53]. Безумовно, наявність вказаних мотивів в будь-якому разі потребує з'ясування для правильної кваліфікації злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, та призначення відповідного покарання.

Мотиви людської діяльності (вчинків) тісно взаємопов'язані з її метою. Мета, як ознака суб'єктивної сторони досліджуваних злочинів, є тим результатом (наслідком), якого прагне досягти особа, вчиняючи їх, оскільки мета завжди опосередкована мотивом, так само як і мотив, опосередкований метою [118, с. 127 –128; 122, с. 173; 276, с. 50]. Зауважимо, що мета – ознака тільки злочинів з прямим умислом. При цьому, мета є обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст. 307 КК України. Так, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчиняється з метою збуту.

Певну мету переслідує злочинець при вчиненні діянь, передбачених ст.ст. 314, 315 КК України. в даному випадку мета може бути вузькою – викликати в особи інтерес до наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, тобто зацікавити, і ширшою – викликати у потерпілого бажання, потребу вживати ці засоби постійно, тобто, як кажуть, «посадити на голку». З метою одурманювання можуть вчинятися організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК України). Безпомилкове встановлення мети вчинення злочину в будь-якому разі сприяє правильній кваліфікації діяння. Так, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, в залеж-

ності від мети вчинення вказаних діянь може кваліфікуватися або за ст. 307 КК України або за ст. 309 КК України.

Останньою факультативною ознакою суб'єктивної сторони злочину є емоційний стан. Емоційний стан – це певний психічний стрес, у стані якого особа вчиняє злочин [118, с. 128]. Це емоції, які впливають на характер суспільної небезпеки діяння [276, с. 50]. Щодо емоційного стану, як ознаки суб'єктивної сторони наркозлочинів, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, то він, на наш погляд, не повинен впливати на їх кваліфікацію. Адже про нього безпосередньо не йдеться у їх складах, і тим більше, його наявність прямо не впливає зі змісту ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України.

Висновки до РОЗДІЛУ 2

Родовим об'єктом злочинів, визначених розділом XIII Особливої частини КК України, є здоров'я населення, тобто суспільні відносини, що представляють не тільки медичні та біологічні характеристики організму людини зокрема, а й соціальні показники, які відображають бажаний рівень здоров'я населення держави в цілому.

Дослідження безпосередніх об'єктів всіх злочинів розділу XIII Особливої частини КК України значно виходить за межі нашого дослідження. Саме тому, в рамках даної роботи, нами досліджено лише об'єкти злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, які передбачені ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України.

Так, основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого: **1)** ст. 307 КК України є суспільні відносини, що забезпечують встановлений законом порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, внаслідок порушення якого завдається або створюється загроза заподіяння шкоди здоров'ю людини; **2)** ст. 309 КК України є суспільні відносини, що

забезпечують встановлений законом порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів внаслідок порушення якого завдається або створюється загроза заподіяння шкоди здоров'ю людини через немедичне вживання відповідних речовин; **3)** ст. 314 КК України є суспільні відносини, що забезпечують порядок уведення медичними працівниками в організм людини наркотичних чи психотропних лікарських засобів без її згоди; **4)** ст. 315 КК України є суспільні відносини у сфері охорони здоров'я, що усувають немедичне споживання наркотичних засобів та психотропних речовин, як фактор поширення наркоманії; **5)** ст. 317 КК України є суспільні відносини у сфері охорони здоров'я, які складаються під час законного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за умови виробництва і споживання вказаних засобів і речовин.

З'ясовано, що при вчиненні злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, поряд з основним безпосереднім об'єктом посягання завжди завдається шкода додатковому (факультативному) об'єкту злочину. Додатковими (факультативними) об'єктами при вчиненні досліджуваних злочинів можуть виступати нормальна діяльність підприємств, установ та організацій, життя та здоров'я, громадський порядок та громадська безпека, суспільні відносини пов'язані з правильним розвитком та вихованням неповнолітніх.

Необхідною ознакою об'єкта злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх є предмет та потерпілий. Предметом злочинів, передбачених ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України є наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги.

Визнання неповнолітнього потерпілим у злочинах, передбачених ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України слід розглядати, власне, через розуміння змісту юридичної конструкції «щодо неповнолітніх». Вжита в диспозиціях ст.ст. 307, 314 і 315 КК України конструкція «щодо не-

повнолітніх», означає, що винний (доросла особа, повнолітній) вчиняє відповідне суспільно небезпечне діяння стосовно (відносно) дитини, яка не досягла 18-річного віку. У таких випадках неповнолітній виступає, передусім, потерпілим від відповідного злочину, що, однак, не виключає, за наявності для цього підстав, визнання його суб'єктом наркозлочину в разі вчинення заборонених дій з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами.

Розглядаючи склади злочинів, передбачених ст.ст. 307, 314 і 315 КК України, слід звернути увагу на неоднозначність законодавчого підходу до використання юридичних конструкцій «щодо неповнолітніх», а саме її різновидів «щодо неповнолітнього» та «щодо малолітнього».

Обґрунтовано, що в основу уніфікації використання юридичних конструкцій «щодо неповнолітнього» та «щодо малолітнього» слід покласти принцип вікової диференціації. Тобто: основний склад – вказівка на неповнолітнього, кваліфікований – на малолітнього, або кваліфікований – на неповнолітнього, особливо кваліфікований – на малолітнього, або обидва особливо кваліфіковані – відповідно на неповнолітнього та малолітнього. Враховуючи запропонований принцип вікової диференціації, запропоновано внести відповідні зміни в диспозиції ст.ст. 307, 314 і 315 КК України. Так, в ч. 2 ст. 307 КК України поряд із поняттям «із залученням неповнолітнього» визначити, як кваліфікуючу ознаку, конструкцію «щодо неповнолітнього». В ч. 3 ст. 314 КК України, замінити особливо кваліфіковану ознаку злочину «вчинені щодо неповнолітнього» на «вчинені щодо малолітнього». Натомість ч. 2 ст. 314 КК України після слів «...вчинені щодо двох чи більше осіб,...», як кваліфікуючу ознаку злочину, визначити юридичну конструкцію «щодо неповнолітнього».

Аргументовано необхідність узгодження положень диспозиції ст. 315 КК України з положеннями ст. 304 КК України, а саме зміст диспозиції ч. 2 ст. 315 КК України залишити без змін. В свою чергу, доповнити ст. 315 КК України частиною третьою, зміст якої повинен відповідати ч. 2 ст. 304 КК України.

Встановлено, що об'єктивні прояви злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, слід розглядати через аналіз кваліфікуючої ознаки злочину, яка представлена конструкцією «із залученням неповнолітнього (малолітнього)». При цьому, використання вказаної конструкції, не буде однозначним без її вікової уніфікації поряд із поняттям «щодо неповнолітнього (малолітнього)». Відповідно до цього, обґрунтовано необхідність корегування положень ст. 307 та ст. 309 КК України в контексті вікової диференціації неповнолітнього, як специфічного співучасника наркозлочинів. в цьому зв'язку, пропонується ч. 2 ст. 309 КК України після слів «...передбачених статтями 307, 308, 310, 317 цього Кодексу, або...» доповнити юридичною конструкцією «із залученням неповнолітнього». При цьому, в ч. 3 ст. 309 КК України замість поняття «неповнолітнього» передбачити поняття «малолітнього».

В контексті обґрунтованих у підрозділі 2.1 законодавчих змін та пропозицій пропонуються наступні редакції диспозицій ч. 2 ст. 307, ч.ч. 2 і 3 ст. 309, ч.ч. 2 і 3 ст. 314, ч.ч. 2 і 3 ст. 315 КК України:

«Стаття 307. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 308-310, 312, 314, 315, 317 цього Кодексу, або із залученням неповнолітнього, або щодо неповнолітнього, а також збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян, або збут чи передача цих речовин у місця позбавлення волі, або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах чи особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини, -

Стаття 309. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб чи особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 317 цього Кодексу, або із залученням неповнолітнього, або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах, -

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені із залученням малолітнього, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, -

Стаття 314. Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

2. Ті самі дії, якщо вони призвели до наркотичної залежності потерпілого або вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306-312 та 314-318 цього Кодексу, або вчинені щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітнього, або якщо вони заподіяли середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому, -

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього або особи, яка перебуває в безпорадному стані, чи вагітної жінки, або якщо вони були пов'язані з введенням в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також якщо внаслідок таких дій настала смерть потерпілого, -

Стаття 315. Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

2. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, - »

Суб'єктом наркозлочинів, вчинених із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього, є фізична осудна особа, яка

досягла 18-ти років. При цьому необхідно знизити вік кримінальної відповідальності з 16 до 14 років за вчинення дій, пов'язаних з незаконним збутом наркотиків, неповнолітніми особами, які були залучені до таких дій і, які, усвідомлюючи суспільно небезпеку вчиненого, брали в них участь. Крім цього, обґрунтовано пропозицію в ч. 3 ст. 315 КК України спеціальним суб'єктом злочину визнавати: батька, мати, вітчима, мачуху, опікуна чи піклувальника, або особу, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього.

Злочини у сфері обігу наркотиків, що мають формальні склади, вчиняються з прямим умислом. Це стосується і складів наркозлочинів, вчинених із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх (ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України). в загальному зміст прямого умислу в досліджуваних складах можна представити наступним чином: інтелектуальний момент характеризується усвідомленням винним протиправності своїх дій та тієї обставини, що особа, яка залучається до них або щодо якої вчиняються такі дії є неповнолітньою (малолітньою); вольовий момент характеризується бажанням особи діяти відповідним чином, а також залучати до такої діяльності неповнолітнього (малолітнього) або вчиняти щодо неповнолітнього (малолітнього) відповідні дії.

Мотиваційна складова суб'єктивної сторони наркозлочинів, вчинених із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього, не обмежується корисливим мотивом або мотивом пов'язаним з потягом до вживання наркотичних речовин при вчиненні наркозлочинів. Вчинення таких злочинів можливе і з інших мотивів: почуття солідарності, співчуття до хворого на наркоманію (виготовлення, придбання, зберігання наркотичних засобів або психотропних речовин), прагнення виглядати дорослим перед повнолітнім. Безумовно, наявність вказаних мотивів в будь-якому разі потребує з'ясування для правильної кваліфікації злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, та призначення відповідного покарання.

РОЗДІЛ 3

ВІДМЕЖУВАННЯ ТА ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИКІВ, ВЧИНЕНІ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

3.1. Відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України від суміжних складів злочинів

Продовжуючи дослідження кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотиків, вчинені із залученням або щодо неповнолітніх, слід перейти до вивчення питання про відмежування цих злочинів від суміжних. При цьому основоположним є визначення кола суміжних злочинів, яке повинно ґрунтуватися на дослідженні самого поняття «суміжні злочини». Так, слово «суміжний» в українській мові означає: «той, який межує з ким-, чим-небудь, прилеглий до чогось; розташований поруч; сусідній; нерозривно пов'язаний, має спільні ознаки з чим-небудь, близький до чогось» [287, с. 836]. На основі цього можемо констатувати, що суміжними злочинами можуть визнаватися злочини, які мають деякі спільні (суміжні, однакові) ознаки складу злочину. У цьому контексті слід погодитися із О.В. Хуторянським, що найбільша складність при відмежуванні суміжних злочинів між собою виникає тоді, коли такі злочини мають не одну, а одразу декілька спільних ознак складу злочину і, принаймні, одна з яких відноситься до ознак об'єктивної сторони складу злочину та стосується характеристики суспільно небезпечного діяння [358, с. 143].

В свою чергу, сутність поняття «відмежування» визначається як: відокремлювати собі межею ділянку землі тощо від сусідніх ділянок; відокремлювати собою щось від чого; відділяти одне явище від інших за певними ознаками [286, с. 605]. Із цього випливає, що відмежування суміжних злочинів полягає у відділенні одних злочинів від інших за певними ознаками, тобто у виявленні відмінних ознак складів злочинів, наявність чи від-

сутність яких дає можливість констатувати, що те або інше суспільно небезпечне діяння утворює відповідний склад злочину і може кваліфікуватися за конкретною статтею (частиною статті) Особливої частини КК України.

Однак, не слід також забувати і про відмежування злочинів від правомірної поведінки. у цьому випадку відмежування полягає у виявленні тих особливих ознак суспільно небезпечного діяння, наявність чи відсутність яких, свідчить, що вчинення цього діяння утворює склад злочину і може кваліфікуватися за відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК України або, навпаки, не утворює складу злочину і не може кваліфікуватися як злочин.

Разом із цим, визначаючи місце, роль та значення відмежування злочинів у процесі їх кваліфікації, ми підтримуємо позицію В.О. Навроцького, що розмежування злочинів, хоча й не становить собою самостійної мети, яка постає в ході правозастосування, правотворчості і теоретичного дослідження правових норм, а саме дослідження розмежування, можливо, не веде до утворення нових знань в цій галузі, не дозволяє самостійно і остаточно вирішити будь-яку проблему кримінально-правової кваліфікації. Проте, вказані види юридичної діяльності неможливі без здійснення розмежування злочинів та супутніх правових феноменів. Розмежування відіграє різні функції, дозволяє глибше проникнути в суть проблем, по-новому поглянути на її основні положення, які стосуються проблем кримінально-правової кваліфікації з урахуванням різних аспектів [188, с. 476].

Утім, в науці кримінального права така позиція щодо визначення місця і ролі розмежування, в процесі кримінально-правової кваліфікації є, далеко, не єдиною. Зокрема В.М. Кудрявцев стверджував, що за своєю сутністю процес кваліфікації полягає в послідовному відмежуванні кожної ознаки вчиненого діяння від ознак інших суміжних злочинів. Відмежування злочинів в цьому випадку є зворотною стороною кваліфікації [134, с. 146].

На основі цього, можемо стверджувати, що відмежування є одними із головних елементів кримінально-правової кваліфіка-

ції, і, хоча уособлено (відірвано від кримінально-правової кваліфікації) не відіграє самостійного значення, проте цілком обґрунтовано займає центральне місце в процесі кримінально-правової кваліфікації. Більше того, враховуючи певні недосконалості вітчизняного законодавства, прогалини, колізійність та конкуренцію норм, відмежування набуває особливо важливого значення в процесі кваліфікації. Окрім того, в науці права обґрунтовується точка зору, що близько 60 % помилок при кримінально-правовій кваліфікації обумовлюється, саме неправильним вирішенням питань відмежування злочинів, нерозумінням між окремими кримінально караними посяганнями, невмінням обґрунтувати цю різницю в процесуальних документах, а тим самим і пояснити причини зміни кваліфікації [22, с. 454; 188, с. 476].

Разом із цим, відмежування в аспекті кримінально-правової кваліфікації може поділитися на декілька видів:

- ◆ **а)** відмежування злочинів від правомірної поведінки;
- ◆ **б)** відмежування злочинів від інших деліктів;
- ◆ **в)** відмежування злочину від інших суміжних злочинів.

Проте, враховуючи предмет нашого дослідження та конкретне питання, яке вивчається в цьому підрозділі, ми не будемо детально зупинятися на особливостях відмежування розглядуваної групи злочинів від правомірної діяльності чи діяльності, яка утворює тільки склад адміністративного, цивільно-правового або дисциплінарного проступку, а конкретно розглянемо відмежування цієї групи злочинів від суміжних.

Безумовно, кількість злочинів, які мають спільні (суміжні) ознаки із досліджуванню групою злочинів є досить великою. Більше того, існує необхідність проведення відмежування суміжних злочинів і в межах самої групи злочинів, що виступає предметом дослідження.

Так як обґрунтовувалося раніше предметом дослідження виступає кримінальна відповідальність за злочини, передбачені ст.ст. 307, 309, 314, 315 та 317 КК України, вчинені неповнолітніми (із залученням неповнолітніх) чи щодо неповнолітніх. Тому, першочерговим видається проведення відмежування (виявлення

відмінних ознак) злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315 та 317, між собою. Безумовно, дослідження відмінних ознак цих складів злочинів (дослідження ознак відмежування) є дещо відмінним від того принципу, який закладається нами в основу дослідження питань відмежування, оскільки не всі з цих злочинів мають декілька спільних (суміжних) ознак, одна з яких стосується діяння як ознаки об'єктивної сторони. Проте, враховуючи, що ці склади злочину досліджуються не загалом, а саме у контексті вчинення їх неповнолітніми (із залученням неповнолітніх) чи щодо неповнолітніх, то необхідність проведення розмежування цих злочинів між собою також існує.

Таким чином, дослідження питання відмежування злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України, від суміжних по суті буде включати дві складові:

- 1) відмежування злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України, між собою;
- 2) відмежування злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України, від інших суміжних злочинів, які мають щонайменше дві спільних (суміжних) ознаки і, одна з яких стосується суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони складу злочину.

На основі викладеного, слід сформулювати окремі узагальнення щодо принципів, на яких ґрунтуватиметься наше дослідження відмежування злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України, від суміжних. По-перше, досліджуватимуться не самі склади суміжних злочинів, а лише окремі ознаки складів злочинів, наявність чи відсутність яких дає змогу чітко віднести вчинення відповідних суспільно небезпечних діянь до того чи іншого складу злочину і кваліфікувати їх за відповідною статтею Особливої частини КК України. По-друге, досліджуватимуться тільки ознаки відмежування злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України, між собою та іншими злочинами, передбаченими Особливою частиною КК України, що мають декілька спільних (суміжних) із перерахованими злочинами ознак складу злочину, при цьому одна з таких ознак

стосується суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони складу злочину. По-третє, не досліджуватимуться ознаки відмежування перерахованих злочинів від правомірної діяльності чи адміністративних або дисциплінарних проступків.

Досліджуючи ознаки відмежування злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України між собою, на наш погляд, слід розпочати із дослідження саме ознак відмежування злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України. За своїм змістом ці злочинні діяння видаються досить подібними, в тому числі і у випадках, коли вони вчиняються із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх. Цілком очевидно, що головною ознакою відмежування, у цьому випадку, є мета вчинення злочину. Зокрема, як впливає із диспозиції ч. 1 ст. 307, перераховані в цій нормі, альтернативні форми об'єктивної сторони вчинюються тільки з метою збуту. Тобто суб'єкт злочину, вчинюючи незаконні дії з відповідними предметами, разом із цим бажає збути такі предмети. На відміну від цього ст. 309 КК України встановлює відповідальність за аналогічні діяння, проте метою вчинення яких не виступає мета збуту.

Зокрема, така ознака відмежування впливає із самого змісту диспозицій ч. 1 ст. 307 та ч. 1 ст. 309 КК України. У зв'язку з цим, особливих труднощів щодо відмежування вказаних складів злочинів не виникає. Проте, виникає складність щодо встановлення, документування та процесуального закріплення мети вчинення зазначених злочинних діянь. На цю ознаку відмежування звертає увагу В.А. Бублейник, який зазначає, що особливої складності набуває встановлення спеціальної мети даного злочину – збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Це пояснюється особливою складністю доказування зазначеної мети, оскільки вона повинна знаходити об'єктивне відображення в діях особи [24, с. 12]. Тому, з точки зору кримінального права та кваліфікації злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України, слід зазначити, що законодавець передбачає (закріплює) досить чіткі ознаки складу злочину, які дають можливість однозначно відмежувати ці діяння

між собою. Проте, встановлення та доказування цих ознак викликає певні труднощі.

Водночас під збутом слід розуміти будь-які оплатні чи безоплатні форми реалізації наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів [257]. При цьому законодавець не конкретизує, що збут як мета вчинення злочину повинен бути саме незаконним. Однак цілком очевидно, що така мета є виключно незаконною, оскільки вона, по суті, є наміром продовження вже незаконних діянь суб'єкта злочину, а саме: незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення та пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів. у відповідності з цим, якщо суб'єкт вже вчинив хоча б одне з цих незаконних діянь то цілком логічно, що мета, з якою він вчиняв такі діяння, в тому числі і мета збуту, є також незаконними. Іншими словами не може збут наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів бути законним, якщо йому передуює незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання цих предметів.

Окрім того, відмінним у вказаних складах злочинів є і те, що об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 307 КК України, передбачає ще одну форму, яка при цьому не утворює об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 309 КК України. Такою формою, зокрема, є незаконний збут наркотичних засобів. Тобто, вчинення одного тільки незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вже буде утворювати об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 307 КК України і в жодному випадку не буде охоплюватися об'єктивною стороною складу злочину, передбаченого ст. 309 КК України. При цьому незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів може вчинюватися із будь-якою метою.

Таким чином, можемо констатувати, що злочини, передбачені ст.ст. 307 та 309 КК України, в тому числі й ті, які вчинюються із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх, відмежовуються між собою, головним чином, за метою вчинення злочинних

діянь. Метою вчинення діянь, передбачених в ст. 307 КК України, є збут відповідних предметів. Натомість метою вчинення діянь, передбачених ст. 309 КК України, може бути будь-яка мета, за винятком мети збуту. Крім того, об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 307 КК України характеризується ще однією формою прояву – незаконний збут, який не може бути притаманний для об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 309 КК України. При цьому сам незаконний збут може вчинюватися з будь-якою метою.

Наступними слід розглянути ознаки відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309⁶, від складів злочинів, передбачених статтями 314, 315 та 317 КК України. Першочергово слід звернути увагу, що у складах злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309 та 314, 315, 317, відмінними є ознаки об'єктивної сторони, а саме ознаки суспільно небезпечного діяння. Так, з одного боку ч. 1 ст. 309 КК України передбачає відповідальність за такі діяння як незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення та пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, а ч. 1 ст. 307 ще й за незаконний збут цих предметів, з іншого – ч. 1 ст. 314 КК України встановлює відповідальність за незаконне введення будь-яким способом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в організм іншої особи проти її волі; ч. 1 ст. 315 КК України – схиляння певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; ч. 1 ст. 317 КК України – організацію або утримання місць або надання приміщення для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Із цього випливає, що об'єктивна сторона складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України, характеризується суспільно небезпечними діяннями у вигляді незаконного: 1) виробництва; 2) виготовлення; 3) придбання; 4) зберігання; 5) переве-

⁶ в подальшому, питання про відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 314, 315 та 317 КК України буде розглядатися одночасно і щодо складів злочинів передбачених ст. 307 і щодо складів злочинів, передбачених ст. 309 КК України.

зення; 6) пересилання; 7) збуту (тільки для ст. 307 КК України). На відміну від цього об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 314 КК України характеризується діянням у вигляді незаконного введення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в організм іншої особи всупереч її волі.

Як бачимо об'єктивна сторона цих складів злочинів характеризується абсолютно різними діяннями, подібність яких простежується тільки щодо незаконного збуту та незаконного введення відповідних предметів. в інших випадках суспільно небезпечні діяння є достатньо різними, а їх відмежування не викликає особливих труднощів, оскільки очевидно є різниця між незаконним веденням в організм іншої особи наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів та незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням чи пересиланням цих предметів. Це означає, що особа не може одним діянням вчинити і незаконне введення, і незаконні діяння передбачені ч. 1 ст. 309 або ч. 1 ст. 307 КК України. Відтак, вчинюючи такі діяння особа повинна вчинити щонайменше два діяння, які по суті утворюють реальну сукупність злочинів і дають підстави кваліфікувати вчинене за відповідною частиною ст. 307 або ст. 309 та відповідною частиною ст. 314 КК України. Натомість незаконний збут та незаконне введення в організм іншої особи наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів є досить подібними діяннями, відмежування яких потребує більш детального дослідження, особливо, що стосується того, коли збут вчинюється у формі введення ін'єкції іншій особі. Так і у випадку збуту, і у випадку незаконного введення в організм іншої особи наркотичного засобу, психотропної речовини чи їх аналогу відбувається фактичний перехід цих предметів від однієї особи до іншої. Відмінність полягає в тому, що у випадку збуту вказані предмети переходять від однієї особи до іншої за їх спільною згодою (за згодою особи, яка збуває та за згодою особи, яка придбає такі предмети), тоді як у випадку незаконно введення в організм іншої людини наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, така спільна згода відсутня

(відсутня згода особи, якій вводять ці предмети), оскільки незаконне введення вчинюється всупереч волі особи, в організм якої вводять ці предмети. Тому, виходячи зі змісту правозастосовних орієнтирів, викладених у п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів», бачимо що незаконним збутом у формі введення ін'єкції іншій особі є тільки введення за згодою особи, якій робиться ін'єкція [257]. Водночас введення наркотичного засобу в організм іншої особи без її згоди не може вважатися збутом і повинно кваліфікуватися за ст. 314 КК України.

Таким чином приходимо до висновку, що збут та незаконне введення в організм іншої особи наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів відмежовуються між собою за ознакою наявності спільної згоди на перехід цих предметів від однієї особи до іншої. Наявність такої згоди вказує, що відбувся збут зазначених предметів, тоді як відсутність згоди свідчить про незаконне ведення цих предметів в організм іншої особи.

Із цього випливає, що склад злочину, передбачений ст. 314 КК України відмежовується від складів злочинів, передбачених ст. 307 та ст. 309 КК України, за ознакою суспільно небезпечного діяння. При цьому для того, щоб суб'єкт одночасно вчинив злочини, передбачені цими статтями, йому необхідно вчинити щонайменше два діяння, що утворюють реальну сукупність злочинів і підлягають кваліфікації за відповідною частиною ст. 307 або ст. 309 та відповідною частиною ст. 314 КК України.

В свою чергу об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 315 КК України характеризується діянням у вигляді схилення певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів. з одного боку такі діяння видаються принципово відмінними від діянь, що утворюють об'єктивну сторону складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України, а з іншого – саме схилення до вживання зазначених предметів може вчинюватися будь-яким способом, у тому

числі й шляхом виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів. Йдеться, насамперед, про те, що схилення до вживання окреслених предметів це будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на збудження в іншій особи бажання вжити ці засоби або речовини хоча б один раз [257]. Проте до кола таких не насильницьких діянь, на наш погляд, можуть також входити і такі діяння як: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів. Наприклад, коли бажання іншої особи вжити наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги збуджується не під впливом пропозиції, умовлянь, погроз, порад, а під впливом одного тільки виготовлення, виробництва, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту (третій особі) відповідних предметів. За умови, що в цьому випадку умислом суб'єкта охоплюється схилення іншої особи до вживання наркотичних засобів, то такі діяння утворюють ідеальну сукупність і повинні кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 307 або ст. 309 та за відповідною частиною ст. 315 КК України.

На відміну від цього, у випадках, коли схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів проявляється у вчиненні інших діянь (тих, які не утворюють об'єктивну сторону складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України), то такі діяння повністю охоплюються об'єктивною стороною складу злочину, передбаченого ст. 315 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 307 або ст. 309 КК України не потребують.

Утім, цілком очевидно, що самому схиленню особи до вживання зазначених предметів можуть передувати інші незаконні діяння з ними (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут), або ж такі діяння вчинюються суб'єктом після схилення іншої особи до вживання. Наприклад, особа спочатку виготовляє наркотичний засіб з метою його збуту, а згодом порадами, умовляннями, погрозами

тощо схиляє неповнолітнього до вживання наркотичних засобів. Схожим є і приклад, коли суб'єкт спочатку схиляє неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, а згодом збуває йому такі предмети.

Як бачимо такі випадки передбачають вчинення щонайменше двох діянь, відповідальність за які передбачається різними статтями Особливої частини КК України, відтак вони повинні кваліфікуватися як реальна сукупність злочинів за відповідною частиною ст.ст. 307 або 309 та відповідною частиною ст. 315 КК України. На такий підхід до кваліфікації зокрема звертає увагу і Верховний Суд України в п. 14 своєї постанови № 4 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [257]. Аналогічною є і сама правозастосовна практика. Зокрема 16 вересня 2011 р. вироком Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області особа була засуджена за вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 309, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 307, ч. 1 ст. 317 КК України. Зокрема вказана особа у вересні 2010 р., перебуваючи поблизу річки Березівки та пров. Річного в м. Олександрії, знайшла декілька кущів дикоростучої коноплі, маючи умисел на незаконне придбання наркотичних засобів, з метою їх подальшого власного вживання шляхом куріння, зірвала листя, висушила їх, подрібнила та зберігала у своєму помешканні. Згодом 18 листопада 2010 р., будучи в стані сп'яніння в своєму помешканні, маючи умисел на схилення неповнолітнього, про вік якого вона була обізнана, до вживання наркотичного засобу, повідомила останнього про те, що має наркотичний засіб – канабіс та переконала неповнолітнього вжити наркотичний засіб. в подальшому, отримавши згоду від цього неповнолітнього, особа надала (збула) зазначений наркотичний засіб та вжила його шляхом куріння разом із неповнолітнім та третьою особою [36].

Також відмінними у аналізованих складах злочинів є ознаки суб'єктивної сторони, а точніше мета вчинення злочину. Так, склад злочину, передбачений ст. 307 КК України характеризується спеціальною метою, якою є збут наркотичних засобів,

психотропних речовин чи їх аналогів; для суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 309 КК України характерною є будь-яка мета вчинення злочину за винятком мети збуту.

Разом із цим суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 315 КК України, по суті, характеризується метою схилення іншої особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів і, хоча така мета прямо не згадується в диспозиції кримінально-правової норми, але впливає із її сутності. Так уявлення суб'єкта про кінцевий результат цього злочину в будь-якому випадку стосується збудження бажання іншої особи до вживання зазначених предметів. Проте, така мета може розглядатися як «проміжна», оскільки одне тільки спонукання бажання в іншої особи вжити наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги може й не бути самоціллю спонукання, а кінцевою метою вчинення цього злочину можуть виступати: введення особи в наркотичну залежність; шантажування; поставлення особи в матеріальну залежність; примушування до вчинення інших незаконних дій; отримання матеріальної вигоди тощо. Однак, досягнення всіх цих цілей можливе тільки з досягненням мети у вигляді схилення іншої особи до вживання наркотичних засобів. Тому мета, на наш погляд, повинна розглядатися як додаткова ознака розмежування цих складів злочинів. Із цього випливає, що склад злочину, передбачений ст. 315 КК України, відмежовується від складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України, за ознаками суспільно небезпечного діяння та мети вчинення цих злочинів. При цьому у випадку, коли схилення іншої особи, в тому числі й неповнолітнього, до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів вчинюється шляхом незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту таких предметів, вчинене слід розглядати як ідеальну сукупність злочинів і кваліфікувати за відповідною частиною ст. 307 або ст. 309 та відповідною частиною ст. 315 КК України.

Що ж стосується відмежування складу злочину, передбаченого ст. 317 КК України від складів злочинів, передбачених

ст.ст. 307 та 309 КК України, то вони також відмежовуються за ознаками суспільно небезпечного діяння. Зокрема, об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 317 КК України, характеризується вчиненням діяння, яке може проявлятися в одній із трьох альтернативних форм:

- ♦ 1) організація місць для незаконного виготовлення, виробництва чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;
- ♦ 2) утримання таких місць;
- ♦ 3) надання приміщень для організації чи утримання таких місць.

Як бачимо, суспільно небезпечні діяння, якими характеризується об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 317 КК України кардинально відрізняються від суспільно небезпечних діянь, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України, хоча вони й пов'язуються між собою. Однак, жодним чином не можна ототожнювати такі діяння як організація, утримання місць чи надання приміщень із незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням чи збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. По суті, суспільно небезпечні діяння, передбачені ст. 317 КК України, полягають у забезпеченні можливості вчинювати окремі із діянь, передбачених в ст.ст. 307 та 309 КК України, а саме у забезпеченні можливості вчинювати незаконне виробництво та виготовлення відповідних предметів, а також у забезпеченні можливості вживати такі предмети. При цьому забезпечення стосується не власної можливості суб'єкта злочину вчинювати такі діяння (виготовлення, виробництво чи вживання), а можливості вчинювати такі діяння іншими особами (в тому числі й неповнолітніми) або можливості залучати їх до вчинення цих діянь.

Ця ж ознака відмежування стосується і складів злочинів, передбачених ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309 та ч. 2 ст. 317 КК України, зокрема тих, які стосуються залучення неповнолітнього (малолітнього) до вчинення цього злочину. Йдеться про те, що

незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут із залученням неповнолітнього (малолітнього) відрізняється від організації, утримання чи надання приміщення для організації або утримання місць для незаконного виробництва, виготовлення чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, що вчинюється із залученням неповнолітнього саме за ознакою суспільно небезпечного діяння. Іншими словами, хоча і в одному (ч.ч. 2 і 3 ст. 307 та ч. 3 ст. 309 КК України), і в іншому (ч. 2 ст. 317 КК України) випадку існує певна подібність окремих елементів суспільно небезпечного діяння, що стосується залучення неповнолітнього (малолітнього) до вчинення злочину, проте сама сутність основних суспільно небезпечних діянь є різною. Тобто неповнолітні (малолітні) залучаються до вчинення абсолютно різних суспільно небезпечних діянь.

Виходячи із дослідження сутності вказаних суспільно небезпечних діянь (передбачених ст.ст. 307, 309 та 317 КК України), можемо констатувати, що вони не можуть «збігатися» в одному діянні і для їх вчинення потрібно щонайменше вчинення двох таких діянь, які повинні кваліфікуватися як реальна сукупність злочинів за відповідною частиною ст. 307 або ст. 309 та відповідною частиною ст. 317 КК України.

На це зокрема вказує п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [257]. Так, 16 березня 2014 р. виїздом Глухівського міськрайонного суду Сумської області, особа була засуджена за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 309 та ч. 2 ст. 317 КК України. Зокрема в вересні 2013 р., знаходячись в урочищі «Борок», який розташований в м. Глухів, особа зірвала чотири кущі рослин конопель, які садила сама, з метою вживання. Зірвані рослини вона принесла до своєї квартири, де висушила їх, а через декілька днів подрібнила та розфасувала канабіс у паперові згортки. Подрібнену масу принесла в квартиру матері, де постійно мешкає та зберігала наркотичний засіб без

мети збуту загальною вагою в перерахунку на висушену речовину 23,95 г. Разом із цим, в грудні 2013 р. ця ж особа надала власний сарай трьом неповнолітнім для спільного вживання наркотичного засобу – канабіс, знаючи про їх справжній вік, а також надала їм саморобні пристрої для паління цього засобу [32].

Отже, склад злочину, передбачений ст. 317 КК України відмежовується від складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України за ознаками об'єктивної сторони, а саме за ознаками суспільно небезпечного діяння.

Ознаками відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 314 та 315 КК України, є також ознаки суспільно небезпечного діяння. Зокрема, як зазначалося вище, об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 314, характеризується діянням у вигляді незаконного введення в організм іншої особи, всупереч її волі, наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів. Натомість об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 315 КК України, характеризується діянням у вигляді схиляння іншої особи до вживання окреслених предметів. Головна відмінність цих діянь полягає в тому, що незаконне введення в організм іншої людини наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів вчинюється всупереч волі особи, якій вводять ці предмети. На противагу цьому, діяння, передбаченні в ст. 315 КК України, спрямовуються на збудження в іншої особи бажання вжити відповідні речовини, тобто наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги вживаються особою за власною волею (бажанням), хоча таке бажання і стимулюється діяннями іншої особи. Іншими словами, сутність діянь особи в одному випадку (ст. 314 КК України) полягає у введенні наркотичних засобів, психотропних речовин в організм іншої особи, в іншому (ст. 315 КК України) – у спонуканні бажання іншої особи вжити наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги.

Більше того, як зазначається в п. 14 згаданої постанови Пленуму Верховного Суду України схиляння до вживання характеризується будь-якими ненасильницькими діями [257], тоді як незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотроп-

них речовин чи їх аналогів може вчинюватися із застосування насильства чи погрозою його застосування. Також вказані злочини відрізняються моментом закінчення, зокрема незаконне введення є закінченим, коли відповідні речовини введенні в організм іншої особи, тоді як схиляння до вживання – з моменту виникнення в особи, яку схиляють, бажання вжити наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги, не залежно від того чи відбулося в дійсності таке вживання чи ні.

Таким чином, склади злочинів, передбачені ст.ст. 314 та 315 КК України відмежовуються між собою за ознакою суспільно небезпечного діяння.

Відмежовуючи склади злочинів, передбачених ст.ст. 314 та 317 КК України між собою, також можемо констатувати, що ознаками їх відмежування є ознаки суспільно небезпечного діяння. Так, об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 314 КК України, полягає у незаконному введенні в організм іншої особи, всупереч її волі, наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, тоді як об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 317 КК України, полягає в організації, утриманні або наданні приміщень для організації чи утримання місць для незаконного виготовлення, виробництва чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів. Так як і в попередніх випадках, зміст цих діянь є принципово різним, тому відмежування вказаних злочинів, в тому числі й у випадках, коли вони вчинюються із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх, не викликає особливих труднощів.

Цілком логічно, що такі діяння не можуться співпадати та збігатися. Зокрема, одним діянням не може бути вчинене одночасно і незаконне введення, і організація, утримання або надання приміщень для організації чи утримання місць для виготовлення, виробництва чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів. Для вчинення цих злочинів необхідне вчинення щонайменше двох діянь.

Безумовно, незаконне ведення досить часто може супроводжуватися вчиненням діянь, передбачених ст. 317 КК України.

Утім зміст самого незаконного введення та діянь, передбачених ст. 317 КК України, є різним і не може співпадати. з одного боку (ст. 314 КК України) вчинюється незаконне введення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів в організм іншої особи, всупереч її волі, з іншого (ст. 317 КК України) – вчинюються діяння, які сприяють незаконному виготовленню, виробництву чи вживанню наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, однак, не вчинюються самі діяння спрямовані на таке виробництво виготовлення чи вживання. Відтак, цілком логічно, що ознаками відмежування складів злочинів, передбачених статтями 314 та 317 КК України, є саме ознаки суспільно небезпечного діяння.

Також за ознакою суспільно небезпечного діяння можуть відмежовуватися між собою і склади злочинів, передбачені ст.ст. 315 та 317 КК України. Зокрема, на відміну від об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 317 КК України, об'єктивна сторона схиляння до вживання наркотичних засобів (ст. 315 КК України) характеризується не забезпеченням можливості для незаконного виготовлення, виробництва чи вживання наркотичних засобів, а стимулюванням бажання в іншої особи, в тому числі й неповнолітньої, вжити наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги. Проте, слід також звернути увагу, що саме схилення до виживання може бути вчинене шляхом організації, утримання чи надання приміщень для організації або утримання місць для вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів. в такому випадку, вчинене слід розглядати як ідеальну сукупність злочинів і кваліфікувати за відповідною частиною ст. 315 та відповідною частиною ст. 317 КК України. Однак, більш частіше в слідчій та судовій практиці зустрічаються випадки, коли злочини, передбачені ст.ст. 315 та 317 КК України вчинюються різними діяннями.

Наприклад, 22 квітня 2014 р. вироком Барвінківського районного суду Харківської області, особа була засуджена за вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 315 та ч. 1 ст. 317 КК України. Зокрема, 13 березня 2013 р. особа, перебуваючи за місцем свого

проживання, шляхом пропозиції, яка переросла в переконання, схилила іншу особу до вживання наркотичного засобу – канабіс, який вони одразу спільно вжили, шляхом куріння через спеціально виготовлений пристрій. Разом із цим особа надала приміщення свого будинку для вживання наркотичного засобу іншою особою [30]. При цьому слід звернути увагу, що вироком суду вказану особу не було притягнуто до кримінальної відповідальності саме за зберігання наркотичного засобу та передання його іншій особі. У цьому зв'язку можемо припустити, що така кваліфікації діянь винної особи пов'язана, перш за все, із невеликим розміром наркотичної речовини, яка зберігалася, а у подальшому була передана іншій особі та спільно з нею вжита.

На такий підхід до кваліфікації, звертає увагу також Верховний Суду України у п. 16 відповідної постанови Пленуму, де вказується, що якщо особа поряд із організацією (утриманням) місця чи наданням приміщення для незаконного вживання, виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів схилила інших осіб до вживання цих речовин, то її дії слід додатково кваліфікувати за відповідною частиною ст. 315 КК України [257].

Все це вказує, що основоположною ознакою відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 315 та 317 КК України, є ознака суспільно небезпечного діяння.

Підводячи підсумок щодо дослідження першої частини питання про відмежування злочинів від суміжних, а точніше про відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315 та 317 КК України, між собою, можемо стверджувати, що ознакою відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309, є мета вчинення злочину, водночас ознакою відмежування інших складів злочинів слід визнавати ознаку суспільно небезпечного діяння [156].

Продовжуючи дослідження, необхідно перейти до розгляду питання про відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315 та 317 КК України, від інших суміжних складів злочинів. Проте, першочерговим у цьому контексті

є з'ясування кола суміжних складів злочинів, які мають щонайменше дві спільних (суміжних) ознаки із складами злочинів, передбаченими ст.ст. 307, 309, 314, 315 та 317 КК України, одна з яких стосується суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони. При цьому, враховуючи обґрунтовані вище принципи проведення дослідження ознак відмежування суміжних складів злочинів, вбачаємо за доцільне визначати коло суміжних складів злочинів та вивчати ознаки відмежування одночасно щодо складів злочинів, передбачених і ст. 307, і ст. 309 КК України.

У цьому випадку, суміжними складами злочинів слід визначати склади злочинів, об'єктивна сторона яких характеризується діянням в одній із таких форм: виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, пересилання, перевезення чи збут. До них зокрема відносяться склади злочинів, передбачені ст.ст. 158, 159-1, 182, 190, 198, 199, 200, 203-1, 204, 205, 216, 224, 258-2, 263, 263-1, 265, 265-1, 267, 267-1, 269, 295, 300, 301, 311, 312, 313, 318, 321, 321-1, 327, 358, 359, 361-1, 361-2, 436, 436-1, 440, 442 КК України. Поряд із цим, вказані склади злочинів мають ще щонайменше одну спільну ознаку, яка стосується суб'єкта чи суб'єктивної сторони.

Що ж стосується ознак відмежування, цих складів злочинів від складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України, то такими ознаками, в першу чергу, є ознаки об'єкта та предмета злочину. Зокрема об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України є суспільні відносини, що забезпечують встановлений законом порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, внаслідок порушення якого завдається або створюється загроза заподіяння шкоди здоров'ю людини.

Як бачимо, об'єкти перерахованих злочинів є принципово відмінними від об'єктів злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 308 КК України і жодним чином не можуть збігатися. Тому ознака об'єкта, зокрема безпосереднього об'єкта злочину, дає підстави чітко розмежувати розглядувані склади злочинів. Проте, якщо встановлення об'єкта посягання під час розслідування та кваліфікації злочинів відбувається не завжди, що може виклика-

ти додаткові труднощі у розумінні змісту відповідних діянь та наданні їх кримінально-правової оцінки, то встановлення іншої ознаки відмежування (предмета злочину) цих складів злочинів відбувається обов'язково. Більше того, ознака предмета злочину дає можливість чітко з'ясувати який саме злочин був вчинений та які суспільні відносини виступають об'єктом злочину. Ознака предмета злочину є набагато легшою для розуміння та встановлення, а отже, розмежування суміжних складів злочинів, на основі цієї ознаки, стає набагато легшим.

Іншими словами в кожному із розглядуваних злочинів суспільно небезпечні діяння (виготовлення, виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут) вчинюються саме щодо відповідних предметів злочинів. У відповідності з цим, своєрідність предмета вказує на своєрідність самого складу злочину і дає змогу відмежувати його від суміжних складів злочинів.

Як вже зазначалося вище, предметом злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України є:

- ◆ 1) наркотичні засоби;
- ◆ 2) психотропні речовини;
- ◆ 3) їх аналоги.

На відміну від цього, спектр предметів злочинів, передбачених ст.ст. 158, 159-1, 182, 190, 198, 199, 200, 203-1, 204, 216, 224, 258-2, 263, 263-1, 265, 265-1, 267, 267-1, 269, 295, 300, 301, 311, 312, 313, 318, 321, 321-1, 327, 358, 359, 361-1, 361-2, 436, 436-1, 440, 442 КК України⁷, як і спектр об'єктів цих злочинів є досить широким і різноманітним. Цілком очевидно, що предмети перерахованих злочинів є принципово відмінними від наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, що є предметами злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України.

⁷ У цьому випадку й надалі в межах підрозділу 3.1. роботи, предмет злочинів, передбачених ст.ст. 158, 159-1, 182, 190, 198, 199, 200, 203-1, 204, 216, 224, 258-2, 263, 263-1, 265, 265-1, 267, 267-1, 269, 295, 300, 301, 311, 312, 313, 318, 321, 321-1, 327, 358, 359, 361-1, 361-2, 436, 436-1, 440, 442 КК України розглядається тільки як речі матеріального світу з приводу яких або щодо яких вчинюється хоча б одне з таких діянь як: виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут.

Таким чином, предмет злочину є досить чіткою ознакою відмежування складів суміжних злочинів і дає змогу досить чітко розрізнити той чи інший склад злочину, навіть у випадку, коли суспільно небезпечне діяння пов'язується із залученням неповнолітнього чи малолітнього.

Разом із цим, диспозиція ч. 1 ст. 205 КК України не вказує на ознаку предмета злочину, а тому відмежування від складів злочинів, передбачених ст. 307 та 309 КК України, необхідно проводити за ознакою суспільно небезпечного діяння, яке хоча і є дещо подібним, проте спрямовується на придбання не наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, а на придбання суб'єкта підприємницької діяльності (юридичної особи).

На основі цього можемо зробити висновок, що склади злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України, відмежовується від суміжних складів злочинів, які мають щонайменше дві спільних (суміжних) ознаки і одна з яких стосується суспільно небезпечного діяння (склади злочинів, передбачені ст.ст. 158, 159-1, 182, 190, 198, 199, 200, 203-1, 204, 216, 224, 258-2, 263, 263-1, 265, 265-1, 267, 267-1, 269, 295, 300, 301, 311, 312, 313, 318, 321, 321-1, 327, 358, 359, 361-1, 361-2, 436, 436-1, 440, 442 КК України), за ознаками об'єкта та предмета злочину. Разом із цим склад злочину, передбачений ст. 205 КК України відмежовується за ознакою об'єкта та суспільно небезпечного діяння.

Продовжуючи дослідження обумовленого питання, слід перейти до розгулу ознак відмежування складу злочину, передбаченого ст. 314 КК України, від суміжних. Враховуючи, обґрунтовані вище, принципи виділення кола суміжних складів злочинів, у даному випадку до них ми можемо віднести склад злочинів, передбачених ст.ст. 227 та 253 КК України. Пояснюється це тим, що об'єктивна сторона цих складів злочинів характеризується суспільно небезпечним діянням у вигляді «введення», яке є спільним (суміжним) із об'єктивною стороною складу злочину, передбаченого ст. 314 КК України. Водночас, ознаками відмежування вказаних складів злочинів слід визнавати ознаки об'єкта та предмета злочину. Об'єктом злочину, передбачено-

го ст. 227 КК України є структурно організована і нормативно врегульована система відносин між людьми, їх об'єднаннями і спільнотами, що спрямована на забезпечення безпеки населення при споживанні товарів, послуг або робіт, а його предметом – товари, матеріалізовані результати послуг або робіт, які не відповідають встановленим вимогам щодо безпеки життя та здоров'я людини [58, с. 11]. в свою чергу, об'єктом злочину, передбаченого ст. 253 КК України, є суспільні відносини у сфері забезпечення довілля при розробці та здачі проектів, іншої документації або при введенні в експлуатацію споруд, а предметом – проекти, інша аналогічна документація та самі споруди.

Цілком очевидно, що об'єкти цих злочинів принципово відмінні від об'єкта злочину, передбаченого ст. 314 КК України, так само як відмінні і предмети цих злочинів від наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів.

Більше того, відмінним є і сам зміст введення, як ознаки суспільно небезпечного діяння. в одному випадку (ст. 314 КК України) введення полягає у забезпеченні безпосереднього потрапляння наркотичного засобу, психотропної речовини чи їх аналогу до організму іншої особи; в другому (ст. 227 КК України) – у виготовленні, виробництві недоброякісної продукції та випуску її на ринок України; в третьому (ст. 253 КК України) – у запровадженні в експлуатацію споруд без обов'язкових інженерних систем захисту довілля. Іншими словами, хоча у всіх трьох випадках (ст. 227, 253 та 314 КК України) і вчинюється «введення», проте зміст такого «введення», який впливає із сутності самого злочинного діяння, його об'єкта та предмета, є абсолютно різним, що і дає можливість відмежувати вказані склади злочинів. Разом із цим слід звернути увагу, що незаконне введення в організм іншої особи наркотичного засобу, психотропної речовини чи їх аналогу може поєднуватися із вчиненням іншого злочину, зокрема того, що передбачає використання безпорадного стану потерпілого (згвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, крадіжка тощо). За таких умов вчинене слід розглядати як реальну сукупність злочинів

і кваліфікувати за відповідною частиною ст. 314 КК України та статтею, яка передбачає відповідальність за інший злочин, для вчинення якого і відбулося незаконне введення.

Наступними слід розглянути ознаки відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 315, 323 та 324 КК України. Як і в попередніх випадках, вказані склади злочинів мають щонайменше дві спільних (суміжних) ознаки, одна з яких стосується суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони. При цьому слід звернути увагу, що на думку В.В. Дзундзи, схиляння є однією із форм втягнення, а спонукання однією із форм схиляння [70, с. 9]. Виходячи з цього може бути обґрунтований висновок, що схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, чи одурманюючих речовин або стимулювання неповнолітнього до вживання допінгу є спеціальними видами втягнення неповнолітнього у антисоціальну діяльність. Це також підтверджується і положеннями ППВСУ № 2 від 27 лютого 2004 р. «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» [242].

У відповідності з цим, вчинене особою діяння, відповідальність за яке передбачається в ст.ст. 315, 323 або 324 КК України підлягає кваліфікації тільки за відповідними частинами цих статей і додаткової кваліфікації за ст. 304 КК України не потребує.

Однак, в дійсності схиляння до вживання може поєднуватися із втягненням у вчинення іншого злочину. Наприклад, спочатку неповнолітню особу схиляють вжити наркотичний засіб, а згодом схиляють до вчинення іншого злочину (вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, крадіжки, грабежу, розбою, вимагання, хуліганства тощо). Так 7 червня 2012 р., вироком Білопільського районного суду Сумської області, особа була засуджена за вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 309, ч. 2 ст. 315, ч. 1 ст. 304, ч. 3 ст. 185, ч. 2 ст. 289 КК України. Зокрема, судом встановлено, що в липні 2011 р. особа біля ферми, розташованої в с. Шкуратівка Білопільського району, знайшла пакунок з рослинами коноплі, який вирішила забрати додому та зберігала без мети збуту. В серп-

ні 2011 р., в нежитлому будинку, ця ж особа шляхом переконання схилила неповнолітню особу, знаючи про її вік, до вживання наркотичного засобу шляхом куріння, на що остання погодилася. Крім цього в жовтні 2011 р. вказана особа, шляхом переконання, схилила іншого неповнолітнього, знаючи про його вік, до вживання наркотичного засобу, на що той погодився. Згодом, 14 січня 2012 р. близько 21 години ця ж особа, викликаючи зацікавленість легким та швидким отриманням майнової вигоди, схилила, вказаних вище неповнолітніх, знаючи про їх вік, до спільного вчинення з ним злочину, а саме, до незаконного заволодіння мотоциклом «Panponia T5», що вони в трьох і вчинили. Одразу після цього, згадана повнолітня особа, викликаючи зацікавленість легким та швидким отриманням майнової вигоди, схилила, вказаних вище неповнолітніх, знаючи про їх вік, до спільного вчинення з нею злочину, а саме, до вчинення крадіжки, поєднаної із проникненням у сховище, що вони в трьох і вчинили [31].

Ознаками відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 315, 323 та 324 КК України, також виступають ознаки об'єкта та предмета злочину.

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 323 КК України, є суспільні відносини у сфері обігу засобів чи використання методів, які заборонені Антидопінговим кодексом Олімпійського руху, а предметом сам допінг – засоби та методи, які входять до переліку заборонених Антидопінговим кодексом Олімпійського руху. Об'єктом злочину, передбаченого ст. 324 КК України, є суспільні відносини у сфері обігу одурманюючих засобів, що не є наркотичними засобами, психотропними речовинами чи їх аналогами, а предметом самі одурманюючі засоби. Водночас об'єктом схиляння до вживання є суспільні відносини, що забезпечують порядок введення медичними працівниками в організм людини наркотичних чи психотропних лікарських засобів без її згоди, а предметом безпосередньо наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги.

Із цього випливає висновок, що залежно від того до вживання яких речовин схиляли чи стимулювали неповнолітню особу,

і буде визначатися конкретний склад злочину, яким охоплюються діяння винного. в свою чергу суміжними стосовно складу злочину, передбаченого ст. 317 КК України є ті, які передбачені в ст. 302 та 322 КК України. При цьому ознаками їх відмежування є ознаки об'єкта та мети вчинення злочину. Об'єктом злочину, передбаченого ст. 302 КК України, є суспільні відносини у сфері моральності, а об'єктом злочину передбаченого ст. 322 КК України – суспільні відносини у сфері обігу лікарських та інших засобів, які не є наркотичними засобами, психотропними речовинами чи їх аналогами.

Що ж стосується мети вчинення цих злочинів, то метою вчинення злочину, передбаченого ст. 302 КК України є те, що місця створюються і утримуються для розпусти. Метою злочину, передбаченого ст. 322 КК України є те, що місце організовується, утримується чи надається для одурманювання від вживання лікарських та інших засобів, що не є наркотичними засобами, психотропними речовинами чи їх аналогами. На відміну від цього, метою злочину, передбаченого ст. 317 КК України є те, що організація, утримання та надання місць вчинюються для незаконного виготовлення, виробництва чи вживання саме наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів. У відповідності з цим, визначення мети, з якою організовувалося, утримувалося, створювалося чи надавалося місце (приміщення) дає змогу визначити конкретний склад злочину, яким охоплюються діяння винного.

Проте, цілком можливі й випадки, коли місце організовується, створюється або утримується одночасно з різною метою, наприклад, і з метою виготовлення, виробництва, вживання наркотичних засобів, і з метою вчинення розпусних дій. у такому випадку, як зазначається в п. 16 відповідної ППВСУ, діяння винного повинні кваліфікуватися за сукупністю [257]. Така ж позиція наводиться і у вироку Тиврівського районного суд Вінницької області, яким, 27 грудня 2013 р. особу було засуджено за вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 302 та ч. 1 ст. 317 КК України. Зокрема, з початку 2011 р. до 7 березня 2013 р. особа

надавала своє помешкання різним особам для вчинення розпусних дій, тричі надавала сексуальні послуги сімом різним особами без будь-якої винагороди, а також 7 березня 2013 р. надала дозвіл трьом особам для куріння у веранді будинку особливо небезпечного наркотичного засобу – канабісу [38].

Окрім того, враховуючи предмет нашого дослідження, необхідним є також проведення відмежування складів злочинів, передбачених ст. 307, ст. 309 та 317 КК України, що стосується залучення неповнолітніх або малолітніх, від суміжних складів злочинів, об'єктивна сторона яких також характеризується діянням поєднаним із залученням або втягненням неповнолітнього (малолітнього). До останніх можна віднести склади злочинів, передбачені: ст. 181, ст. 258-1, ст. 302, ст. 303, ст. 304 КК України.

Необхідність дослідження ознак відмежування вказаних складів злочинів підтверджується також тими, що за словами В.В. Дзундзи, залучення неповнолітнього (малолітнього), по суті, є однією із форм втягнення осіб у злочинну чи іншу анти-соціальну діяльність [70, с. 9].

В такому випадку існує певна подібність (суміжність) ознаки суспільно небезпечного діяння, оскільки воно, так чи інакше, стосується залучення або втягнення неповнолітнього (малолітнього) у вчинення злочину чи зайняття діяльністю. Утім, не зважаючи на таку подібність суспільно небезпечних діянь, відмежування вказаних складів злочинів відбувається за ознакою об'єкта та за ознакою самого суспільно небезпечного діяння.

Як вказувалося вище, об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, КК України є суспільні відносини, що забезпечують встановлений законом порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, внаслідок порушення якого завдається або створюється загроза заподіяння шкоди здоров'ю людини. Об'єкт злочину, передбаченого ст. 317 КК України – суспільні відносини у сфері охорони здоров'я, які складаються під час законного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за умови виробництва і споживання вказаних засобів і речовин. Принципово відмінними від цього, є об'єкти зло-

чинів, передбачених ст.ст. 181, 258-1, 302, 303 та 304 КК України. Зокрема, об'єктом злочину, передбаченого ст. 181 КК України є суспільні відносини у сфері релігійної діяльності [131,с. 194], об'єктом злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України – суспільні відносини у сфері громадської безпеки, а об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 302, 303 та 304 КК України – суспільні відносини у сфері моральності. Із цього випливає, що вказані злочинні діяння посягають на різні групи суспільних відносини, а відтак ознака об'єкта є ознакою, за якою і можуть відмежовуватися досліджувані складі злочинів.

Проте, більш значимою є саме ознака суспільно небезпечного діяння, яка дає можливість більш чітко з'ясувати різницю досліджуваних злочинів та провести їх відмежування.

Головна відмінність таких діянь полягає у спрямованості втягнення або залучення неповнолітнього (малолітнього). Частина 2 ст. 181 КК України встановлює відповідальність за втягування неповнолітнього у групу, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою. На відміну від цього, ст. 258-1 КК України встановлює відповідальність за втягнення особи, в тому числі й неповнолітньої або малолітньої, у вчинення терористичного акту. Частиною 3 ст. 302 КК України передбачається відповідальність за залучення неповнолітнього до створення або утримання місць розпусти чи до звідництва для розпусти. Тобто, в даному випадку неповнолітня особа залучається до створення чи утримання місць розпусти або до звідництва для розпусти. у ч.ч. 3 і 4 ст. 303 КК України передбачається відповідальність за втягнення неповнолітніх (малолітніх) у зайняття проституцією. Стаття 304 КК України встановлює відповідальність за втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність, пияцтво, зайняття жебрацтвом та азартними іграми.

Водночас об'єктивна сторона складів злочинів, передбачених ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України полягає у втягненні або залученні неповнолітнього чи малолітнього до зовсім іншої діяльності (виготовлення, виробництва, придбання,

зберігання, перевезення, пересилання, збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, організації, утримання місць або надання приміщень для організації або утримання місць для виготовлення, виробництва, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів).

В даному випадку йдеться про те, що всі ці злочинні діяння є по суті видами втягнення неповнолітнього у антисоціальну поведінку, які, за словами В.В. Дзундзи, можуть поділятися на загальні та спеціальні. При цьому відповідальність за загальні види втягнення передбачається в ст. 304 КК України (втягнення у злочинну діяльність, зайняття жебрацтвом, пияцтво, зайняття азартними іграми) [70, с. 9], а, зокрема, у ст.ст. 181, 258-1, 302, 303, 307, 309, 317 КК України передбачається відповідальність за спеціальні види втягнення.

Фактично, підтвердження такого співвідношення видів втягнення закріплюється і в правозастосовних орієнтирах, а саме п. 3 ППВСУ № 2 від 27 лютого 2004 р. «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» [242]. Із цього випливає, що суспільно небезпечні діяння, передбачені в ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України та передбачені ч. 2 ст. 181, ст. 258-1, ч. 3 ст. 302, ч.ч. 3 і 4 ст. 303 КК України, і стосуються втягнення або залучення неповнолітнього (малолітнього), співвідносяться між собою як окремі спеціальні види втягнення неповнолітнього або малолітнього у антисоціальну поведінку. Водночас, всі ці діяння та діяння, передбачені ст. 304 КК України, співвідносяться як спеціальний та загальний вид втягнення особи у антисоціальну діяльність.

Таке співвідношення вказує, що діяння особи, спрямовані на залучення неповнолітнього (малолітнього) до виготовлення, виробництва, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, збуту наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів або до організації, утримання чи надання приміщення для організації або утримання місць для виготовлення, виробництва, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх

аналогів повинні кваліфікуватися тільки за відповідними частинами ст.ст. 307, 309 або 317 КК України і не можуть кваліфікуватися за ст. 304 КК України як загальний вид втягнення [242]. Саме таким чином, наприклад, були кваліфіковані діяння особи, яка 10 грудня 2012 р. вироком Тячівського районного суду Закарпатської області, була засуджена за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 307 КК України. Зокрема, 25 липня 2011 р. близько 13 години особа, за попередньою змовою, та залученням малолітнього, знаходячись в домогосподарстві в с. Ганичі, з метою збуту, зірвала листя з двох рослин коноплі, наповнивши ним поліетиленовий пакет, а близько 13 годин 30 хвилин, знаходячись на подвір'ї будинку іншої особи, цей малолітній вже збув за 100 гривень власнику будинку поліетиленовий пакет вагою близько 16-ти грам з трав'яною речовиною рослинного походження, яка містить ознаки рослин коноплі тетрагідроканабінол і є особливо небезпечним наркотичним засобом канабісом [39].

Водночас, вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 317 КК України, із залученням неповнолітнього (малолітнього) може поєднуватися і з іншими (загальним або спеціальними) видами втягнення [152]. Наприклад, неповнолітня особа залучається до незаконного виготовлення, зберігання та збуту наркотичних засобів і разом з цим втягується у вчинення іншого злочину (крадіжки, грабежу, розбою, шахрайства, хуліганства тощо) або втягується у групу, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпущістю. в такому випадку вчинені діяння утворюють реальну сукупність злочинів і повинні кваліфікуватися одночасно та за відповідною частиною ст.ст. 307, 309 або 317 КК України, а також за статтею, яка передбачає відповідальність за інший вид втягнення неповнолітнього (малолітнього). Зокрема 29 липня 2013 р. вироком Київського районного суду м. Сімферополь особу було засуджено за вчинення злочинів, передбачених ч. 3 ст. 27 ч. 3 ст. 305, ч. 3 ст. 27 ч. 3 ст. 307, ч. 1 ст. 304 КК України. Так, судом встановлено, що особа розробила план, організу-

вала та керувала ввезенням в Україну з Республіки Таджикистан особливо небезпечного наркотичного засобу – героїн, в особливо великих розмірах, з метою його подальшого збуту. Для цього особа домовилася зі своїм неповнолітнім братом, громадянином Республіки Таджикистан, що останній перевезе через митний кордон у своєму шлунку 46 капсул із вказаним наркотичним засобом, що був придбаний неповнолітнім у м. Душанбе у невстановленої особи. 8 серпня 2012 р. неповнолітній брат підсудного прилетів із Душанбе до Києва, та незаконно ввіз на територію України, у своєму шлунку, 46 капсул з героїном [34]. Як бачимо, суд кваліфікував діяння винного і як залучення до незаконного придбання, перевезення наркотичного засобу з метою збуту, і як втягнення неповнолітнього до вчинення контрабанди наркотичних засобів.

Підводячи підсумок дослідження ознак відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315 та 317 КК України, від суміжних, можемо сформулювати наступні узагальнення.

По-перше, для проведення відмежування було виділено дві групи суміжних складів злочинів: **1)** склади злочинів, передбачені ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України (виділення цієї групи обумовлюється предметом дослідження); **2)** склади злочинів, які містять щонайменше дві спільних (суміжних) ознаки із складами злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України, одна з яких стосується суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони складу злочину.

По-друге, з'ясовано, що основоположними ознаками відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України є ознаки мети вчинення злочину. На відміну від цього, ознаками відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 і 309 від складів злочинів, передбачених ст.ст. 314, 315, 317 КК України, а так само цих складів злочинів між собою, є, в першу чергу, ознаки суспільно небезпечного діяння. Крім того, при відмежуванні складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 і 309 від складу злочину, передбаченого ст. 315 КК України, ознакою відмежування також може виступати мета вчинення злочину.

По-третє, визначено ознаки відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309, 314, 315 та 317 КК України від інших суміжних складів злочинів, які мають щонайменше дві спільних (суміжних) ознаки, одна з яких стосується суспільно небезпечного діяння, а також з'ясовано особливості їх кваліфікації.

♦ 1) склади злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України відмежовуються від суміжних (складів злочинів, передбачених ст.ст. 158, 159-1, 182, 190, 198, 199, 200, 203-1, 204, 216, 224, 258-2, 263, 263-1, 265, 265-1, 267, 267-1, 269, 295, 300, 301, 311, 312, 313, 318, 321, 321-1, 327, 358, 359, 361-1, 361-2, 436, 436-1, 440, 442 КК України) за ознаками об'єкта та предмета злочину. Разом із цим склад злочину, передбачений ст. 205 КК України відмежовується за ознакою об'єкта та суспільно небезпечного діяння;

♦ 2) склад злочину, передбачений ст. 314 КК України, відмежовується від суміжних (складів злочинів, передбачених ст.ст. 227 та 253 КК України) за ознаками об'єкта та змістом суспільно небезпечного діяння у вигляді введення, яке в кожному з цих трьох випадків має абсолютно різне значення. При цьому незаконне введення в організм іншої особи наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів може поєднуватися із вчиненням інших злочинів (згвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, крадіжка тощо), що утворює реальну сукупність злочинів та підлягає кваліфікації за ст. 314 КК України та статтею, яка передбачає відповідальність за вчинення інших (поєднаних) злочинів;

♦ 3) склад злочину, передбачений ст. 315 КК України відмежовується від суміжних (складів злочинів, передбачених ст.ст. 323 та 324 КК України) за ознаками об'єкта та предмета злочинів. При цьому вказані склади злочинів, по суті, є спеціальними видами втягнення неповнолітнього у антисоціальну поведінку, а склад злочину, передбачений ст. 304 КК України – загальним. Тому у випадку, коли неповнолітнього було схилено тільки до вживання наркотичних засобів психотропних речовин чи їх аналогів, діяння винного слід кваліфікувати тільки за ч. 2 ст. 315 КК України. Натомість у випадках, коли, разом із вказа-

ним видом схиляння, відбулося ще й схиляння (втягнення) неповнолітнього до вчинення інших злочинів, пияцтво тощо, то такі діяння суб'єкта слід додатково кваліфікувати за відповідною частиною ст. 304 КК України;

♦ 4) склад злочину, передбачений ст. 317 КК України відмежовується від суміжних (складів злочинів, передбачених ст.ст. 302 та 322 КК України) за ознакою мети вчинення злочину, а точніше за ознакою мети створення (організації), утримання чи надання місць. При цьому, якщо метою організації, утримання чи надання місця охоплювалося не тільки незаконне виробництво, виготовлення чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також і вчинення розпусти або вживання одурманюючих лікарських чи інших засобів, то вчинене слід кваліфікувати як ідеальну сукупність злочинів за відповідними частинами ст.ст. 302, 317 та 322 КК України.

По-четверте, суспільно небезпечні діяння, передбачені в ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України та передбачені ч. 2 ст. 181, ст. 258-1, ч. 3 ст. 302, ч.ч. 3 і 4 ст. 303 КК України, і стосуються втягнення або залучення неповнолітнього (малолітнього) співвідносяться між собою як окремі спеціальні види втягнення неповнолітнього або малолітнього у антисоціальну поведінку та відмежовуються за ознаками об'єкта та спрямованістю втягнення, тобто за спрямованістю діянь (поведінки), до вчинення яких втягується або залучається неповнолітній або малолітній. Водночас, склад злочину, передбачений ст. 304 КК України є загальним видом втягнення неповнолітнього у антисоціальну діяльність. Тому, у випадку залучення неповнолітнього (малолітнього) до незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також до організації, утримання місць або надання приміщень для вживання перерахованих предметів, вказані діяння слід кваліфікувати тільки за відповідними частинами ст.ст. 307, 309 або ст. 317 КК України без посилання на ст. 304 КК України. Разом із цим, у випадках коли, неповнолітній (малолітній) втягується або залучається ще

й до інших видів антисоціальної поведінки, то дії винного слід додатково кваліфікувати ще й за нормою про відповідальність за втягнення (залучення) до загального чи інших спеціальних видів втягнення (залучення).

3.2. Покарання за злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотиків, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх

Продовжуючи дослідження кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотиків, вчиненні із залученням неповнолітніх чи щодо неповнолітніх, слід перейти до дослідження питання про покарання за ці злочини та описання відповідних кримінально-правових санкцій. Водночас, необхідно зазначити, що питання про караність тих чи інших злочинів та про конструкції кримінально-правових санкцій не знаходить такої деталізації, в кримінально-правовій доктрині, як питання складу злочину. Пояснюється це, з одного боку складністю конструкцій кримінально-правових санкцій, а з іншого – обмеженою кількістю спеціальних наукових праць, у вітчизняній науці, присвячених цьому питанню. Зокрема, покарання за злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотиків розглядалися в кандидатській дисертації О.П. Гороха [54] та його монографіях опублікованих у співавторстві із А.А. Музикою [181; 182]. Крім того, загальні питання кримінально-правових санкцій досліджувалися в докторській дисертації О.О. Книженко [98] та монографіях цієї авторки [99; 97]. У цьому зв'язку визначальним є співвідношення видів та розмірів покарань, які передбачаються в санкціях досліджуваних кримінально-правових норм.

Таким чином, в першу чергу, повинні бути дослідженні санкції ч. 2, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України та розглянуто їх співвідношення із санкціями кримінально-правових норм, які передбачають основні склади відповідних злочинів, а також склади суміжних злочинів. Поряд із цим, слід зауважити, що санкція кримінально-правової норми (кримінально-правова санкція), за своєю сутністю, є юридичною конструкцією, яка як ідеальна модель дозволяє теоретично осмислити, нормативно закріпити, виявити в правовому тексті та в реальних юридичних відносинах закономірний, послідовний, логічний взаємозв'язок реакції держави на вчинене суспіль-

но небезпечне діяння, передбачене КК України [96, с. 319]. Тобто кримінально-правова санкція є своєрідною ідеальною моделлю, що і відображає можливу реакцію держави на вчинений злочин. Якщо бути точнішим, то кримінально-правова санкція (санкція кримінально-правової норми) передбачає не саму можливу реакцію держави, а межі такої реакції, що проявляються у виді та розмірі покарання, яке може бути призначене за вчинення конкретного злочинного діяння.

У відповідності з цим, кримінально-правова санкція повинна, з одного боку, максимально відображати (враховувати) суспільну небезпеку злочинного діяння та суб'єкта злочину, а з іншого – давати можливість суду індивідуально підходити до кримінально-правової оцінки конкретних діянь винного. Проте, поєднання в санкції кримінально-правової норми, цих двох аспектів обов'язково має бути гармонійним і не може взаємовиключати їх. Так, з одного боку надання можливості суду індивідуально оцінювати конкретні злочинні діяння винного не може перетворюватися у повну свободу суду щодо визначення виду та розміру покарання на власний розсуд. Водночас, законодавче закріплення ступеню суспільної небезпеки діянь та самого суб'єкта злочину не повинно обмежувати суд в можливості індивідуалізації (індивідуальної оцінки) конкретних злочинних діянь та суб'єкта злочину. Зокрема Т.А. Леснієвські-Костарева, з цього приводу зазначає, що не слід встановлювати абсолютно визначені санкції та відносно визначені санкції із надмірно вузькими межами, які не дають можливості суду індивідуально оцінити як саме злочинне діяння так і суб'єкта злочину. Разом із цим, недоцільним, на думку вченої, є встановлення і відносно визначених санкцій із занадто широкими межами, оскільки, в такому випадку свобода суду (судді), фактично, переростатиме в свавілля [146, с. 52].

Саме тому необхідним є своєрідне «збалансування» санкцій кримінально-правових норм, тобто встановлення тих меж, які давали б адекватну кримінально-правову оцінку суспільної небезпеки вчиненого діяння та суспільної небезпечності суб'єкта злочину, а також забезпечували б можливість суду надавати ін-

дивідуальну кримінально-правову оцінку та не переходити, при цьому, до абсолютно вільного застосування закону про кримінальну відповідальність.

Санкція ч. 2 ст. 307 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести до десяти років з конфіскацією майна; ч. 3 ст. 307 КК України – позбавлення волі на строк від дев'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна; ч. 3 ст. 309 КК України – позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; ч. 3 ст. 314 КК України – позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років; ч. 2 ст. 315 КК України – позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років; ч. 2 ст. 317 КК України – позбавлення волі на строк від чотирьох до восьми років з конфіскацією майна.

Відповідно до ст. 12 КК України, за ступенем тяжкості, досліджувані злочини відносяться або до тяжких (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України), або до особливо тяжких (ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315 КК України) злочинів, що є черговим підтвердженням високого рівня їх суспільної небезпеки. Як бачимо, єдиним (безальтернативним) основним покаранням за ці злочини визнається покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. Крім того, санкції ч. 2 та ч. 3 ст. 307 та ч. 2 ст. 317 КК України передбачають додаткове обов'язкове покарання у вигляді конфіскації майна. Тобто як основне, за вказані злочини, може бути призначене тільки покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, яке є одним із найбільш суворих, після довічного позбавлення волі, видом покарання. Відповідно до ч. 1 ст. 63 КК України, покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та в поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу.

Найменшим покаранням, за досліджувані злочини, є строк позбавлення волі на чотири роки (ч. 2 ст. 317 КК України), а найбільшим – дванадцять років (ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315 КК України). Поряд із цим найбільша різниця між верхньою та нижньою межею покарання (мінімальним та максимальним строком позбавлення волі) складає сім років (ч. 3 ст. 314 та ч. 2

ст. 315 КК України), тоді як найменша різниця – три роки (ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309 КК України).

Однак, практика правозастосування свідчить, що винні особи, далеко не завжди, відбувають покарання, за вчиненні злочини, у межах строків визначених кримінально-правовими санкціями. Зокрема, досить широко застосовується звільнення від відбування покарання з випробуванням, на підставі ст. 75 КК України і це стосується практично всіх злочинів, а не тільки злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, що вчинюються із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього. Так, як зазначає Є.О. Письменський, у більше ніж у половині випадків суди застосовують даний вид звільнення від відбування покарання, що не може визнаватися прийнятним, оскільки сама природа звільнення від покарання, так як і природа звільнення від кримінальної відповідальності, є винятком із правила, а не нормою і не може мати такого широкого застосування [224, с. 10].

Що ж стосується звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення злочинів, пов'язаних із наркотиками, то О.П. Горох та А.А. Музика, вказують, що 49,9 % засуджених у 2010 р. за ці злочини були звільнені від покарання саме на підставі ст. 75 КК України [182, с. 329]. Крім того, широко використовуються і інші види звільнення від відбування покарання, зокрема, умовно-дострокове звільнення, звільнення за хворобою тощо. Все це свідчить, що юридична конструкція, якою є санкція відповідної кримінально-правової норми, знаходить свою дійсну реалізацію, далеко не завжди. Також, як стверджують О.П. Горох та А.А. Музика, у своєму спільному дослідженні, вітчизняні суди нерідко вдаються до призначення покарання нижчого від нижньої межі, передбаченої в санкції кримінально-правової норми. Насамперед це стосується призначення покарання за злочини, передбачені: ч. 2 ст. 307 КК України, де, серед досліджених випадків (кримінальних справ), у 11,4 % мало місце призначення судом покарання нижчого від мінімальної межі, передбаченої в санкції цієї кримінально-правової норми; ч. 3 ст. 307 КК України – 83,3 %; ч. 2 ст. 317 КК України – 42,9 % [182, с. 365].

Відтак, бачимо, що існує значна кількість відхилень, від тієї юридичної конструкції, якою є санкція кримінально-правової норми, і ці відхилення полягають у призначенні судом меншого розміру покарання ніж передбачено в конкретній кримінально-правовій санкції або у відмові від застосування додаткового обов'язкового покарання. Зокрема, 24 лютого 2014 р., вироком Новоселицького районного суду Чернівецької області, особу було засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 315 КК України, а саме за те, що 29 листопада 2013 р. біля 22 години 30 хвилин, особа перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, в приміщенні літньої кухні по місцю свого проживання, шляхом неодноразових умовлянь пропонувала двом неповнолітнім особам вжити разом з нею наркотичні речовини, на що останні погодилися. Враховуючи щире каяття особи, вчинення нею злочину вперше, а також те, що на її утримані перебуває хворий батько, суд дійшов висновку, що ці обставини істотно знижують ступінь тяжкості скоєного злочину, та поряд з позитивною характеристикою особи за місцем проживання, вважає за можливе призначити основне покарання нижче від найнижчої межі передбаченої санкцією даної статті. Окрім того, приймаючи до уваги тяжкість злочину, дані про особу обвинуваченого, те, що він у скоєному розкаявся, є молодого особою, активно сприяв у розкритті злочину, він може бути звільнений від відбування покарання з випробуванням. у відповідності з цим, суд, за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 315 КК України, призначив особі покарання у вигляді позбавлення волі строком на три роки та одночасно звільнив особу від відбування покарання, на підставі ст. 75 КК України, встановивши іспитовий строк два роки [35].

Окрім того, із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України та із запровадженням інституту угод, в кримінальному судочинстві, можна тільки констатувати кількість зростання випадків відхилення від санкції кримінально-правової норми, або ж взагалі відсутності її реальної реалізації. Пояснюється це тим, що суб'єкт злочину, як правило, йде на укладання угоди про визнання винуватості, при цьому на-

магаючись отримати звільнення від відбування покарання з випробуванням, що, однак, не може стосуватися особливо тяжких злочинів. Так, 10 квітня 2014 р. Голованіським районним судом Кіровоградської області особу було засуджено за вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 309 та ч. 2 ст. 317 КК України, а саме за те, що в середині липня 2013 р. особа зірвала дикорослі рослини коноплі, принесла їх додому, висушила та зберігала для власного вживання до 18 березня 2014 р. Крім того, в на початку січня 2014 р. особа надала свій будинок для вживання наркотичних засобів двом знайомим, один із яких був неповнолітнім. Між обвинуваченим та прокурором була укладено угода про визнання винуватості, що затверджена судом. Згідно із цією угодою, особі було призначено покарання за ч. 1 ст. 309 КК України у вигляді позбавлення волі строком на один рік і шість місяців, а за ч. 2 ст. 317 КК України – п'ять років позбавлення волі з конфіскацією майна. Остаточне покарання визначене шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим, а на підставі ст. 75 КК України особу було звільнено від відбування покарання з випробуванням, встановивши іспитовий строк два роки і шість місяців [33].

Що ж стосується самої практики призначення покарання в межах санкції кримінально-правової норми, то переважна більшість обвинувальних судових вироків відображає призначення винній особі покарання наближеного до мінімальної межі відповідної санкції. Це стосується як призначення покарання, яке буквально відповідає мінімальній межі кримінально-правової санкції, так і призначення покарання, яке є найбільше наближеним до мінімальної межі покарання, передбаченого в санкції. Так, О.П. Горох та А.А. Музика вказують, що за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 307 КК України у 87 % досліджених ними випадків, призначене покарання є наближеним до мінімальної межі кримінально-правової санкції; за вчинення злочинів, передбачених ч. 3 ст. 307 КК України – у 16,7 % випадків; за вчинення злочинів, передбачених ч. 3 ст. 309 КК України – 100 % випадків; за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 315

КК України – у 100 % випадків; за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 317 КК України – у 57,1 % випадків. При цьому, за вчинення вказаних злочинів призначення покарання наближеного до максимальної межі санкцій взагалі не зустрічається, а призначення покарання наближеного до середнього розміру визначеного в санкції статті, зустрічається тільки в 1,6 % випадках за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України [182, с. 365].

У відповідності з цим ідеальна модель, якою є юридична конструкція у вигляді кримінально-правової санкції, не завжди повною мірою знаходить відображення в дійсності, адже покарання, які хоча й призначені в межах, встановлених санкцією все-одно повністю збігаються або є максимально наближеними до нижньої (мінімальної) межі передбаченого покарання. Іншими словами, практика правозастосування є дещо відмінною від тієї ідеальної моделі реакції держави на вчинений злочин, якою є санкція кримінально-правової норми.

Разом із цим, для повноти дослідження анонсованого питання, необхідним є не тільки з'ясування практики призначення покарання за досліджувані злочини, але й порівняння відповідних кримінально-правових санкцій із санкціями норм, які передбачають основні та суміжні склади злочинів.

Як вже зазначалося вище, залучення неповнолітніх (малолітніх) до вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, а також вчинення цих злочинів щодо неповнолітніх, по суті є кваліфікуючими або особливо кваліфікуючими, ознаками відповідно до основних складів злочинів, передбачених в ч. 1 ст. 307, ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 314, ч. 1 ст. 315, ч. 1 ст. 317 КК України. у відповідності з цим, санкції (види та розміри покарань) за злочини пов'язані із незаконним обігом наркотиків, що вчинюються із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх, повинні розглядатися у нерозривному зв'язку із санкціями основних складів відповідних злочинів. Так, санкція ч. 1 ст. 307 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від чотирьох до восьми років; ч. 1 ст. 309 КК України –

штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк; ч. 1 ст. 314 КК України – позбавлення волі на строк від трьох до десяти років; ч. 1 ст. 315 КК України – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; ч. 1 ст. 317 КК України – позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Відповідно до ст. 12 КК України, за ступенем тяжкості, вказані злочини є або злочинами середньої тяжкості (ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 315, ч. 1 ст. 317 КК України), або тяжкими злочинами (ч. 1 ст. 307, ч. 1 ст. 314 КК України). У кожній із згаданих санкцій як основне покарання (обов'язкове або альтернативне) передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. Максимальним розміром такого покарання є десять років (ч. 1 ст. 314 КК України), а мінімальним – один рік, хоча це прямо і не вказується в санкції ч. 1 ст. 309 КК України, проте така санкція не визначає нижньої межі покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, а тому мінімальна межа цього покарання повинна визначатися відповідно до ч. 2 ст. 63 КК України, де вказується, що позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною КК України. Крім того, санкції кримінально-правових норм, що передбачають окремі основні склади злочинів також встановлюють можливість застосування інших (альтернативних) основних видів покарання, яким є: штраф (ч. 1 ст. 309 КК України), виправні роботи (ч. 1 ст. 309 КК України), арешт (ч. 1 ст. 309 КК України), обмеження волі (ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 315 КК України).

Утім, головним при порівнянні видів та розмірів покарань, які передбачаються за вчинення основних та кваліфікованих або особливо кваліфікованих складів злочинів є порівняння ступеню тяжкості відповідних злочинів. Йдеться, насамперед, про «інтенсивність» зростання санкції (збільшення видів та розмі-

рів покарань) в основних, кваліфікованих та особливо кваліфікованих складах злочинів. Цілком логічно, що за вчинення злочину з кваліфікуючими ознаками повинно передбачатися більш суворе покарання (більший розмір покарання), ніж за вчинення злочину без кваліфікуючих ознак. Так само за вчинення злочину з особливо кваліфікуючими ознаками повинно передбачатися більш суворе покарання (більший розмір), ніж за вчинення злочинів з кваліфікуючими або без кваліфікуючих ознак. Проте, таке збільшення розмірів покарань повинно також бути планомірним. Зокрема, за словами О.П. Гороха «кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки не повинні змінювати відповідну категорію злочину (ст. 12 КК) більше, ніж на один ступінь» [55, с. 9]. Інакше кажучи, якщо основний склад злочину, наприклад, є злочином середньої тяжкості, то кваліфікований максимально повинен визнаватися тяжким злочином, а особливо кваліфікований – особливо тяжким злочином. Тобто зростання видів та розмірів покарань може бути в межах одного ступеню тяжкості злочинів або збільшуватися тільки на один ступінь.

Співвідношення тяжкості досліджуваних злочинів виглядає наступним чином:

♦ **1)** ст. 307 КК України: ч. 1 – тяжкий злочин; ч. 2 – тяжкий злочин; ч. 3 – особливо тяжкий злочин;

♦ **2)** ст. 309 КК України: ч. 1 – злочин середньої тяжкості; ч. 2 – злочин середньої тяжкості; ч. 3 – тяжкий злочин;

♦ **3)** ст. 314 КК України: ч. 1 – тяжкий злочин; ч. 2 – тяжкий злочин; ч. 3 – особливо тяжкий злочин;

♦ **4)** ст. 315 КК України: ч. 1 – злочин середньої тяжкості; ч. 2 – особливо тяжкий злочин;

♦ **5)** ст. 317 КК України: ч. 1 – злочин середньої тяжкості; ч. 2 – тяжкий злочин.

Таким чином, збільшення розмірів покарань у ст.ст. 307, 309, 314 та 317 КК України відповідає описаній вище планомірності та не може вважатися надмірною інтенсивністю збільшення покарання. На відміну від цього, збільшення розмірів покарання у ч. 2 ст. 315, порівняно із ч. 1 ст. 315 КК України саме і є прикла-

дом такої надмірної інтенсивності, оскільки ч. 1 ст. 315 КК України передбачає відповідальність за злочин середньої тяжкості, а ч. 2 ст. 315 КК України – за особливо тяжкий злочин. На це, безпосередньо, звертають увагу О.П. Горох та А.А. Музика, які вказують на необхідність зменшення верхньої межі санкції ч. 2 ст. 315 КК України та визначення розмірів покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років [55, с. 9; 182, с. 330].

На наш погляд, така пропозиція є цілком виправданою та доцільною, хоча саме зменшення верхньої межі кримінально-правової санкції ч. 2 ст. 315 КК України в дійсності впливає тільки на тяжкість самого злочину та питання безпосередньо пов'язані зі ступенем тяжкості злочину (можливість звільнення від покарання, строк погашення та зняття судимості, строк давності притягнення до кримінальної відповідальності, можливість укладення угоди про визнання винуватості тощо). Утім, таке зменшення розміру санкції, в дійсності, не вплине на практику призначення судами покарання за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 315 КК України, оскільки, як зазначалося вище, таке покарання призначається або з урахуванням положень ст. 69 КК України, або із наближенням до мінімальної межі кримінально-правової санкції. Отже, зменшення верхньої межі санкції не вплине на нижню межу, яка по суті є основним орієнтиром при призначенні покарання за ч. 2 ст. 315 КК України.

Разом із цим, слід звернути увагу на певне «перехрещення» верхньої межі санкції кримінально-правової норми, яка передбачає основний склад злочину та нижньої межі санкції кримінально-правової норми, яка передбачає кваліфікований склад злочину, а так само верхньої межі санкції кримінально-правової норми, яка передбачає кваліфікований склад злочину та нижньої межі санкції кримінально-правової норми, яка передбачає особливо кваліфікований склад злочину. Йдеться про те, що верхня межа санкції однієї норми (норми, яка передбачає основний або кваліфікований склад злочину), як правило, є більшою, ніж нижня межа санкції іншої норми (норми, яка передбачає квалі-

фікований чи особливо кваліфікований склад злочину). Наприклад, верхня межа санкції ч. 1 ст. 307 КК України – вісім років позбавлення волі, а нижня межа санкції ч. 2 ст. 307 КК України – шість років позбавлення волі. Водночас верхня межа санкції ч. 2 ст. 307 КК України – десять років позбавлення волі, а нижня межа санкції ч. 3 ст. 307 КК України – дев'ять років позбавлення волі. Схожою є ситуація і щодо перехрещення розмірів санкцій у ст.ст. 314 та 317 КК України.

Натомість в ч.ч. 1 і 2 ст. 309 КК України спостерігається таке «перехрещення», а в ч.ч. 2 і 3 ст. 309 КК України – ні, оскільки верхньою межею санкції ч. 2 ст. 309 КК України є позбавлення волі на строк п'ять років, а нижньою межею санкції ч. 3 ст. 309 КК України також покарання у вигляді позбавлення волі на строк п'ять років. Аналогічною є ситуація і щодо співвідношення санкцій ч. 1 та ч. 2 ст. 315 КК України. Зокрема, верхньою межею санкції ч. 1 ст. 315 КК України є покарання у вигляді позбавлення волі строком на п'ять років, а нижньою межею санкції ч. 2 ст. 315 КК України також покарання у вигляді позбавлення волі строком на п'ять років.

У відповідності з цим, можемо сформулювати пропозицію про зменшення нижніх меж санкцій ч. 3 ст. 309 та ч. 2 ст. 315 КК України до покарання у вигляді позбавлення волі до чотирьох років. Такий підхід з одного боку дасть змогу забезпечити «перехрещення» відповідних кримінально-правових санкцій, а з іншого відповідатиме сучасним тенденціям гуманізації кримінального законодавства та зменшення кримінально-правової репресії. Безумовно, забезпечити «перехрещення» санкцій можна було б і за рахунок збільшення верхніх меж санкцій ч. 2 ст. 309 та ч. 1 ст. 315 КК України, однак такий підхід йде врозріз саме із напрямом гуманізації законодавства про кримінальну відповідальність. Така пропозиція є виправданою також і з огляду на сучасні тенденції призначення судами покарання за ч. 3 ст. 309 та ч. 2 ст. 315 КК України, де вітчизняні суди нерідко призначають покарання за ці злочини, нижче від мінімальної межі, встановленої в санкції кримінально-правової норми, з урахуванням

положень ст. 69 КК України. Вище, як приклад, вже описувався вирок Новоселицького районного суду Чернівецької області [35], а кількість таких прикладів щороку зростає.

Відтак, зменшення нижньої межі санкцій ч. 3 ст. 309 та ч. 2 ст. 315 КК України дасть змогу змінити ідеальну модель, якою є юридична конструкція у вигляді кримінально-правової санкції та привести її у відповідність із реальною практикою реагування держави, в особі судів, на вчинення злочинів, передбачених цими нормами.

Як зазначає, у цьому зв'язку О.О. Книженко кримінально-правова санкція є «індуктивною конструкцією», що, цілком логічно, може зазнавати розвитку (удосконалення) на основі наявного матеріалу позитивного права, шляхом усунення протиріч між вже наявним матеріалом позитивного права та вимогами і реальним станом практики правозастосування [96, с. 319].

Наступним при дослідженні санкцій вказаних кримінально-правових норм необхідним є порівняння цих санкцій із санкціями кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за суміжні склади злочинів, в першу чергу, склади злочинів, які є загальними, відносно досліджуваних складів злочинів. При цьому, порівняння повинно стосуватися санкцій не всіх суміжних злочинів, а саме санкцій злочинів, пов'язаних із втягненням (залученням) неповнолітніх. Як було аргументовано в підрозділі 3.1. монографії суспільно небезпечні діяння, передбачені в ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України та передбачені ч. 2 ст. 181, ст. 258-1, ч. 3 ст. 302, ч.ч. 3 і 4 ст. 303 КК України, і стосуються втягнення або залучення неповнолітнього (малолітнього), співвідносяться між собою як окремі спеціальні види втягнення неповнолітнього або малолітнього у антисоціальну поведінку. Водночас, загальним діянням, передбачених ст. 304 КК України є загальним видом втягнення.

Санкція ч. 1 ст. 304 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років; ч. 2 ст. 304 КК України – позбавлення волі на строк від чотирьох до десяти років. Обидва ці злочини є тяжкими. У контексті цього співвідно-

шення, В.О. Навроцький стверджує, що, в такому випадку, співвідносяться не самі склади злочинів, а кримінально-правові норми, одна з яких є загальною, а інша спеціальною. При цьому, санкція спеціальної кримінально-правової норми передбачає більш суворе покарання ніж санкція загальної кримінально-правової норми [188, с. 419]. Якщо порівнювати покарання, передбачені в санкції ч. 1 ст. 304 КК України, (загальний вид втягнення неповнолітнього) та покарання, передбачені в санкції ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України (спеціальні види втягнення неповнолітнього), то очевидно, що санкція ч. 1 ст. 304 КК України передбачає менш суворе покарання ніж інші згадані кримінально-правові санкції. Таке ж співвідношення характерне і для санкції ч. 2 ст. 304 та ч. 3 ст. 307 КК України, які також стосуються загального та спеціально виду втягнення малолітнього. У цьому контексті санкція ч. 2 ст. 304 КК України також передбачає менш суворе покарання ніж санкція ч. 3 ст. 307 КК України.

Таким чином, враховуючи співвідношення санкцій загальних та спеціальних кримінально-правових норм щодо втягнення (залучення) неповнолітнього, можемо констатувати відповідність санкцій ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України, оскільки вони передбачають більш суворе покарання ніж санкції загальних кримінально-правових норм (ч. 1 та ч. 2 ст. 304 КК України).

На відміну від цього співвідношення санкцій різних спеціальних кримінально-правових норм, на наш погляд, повинно бути приблизно однаковим. Санкція ч. 2 ст. 181 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; ч. 1 ст. 258-1 КК України – позбавлення волі на строк від трьох до п'яти; ч. 2 ст. 258-1 КК України – позбавлення волі на строк від чотирьох до семи; ч. 3 ст. 302 КК України – позбавлення волі на строк від двох до семи років; ч. 3 ст. 303 КК України – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої; ч. 4 ст. 303 КК України – позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти з конфіскацією майна або без такої.

Відповідно до ст. 12 КК України, за ступенем тяжкості, ці злочини є: 1) злочинами середньої тяжкості (ч. 2 ст. 181, ч. 1 ст. 258-1 КК України); 2) тяжкими злочинами (ч. 2 ст. 258-1, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303 КК України); особливо тяжкими злочинами (ч. 4 ст. 303 КК України). Спільним для всіх цих санкцій, так як і санкції досліджуваних нами кримінально-правових норм, є те, що вони передбачають одне обов'язкове (безальтернативне) основне покарання, яким є покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. Як бачимо, покарання, які передбачаються майже у всіх вказаних санкціях є досить наближеними до покарань, передбачених в санкціях санкцій ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України. Виняток становить тільки ч. 1 ст. 258-1 та ч. 2 ст. 181 КК України. Проте у випадку ч. 1 ст. 258-1 КК України передбачається відповідальність не за втягнення неповнолітнього, а за втягнення будь-якої особи (як повнолітньої, так і неповнолітньої) у вчинення терористичного акту. Тому хоча діяння, передбачені ч. 1 ст. 258-1 КК України, і є спеціальним видом втягнення, але вони стосуються не тільки неповнолітнього. Водночас, покарання, передбачене в санкції ч. 2 ст. 181 КК України, на наш погляд, є занадто м'яким, оскільки є розмір цього покарання є меншим, ніж розмір покарання, передбаченого в санкції загальної кримінально-правової норми (ч. 1 ст. 304 КК України). Проте, питання удосконалення санкції ч. 2 ст. 181 КК України не є предметом нашого дослідження, а тому ми не будемо зупинятися на його вивченні. Отож загалом, враховуючи співвідношення покарань, передбачених в санкціях спеціальних кримінально-правових норм, розмір покарань, передбачений в санкціях санкцій ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України може бути визнаний виправданим.

Разом із цим, доцільним є порівняння санкцій ч. 2 ст. 315 та санкцій ч.ч. 1–4 ст. 323 та ст. 324 КК України, що пояснюється схожістю самих складів злочинів, які так чи інакше полягають у схилянні (стимулюванні) неповнолітнього до вживання відповідних речовин. Санкція ч. 1 ст. 323 КК України передбачає по-

карання у вигляді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 2 ст. 323 КК України – обмеження волі на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 3 ст. 323 КК України – обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 4 ст. 323 КК України – позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; ст. 324 КК України – обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк.

За ступенем тяжкості вказані злочини відносяться до злочинів:

- ◆ 1) невеликої тяжкості (ч.ч. 1 і 2 ст. 323 КК України);
- ◆ 2) середньої тяжкості (ч. 3 ст. 323, ст. 324 КК України);
- ◆ 3) тяжких (ч. 4 ст. 323 КК України).

У цьому зв'язку слід констатувати, що санкції ст.ст. 323 і 324 КК України передбачають набагато м'якше покарання, ніж санкція ч. 2 ст. 315 КК України, хоча самі кримінально-правові норми стосуються схилення неповнолітнього до вживання відповідних речовин. Така відмінність в суворості покарання обумовлюється, в першу чергу, ступенем суспільної небезпеки відповідних діянь, а точніше ступенем суспільної небезпеки вживання різних речовин. Так, цілком логічно, що найвищим є ступінь небезпеки схилення неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, тоді як схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів характеризується меншим ступенем суспільної небезпеки, а схилення (спонукання) неповнолітніх до вживання допінгу – ще меншим рівнем суспільної небезпеки.

Пояснюється це тим, що незаконний обіг та незаконне вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів є набагато небезпечнішим, ніж незаконний обіг та вживання одурманюючих засобів чи допінгу. Підтвердженням цього є також і те, що в КК України встановлюється відповідальність за схилення до вживання, наркотичних засобів, психотропних ре-

човин чи їх аналогів, будь-якої категорії осіб (як повнолітніх (ч. 1 ст. 315 КК України), так і неповнолітніх (ч. 2 ст. 315 КК України)). Натомість, кримінальна відповідальність за схиляння (спонукання) до вживання одурманюючих речовин або допінгу, можлива тільки у випадку, коли схиляння (спонукання) стосується неповнолітнього. У відповідності з цим, санкції ст.ст. 323, 324 КК України, цілком виправдано передбачають менш суворе покарання, ніж санкція ч. 2 ст. 315 КК України.

Також доцільним є порівняння санкцій ст. 317 КК України та ст. 322 КК України, адже ці злочин також є суміжними і стосуються організації чи утримання відповідних місць для зайняття незаконною діяльністю⁸. При цьому зазначимо, що ст. 322 КК України встановлює відповідальність за незаконну організацію або утримання місць для вживання з метою одурманювання лікарських та інших засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, а також надання приміщень з такою метою, незалежно від того чи втягувалася (залучалася) у цю діяльність неповнолітня особа.

Санкція ст. 322 КК України передбачає покарання у вигляді штрафу від сімдесяти до ста двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. За ступенем тяжкості це є злочин відноситься до злочинів середньої тяжкості. Навіть, якщо порівнювати санкції ч. 1 ст. 317 та ст. 322 КК України, то очевидно, що санкція ст. 322 КК України передбачає менш суворе покарання. На наш погляд, це також пояснюється суспільною небезпекою вказаних діянь, які хоча й видаються подібними. Зокрема, різниця в суспільній небезпеці обумовлюється тим, що організація чи надання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів потенційно пов'язана із самим незаконним обігом цих речовин, що однозначно є більш суспільно небезпечним, ніж незаконний обіг лікарських чи інших одурманюючих за-

⁸ Санкції ч. 2 ст. 317 та ч. 3 ст. 302 КК України вже порівнювалися вище.

собів, що не є наркотичними, психотропними речовинами чи їх аналогами.

Таким чином співвідношення покарань, передбачених в санкціях ст.ст. 317 та 322 КК України є виправданим, з огляду на дійсний різний рівень суспільної небезпеки описаних у них діянь. Окрім того, досліджуючи відповідальність за злочин, пов'язані із незаконним обігом наркотиків, що вчинюються із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього, необхідно також розглянути особливості регламентації та практику призначення додаткового покарання у вигляді конфіскації майна.

Як вже вказувалося вище, санкції ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 2 ст. 317 КК України передбачають обов'язкове додаткове покарання у вигляді конфіскації майна. Це означає, що буквальне розуміння вказаних кримінально-правових санкцій повинно було б призводити до обов'язкового (невідворотного) застосування покарання у вигляді конфіскації майна за вчинення цих злочинів. Утім, судова практика свідчить про протилежне.

Відповідно до ч. 1 ст. 59 КК України конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Водночас, ч. 2 цієї статті визначає, що конфіскація встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України. Буквальне розуміння цього положення призводить до того, що для призначення покарання у вигляді конфіскації майна обов'язковою пивна бути наявність трьох складових:

- ◆ 1) передбачення конфіскації як виду покарання в санкції кримінально-правової норми;
- ◆ 2) злочин, за вчинення якого передбачається конфіскація повинен бути тяжкими або особливо тяжким;
- ◆ 3) злочин, за вчинення якого призначається конфіскація повинен бути корисливим.

Відсутність хоча б однієї із цих складових по суті унеможливорює призначення покарання у вигляді конфіскації майна.

Особливого значення у цьому контексті набуває те, що конфіскація може бути призначена тільки за вчинення корисливого злочину або як зазначає Г.М. Собко, злочину з корисливим мотивом [290, с. 11].

Утім, одне тільки встановлення в санкції кримінально-правової норми додаткового обов'язкового покарання у вигляді конфіскації майна, ще зовсім не означає, що цей злочин вчинений з корисливим мотивом. Як стверджує А.В. Савченко, мотивом вчинення злочину є інтегральний психічний утвір, який спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою [274, с. 121]. У зв'язку з цим, корисливим мотивом, по суті, є спонукання особи до вчинення суспільно небезпечного діяння, що ґрунтується на бажанні одержати користь (певні вигоди, матеріальні або нематеріальні блага).

Із цього випливає, що злочини, передбачені ч.ч. 2 і 3 ст. 307 та ч. 2 ст. 317 КК України не завжди характеризуються корисливим мотивом. Наприклад, за ч. 2 ст. 307 КК України можуть кваліфікуватися діяння поєднані із безоплатною передачею (збутом) неповнолітньому наркотичних засобів. У даному випадку, винний прямо не бажає одержати певні блага від такої передачі. Так само і надання приміщень для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів може вчинюватися без бажання одержання відповідних благ, а отже і без корисливого мотиву. Відтак, керуючись положеннями ч. 2 ст. 59 КК України, конфіскація не завжди може призначатися, навіть, якщо вона передбачена як додатковий обов'язковий вид покарання. Як приклад може бути приведений випадок, описаний у вироку Татарбунарського районного суду Одеської області від 4 червня 2014 р., яким особу було засуджено за вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 309, ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 315 та ч. 2 ст. 317 КК України, а саме за те, що в середині літа та в серпні 2013 р, особа зірвала на подвір'ї свого домоволодіння, з метою власного вживання, два кущі та декілька гілок дикорослої коноплі, занесла їх до свого будинку, висушила та зберігала до 4 березня 2014 р. в середині грудня 2013 р. в телефонній розмо-

ві з неповнолітнім мешканцем с. Надрічне Тарутинського району Одеської області, запропонувала вжити вказаний наркотичний засіб, на що останній погодився, прийшов в помешкання підсудного де й отримав від нього наркотичний засіб та вжив його. Через декілька днів підсудний у, розмові із цим же неповнолітнім мешканцем с. Надрічне Тарутинського району Одеської області та іншою неповнолітньою особою, яка прибула розам із ним до домоволодіння підсудного, запропонував їм вжити наркотичний засіб, на що вони погодилися. Після цього підсудний передав їм наркотичний засіб, який вони вжили в помешканні підсудного.

При цьому суд встановив наявність більше чотирьох пом'якшуючих обставин, які істотно знижують ступінь тяжкості вчинених злочинів, а саме: те що підсудний є неповнолітнім, у скоєному щиро розкався та активно сприяв розкриттю злочину, за місцем проживання характеризується виключно позитивно, є круглим сиротою з десяти років. Однак, суд визнав можливим застосування покарання нижчого нижчої межі тільки за злочини, передбачені ч. 2 ст. 307 та ч. 2 ст. 315 КК України. Тоді як за інші злочини, покарання було призначено в межах санкцій відповідних кримінально-правових норм. Водночас, суд дійшов висновку, що вчинені підсудним злочини не є корисними, а тому за них не може застосовуватися покарання у вигляді конфіскації майна. Таким чином за ч. 1 ст. 309 КК України особі було призначено покарання у вигляді одного року позбавлення волі; за ч. 2 ст. 315 КК України – три роки позбавлення волі; за ч. 2 ст. 307 КК України – три роки позбавлення волі; за ч. 2 ст. 317 КК України – чотири роки позбавлення волі [37]. Як бачимо, з тих підстав, що злочини не були визнані корисливими (вчинені з корисливих мотивів) суд не призначив особі покарання у вигляді конфіскації майна, хоча воно і визначено як обов'язкове в санкціях відповідних кримінально-правових норм.

В окремих працях О.О. Луцак знаходимо відображення більш широкої аргументації щодо необхідності визнання конфіскації майна факультативним видом покарання у вказаних кримінально-правових санкціях [150].

Таким чином, очевидною є невідповідність юридичної конструкції у вигляді санкції кримінально-правової норми та положень загальної частини КК України, у цьому зв'язку конфіскація майна в санкціях ч.ч. 2 і 3 ст. 307 та ч. 2 ст. 317 КК України повинна визнаватися факультативним додатковим покаранням. На це, зокрема, звертають увагу О.П. Горох та А.А. Музика, вказуючи, що конфіскація майна, в таких випадках повинна мати не обов'язковий характер, а санкції відповідних кримінально-правових норм повинні зазнати змін, так як і санкції ч.ч. 2 і 3 ст. 314 та ч. 2 ст. 315 [55, с. 16; 182, с. 334]. Цілком підтримуючи думку вказаних вчених, а також враховуючи те, що і незаконне введення в організм неповнолітнього наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, і схиляння неповнолітнього до вживання зазначених засобів (речовин) також можуть вчинюватися із корисливих мотивів, а крім того ці злочини відносяться до особливо тяжких, то можемо сформулювати пропозицію, щодо передбачення в санкціях ч. 3 ст. 314 та ч. 2 ст. 315 КК України додаткового факультативного покарання у вигляді конфіскації майна.

Отже, провівши дослідження відповідальності за злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотичних засобів, що вчинюються із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього, можемо сформулювати наступні узагальнення.

По-перше, досліджуючи санкції кримінально-правових норм, ми виходимо з того, що такі санкції є юридичними конструкціями, в яких відображається ідеальна модель реакції держави на вчинене злочинне діяння.

По-друге, санкції досліджуваних кримінально-правових норм (ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України) є відносно визначеними, де єдиним основним покаранням передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на певний трок. Водночас додатковим обов'язковим покаранням у санкціях ч.ч. 2 і 3 ст. 307 ч. 2 ст. 317 КК України визначається також конфіскація майна. При цьому, за ступенем тяжкості вказані злочини є або тяжкими (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України), або особливо тяжкими (ч. 3 ст. 307, ч. 3

ст. 314, ч. 2 ст. 315 КК України). Розмір покарань, передбачених в санкціях цих кримінально-правових норм, є цілком співрозмірним із санкціями інших кримінально-правових норм, які передбачаються відповідальність за загальний вид втягнення неповнолітнього (малолітнього) у злочинну чи іншу антигромадську діяльність (ст. 304 КК України), а також відповідальність за інші спеціальні види втягнення та суміжні злочини.

По-третє, враховуючи «інтенсивність санкцій», тобто співвідношення санкцій основних, кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів злочинів, ми підтримуємо дуки тих вчених (О.П. Горох, А.А. Музика), які вважають, що зміна тяжкості кваліфікованого та особливо кваліфікованого злочину, не може відбуватися більше ніж на один ступінь. У відповідності з цим, виправданим є зниження верхньої межі санкції ч. 2 ст. 315 КК України та встановлення її на рівні позбавлення волі строком до десяти років.

По-четверте, доводиться, що практично у всіх досліджуваних статтях (за винятком ч. 3 ст. 309 та ч. 2 ст. 315 КК України) нижня межа санкції кримінально-правової норми, яка передбачає кваліфікований чи особливо кваліфікований склад злочину є нижчою ніж санкція норми, яка відповідно передбачає основний або кваліфікований склад злочину. У відповідності з цим пропонується зменшити нижню межу санкцій ч. 3 ст. 309 та ч. 2 ст. 315 КК України і встановити їх на рівні чотирьох років позбавлення волі.

По-п'яте, з'ясовано, що додаткове покарання у вигляді конфіскації майна не може носити обов'язкового характеру, оскільки злочини, передбачені, ч.ч. 2 і 3 ст. 307 та ч. 2 ст. 317 КК України далеко не завжди вчинюються із корисливим мотивом (є корисливими). Крім того, встановлено, що конфіскація майна цілком може застосовуватися і за вчинення злочинів, передбачених ч. 3 ст. 314 та ч. 3 ст. 315 КК України.

На основі цього сформульовані наступні пропозиції щодо удосконалення юридичних конструкцій, якими є санкції досліджуваних кримінально-правових норм:

- ♦ 1) абзаци другі ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 2 ст. 317 КК України, після слів «конфіскацією майна», доповнити словами «або без такої»;
- ♦ 2) в абзаці другому ч. 3 ст. 309 КК України, слово «п'яти» замінити словом «чотирьох»;
- ♦ 3) абзац другий ч. 3 ст. 314 КК України, після слів «дванадцяти років», доповнити словами «з конфіскацією майна або без такої»;
- ♦ 4) абзац другий ч. 3 ст. 315 КК України викласти в такій редакції: «карається позбавленням волі від чотирьох до десяти років з конфіскацією майна або без такої».

Висновки до РОЗДІЛУ 3

1. Основоположними ознаками відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України є ознаки мети вчинення злочину. На відміну від цього, ознаками відмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 і 309, від складів злочинів, передбачених ст.ст. 314, 315 та 317 КК України, а так само цих складів злочинів між собою, є ознаки суспільно небезпечного діяння. Додатковою ознакою відмежуванні складів злочинів, передбачених ст.ст. 307 і 309 КК України від складу злочину, передбаченого ст. 315 цього Кодексу є мета вчинення злочину.

2. Склади злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України відмежовується від суміжних (складів злочинів, передбачених ст.ст. 158, 159-1, 182, 190, 198, 199, 200, 203-1, 204, 216, 224, 258-2, 263, 263-1, 265, 265-1, 267, 267-1, 269, 295, 300, 301, 311, 312, 313, 318, 321, 321-1, 327, 358, 359, 361-1, 361-2, 436, 436-1, 440, 442 КК України), за ознаками об'єкта та предмета злочину, а склад злочину, передбачений ст. 205 КК України – за ознакою об'єкта та суспільно небезпечного діяння.

3. Склад злочину, передбачений ст. 314 КК України відмежовується від складів злочинів, передбачених ст.ст. 227 та 253 КК України за ознаками об'єкта та змістом суспільно небезпечного діяння у вигляді введення, яке в кожному з цих трьох випадків має абсолютно різне значення.

4. Склад злочину, передбачений ст. 315 КК України відмежовується від складів злочинів, передбачених ст.ст. 323 та 324 КК України за ознаками об'єкта та предмета злочинів. Всі вони є спеціальними видами втягнення неповнолітнього у антисоціальну поведінку, а загальним вином – склад злочину, передбачений ст. 304 КК України.

5. Склад злочину, передбачений ст. 317 КК України відмежовується від складів злочинів, передбачених ст.ст. 302 і 322 КК України за ознакою мети створення (організації) утримання чи надання місць.

6. Суспільно небезпечні діяння, передбачені в ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України та передбачені ч. 2 ст. 181, ст. 258 1, ч. 3 ст. 302, ч.ч. 3 і 4 ст. 303 КК України, і стосуються втягнення або залучення неповнолітнього (малолітнього), співвідносяться між собою як окремі спеціальні види втягнення неповнолітнього або малолітнього у антисоціальну поведінку та відмежовуються за ознаками об'єкта та спрямованістю діянь, до вчинення яких втягується або залучається неповнолітній (малолітній).

7. Враховуючи співвідношення санкцій основних, кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів злочинів, підтримуються погляди тих вчених (О.П. Горох, А.А. Музика), які вважають, що зміна тяжкості кваліфікованого та особливо кваліфікованого злочину, не може відбуватися більше ніж на один ступінь. У відповідності з цим пропонується зниження верхньої межі санкції ч. 2 ст. 315 КК України та встановлення її на рівні позбавлення волі строком до десяти років.

8. Практично у всіх досліджуваних статтях (за винятком ч. 3 ст. 309 та ч. 2 ст. 315 КК України) нижня межа санкції кримінально-правової норми, яка передбачає кваліфікований чи особливо кваліфікований склад злочину є нижчою ніж санкція норми, яка відповідно передбачає основний або кваліфікований склад злочину. У відповідності з цим пропонується зменшити нижню межу санкцій ч. 3 ст. 309 та ч. 2 ст. 315 КК України і встановити їх на рівні чотирьох років позбавлення волі.

9. Додаткове покарання у вигляді конфіскації майна не може носити обов'язкового характеру, оскільки злочини, передбачені, ч.ч. 2 і 3 ст. 307 та ч. 2 ст. 317 КК України далеко не завжди вчинюються із корисливим мотивом. Крім того, конфіскація майна цілком може застосовуватися і за вчинення злочинів, передбачених ч. 3 ст. 314 та ч. 2 ст. 315 КК України.

10. Розроблено наступні пропозиції щодо удосконалення санкцій досліджуваних кримінально-правових норм:

♦ 1) абзаци другі ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 2 ст. 317 КК України, після слів «конфіскацією майна», доповнити словами «або без такої»;

♦ 2) в абзаці другому ч. 3 ст. 309 КК України, слово «п'яти» замінити словом «чотирьох»;

♦ 3) абзац другий ч. 3 ст. 314 КК України, після слів «дванадцяти років», доповнити словами «з конфіскацією майна або без такої»;

♦ 4) абзац другий ч. 3 ст. 315 КК України викласти в такій редакції: «карається позбавленням волі від чотирьох до десяти років з конфіскацією майна або без такої».

Проведене комплексне дослідження кримінально-правової характеристики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, дозволяє сформулювати в якості загальних висновків теоретичні положення та рекомендації, що відповідають вимогам наукової новизни, мають значення для науки та правозастосовної практики, зокрема:

♦ **1.** Злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх – це передбачені розділом XIII Особливої частини КК України суспільно небезпечні діяння, що вчинені винною повнолітньою особою та становлять собою специфічну форму втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, а також склади яких містять вказівку на законодавчі конструкції «із залученням неповнолітнього» (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317) або «із залученням малолітнього або щодо малолітнього» (ч. 3 ст. 307).

Переважає більшість праць з питань протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, що наразі видані в Україні та державах близького зарубіжжя, мають не кримінально-правовий, а кримінологічний характер, відтак у науковому плані залишаються не розробленими ряд питань, пов'язаних із: визначенням змісту злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх; кримінально-правовою характеристикою їх складів; відмежуванням їх від суміжних посягань; покаранням за вказані суспільно небезпечні діяння.

Факторами, що визначають соціальну зумовленість кримінальної відповідальності за такого роду злочини, є: міжнародно-правові; внутрішньонаціональні; кримінологічні; соціально-економічні; психолого-педагогічні. Ключове значення при цьому мають кримінально-правові терміни «залучення», «щодо» та «неповнолітній» у співвідношенні з іншими – малолітній», «втягнення», «схиляння», «спонукання» тощо.

♦ 2. З урахуванням різних класифікаційних підходів, особливостей об'єкта і предмета дослідження, його мети та задач, національних і міжнародних чинників, запропоновано виокремити три періоди розвитку кримінальної відповідальності за досліджувані злочини:

- 1) її формування (від стародавніх часів і до 60-х рр. XX ст.);
- 2) закріплення (60-ті – 90-ті рр. XX ст.);
- 3) удосконалення (з 2001 р. й дотепер).

Зв'язок кримінального наркотизму та злочинної практики його вчинення із залученням неповнолітніх і щодо неповнолітніх набував більшої суспільної небезпеки й потребував державного реагування у виді встановлення кримінальної відповідальності за це по мірі розвитку міжнародних і внутрішньонаціональних норм щодо заборони як розповсюдження наркотиків, так і норм щодо захисту прав дітей. в одні часи кримінальна відповідальність за такі посягання посилювалася, а в інші – пом'якшувалася.

♦ 3. У зарубіжних державах відповідальність за кримінальний наркотизм закріплюється не тільки у національних КК, а й у спеціальних «антинаркотичних» законах. Попри існування вагомих міжнародно-правових стандартів у багатьох державах, що є репрезентантами різних правових систем, ще й досі спостерігається неоднаковість у питаннях криміналізації та покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. При цьому чимало іноземних КК просто не виділяють у складах наркозлочинів юридичні конструкції, що є аналогічними тим, про які йдеться у КК України – «із залученням неповнолітнього» або «із залученням малолітнього або щодо малолітнього», відтак зазначені конструкції охоплюються загальними нормами про наркозлочини або виступають обставинами, що обтяжують покарання. Слід розрізняти три специфічні групи зарубіжного кримінального законодавства, залежно від ступеня конкретизації в ньому положень про відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, у тому числі й за ті з них, що вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх:

1) те, що містить склади злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх;

2) те, що не містить склади злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, однак містить інші склади «наркотичних» злочинів;

3) те, що взагалі не містить склади злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин.

◆ 4. Родовим об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачена розділом XIII Особливої частини КК України (вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх включно), є здоров'я населення, тобто суспільні відносини, що являють собою не тільки медичні та біологічні характеристики організму людини зокрема, а й соціальні показники, які відображають бажаний рівень здоров'я населення держави в цілому. Безпосередні об'єкти цих злочинів більш конкретизовані та мають свою специфіку, зокрема й у ст.ст. 307, 309, 314, 315, 317 КК України. При цьому додатковими факультативними об'єктами у досліджуваних злочинах виступають нормальна діяльність підприємств, установ та організацій, життя та здоров'я особи, громадський порядок і громадська безпека, суспільні відносини, пов'язані з правильним розвитком та вихованням неповнолітніх. Предметами в аналізованих злочинах є наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги. Неповнолітніх, як потерпілих у вказаних злочинах, слід розглядати через розуміння змісту юридичної конструкції «щодо неповнолітніх» (ст.ст. 307, 314 і 315 КК України), яка означає, що винний (доросла особа, повнолітній) вчиняє відповідне суспільно небезпечне діяння стосовно (відносно) дитини, яка не досягла 18-річного віку. За цих умов неповнолітній є передусім потерпілим від відповідного злочину, що, однак, не виключає, за наявності для цього підстав, визнання його суб'єктом наркозлочину в разі вчинення заборонених дій з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами.

В основу уніфікації використання юридичних конструкцій «щодо неповнолітнього» та «щодо малолітнього» слід покласти принцип вікової диференціації. Запропоновано такі зміни до КК України:

1) у ч. 2 ст. 307 – поряд із конструкцією «із залученням неповнолітнього» вжити конструкцію «щодо неповнолітнього»;

2) у ч. 3 ст. 314 – замінити особливо кваліфікуючу ознаку злочину «вчинені щодо неповнолітнього» на «вчинені щодо малолітнього», натомість у ч. 2 цієї статті після слів «...вчинені щодо двох чи більше осіб,...» вказати на таку кваліфікуючу ознаку злочину, як «щодо неповнолітнього»;

3) у ст. 315 передбачити ч. 3, зміст якої повинен відповідати ч. 2 ст. 304;

4) у ч. 3 ст. 309 – замість поняття «неповнолітнього» вказати на поняття «малолітнього»;

5) у ч. 2 ст. 309 – після слів «...передбачених статтями 307, 308, 310, 317 цього Кодексу, або...» вказати на конструкцію «із залученням неповнолітнього».

Суб'єктом досліджуваних злочинів є фізична осудна особа, яка досягла 18 років. Підтримано наукову позицію щодо зниження віку кримінальної відповідальності з 16 до 14 років за вчинення дій, пов'язаних з незаконним збутом наркотиків, неповнолітніми особами, котрі були залучені до таких дій та, усвідомлюючи суспільно небезпеку вчиненого, брали в них участь. Спеціальним суб'єктом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 315 КК України, слід визнати батька, мати, вітчима, мачуху, опікуна чи піклувальника, або особу, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього. Крім того, досліджувані злочини, що мають формальні склади, вчиняються з прямим умислом (ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК України). Їх учинення не обмежується корисливим мотивом або мотивом, пов'язаним з потягом до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а отже можливий прояв й інших мотивів, зокрема: почуття солідарності; співчуття до хворого на наркоманію (виготовлення, придбання, зберігання

наркотичних засобів або психотропних речовин); прагнення виглядати дорослим перед повнолітнім.

◆ **5.** Склади злочинів, передбачених ст.ст. 307 та 309 КК України, відмежовуються за ознакою мети, тоді як ці складі злочинів відмежовуються від складів злочинів, передбачених ст.ст. 314, 315 і 317 КК України, а також вказані складі злочинів між собою – за ознакою суспільно небезпечного діяння. Натомість, складі злочинів, передбачених ст.ст. 307, 309 та 315 КК України, відмежовується від суміжних складів злочинів, спільною ознакою яких є ознака суспільно небезпечного діяння, за ознаками об'єкта та предмета злочину; склад злочину, передбачений ст. 317 КК України, – за ознакою відповідної мети; склад злочину, передбачений ст. 314 КК України, – за ознаками об'єкта та змісту суспільно небезпечного діяння. Проте складі злочинів, передбачених частинами 2 і 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України, відмежовуються від інших (загального та спеціальних) видів втягнення або залучення за ознаками об'єкта та спрямованістю діянь, до вчинення яких втягується або залучається неповнолітній (малолітній).

◆ **6.** Враховуючи аналіз санкцій злочинів, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, сформульовано пропозицію викласти їх в наступній редакції:

1) абзаци другі ч.ч. 2 і 3 ст. 307, ч. 2 ст. 317 КК України, після слів «конфіскацією майна», доповнити словами «або без такої»;

2) в абзаці другому ч. 3 ст. 309 КК України слово «п'яти» замінити словом «чотирьох»;

3) абзац другий ч. 3 ст. 314 КК України, після слів «дванадцяти років», доповнити словами «з конфіскацією майна або без такої»;

4) абзац другий ч. 3 ст. 315 КК України викласти в такій редакції: «карається позбавленням волі від чотирьох до десяти років з конфіскацією майна або без такої».

◆ **7.** Обґрунтовано ряд законодавчих пропозицій, здатних позитивно вплинути на боротьбу з кримінальним наркотизмом неповнолітніх. У цьому зв'язку вважаємо за необхідне внести зміни

до КК України щодо удосконалення відповідальності за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх, зокрема запропоновано:

1) у *статті 307*: абзац перший частини другої викласти у такій редакції:

«2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 308-310, 312, 314, 315, 317 цього Кодексу, або із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього, а також збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян, або збут чи передача цих речовин у місця позбавлення волі, або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах чи особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини, —»;

абзац другий частини другої, після слів «конфіскацією майна», доповнити словами «або без такої»;

абзац другий частини третьої, після слів «конфіскацією майна», доповнити словами «або без такої»;

2) у *статті 309*: абзац перший частини другої викласти у такій редакції:

«2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб чи особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 317 цього Кодексу, або із залученням неповнолітнього або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах, —»

абзац перший частини третьої викласти у такій редакції:

«3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені із залученням малолітнього, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, —»;

у абзаці другому частини третьої слово «п'яти» замінити словом «чотирьох»;

3) у *статті 314*: абзац перший частини другої викласти у такій редакції:

«2. Ті самі дії, якщо вони призвели до наркотичної залежності потерпілого або вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306-312 та 314-318 цього Кодексу, або вчинені щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітнього, або якщо вони заподіяли середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому, –»

абзац перший частини третьої викласти у такій редакції:

«3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього або особи, яка перебуває в безпорадному стані, чи вагітної жінки, або якщо вони були пов'язані з введенням в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також якщо внаслідок таких дій настала смерть потерпілого, –»

абзац другий частини третьої, після слів «дванадцяти років», доповнити словами «з конфіскацією майна або без такої»;

4) частину третю *статті 315* викласти у такій редакції:

«2. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, –

карається позбавленням волі від чотирьох до десяти років з конфіскацією майна або без такої.»;

5) абзац другий частини другої *ст. 317*, після слів «конфіскацією майна», доповнити словами «або без такої».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів в Україні. Загальна частина : курс лекцій : у 2-х кн. Кн. II / О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук, О. М. Стрільців, Я. І. Слободян та ін. ; за ред. Є. М. Моїсєєва. – К. – Ів. Франк. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, Прикарпатський юрид. ін-т Львів ДУВС, 2008. – 270 с.

2. Александров Ю. В. Кримінальне право України: Заг. Частина : підруч. для студ.вищ. навч. закл. / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. – К. : МАУП, 2004. – 328 с.

3. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційним судом Автономної Республіки Крим за 2013 р. / Судова статистика Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.

4. Анисимов Л. Н. Наркотики: правовой режим. Международно-правовые и внутригосударственные проблемы регулирования производства, применения и распространения наркотических и психотропных веществ / Л. Н. Анисимов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 144 с.

5. Анисимов Л. Н. Профилактика пьянства, алкоголизма и наркомании среди молодежи / Анисимов Л. Н. – М. : Юрид. лит., 1988. – 176 с.

6. Антинаркотичне законодавство України : Історія. Теорія. Коментар : [моногр.] / М. П. Селіванов, М. С. Хруппа. – К. : Юрінком, 1997. – 352 с.

7. Аргунова Ю. Н. Правовые меры борьбы с наркотизмом / Ю. Н. Аргунова, А. А. Габиани. – М. : Знание, 1989. – 64 с.

8. Арешкіна С. Н. Кваліфікація розкрадання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів : дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Арешкіна Світлана Назарівна. – К., 2010. – 213 с.

9. Архів Оболонського районного суду м. Києва. Справа № 1–906/2008.
10. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.
11. Ахметшин Х. М. Современное уголовное право КНР / Х. М. Ахметшин, Н. Х. Ахметшин, А. А. Петухов. – М. : ИД «Муравей», 2000. – 430 с.
12. Бабенко А. М. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню наркотиковмісних рослин : дис... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Бабенко Андрій Миколайович. – К., 2007. – 263 с.
13. Бажанов М. И. Избранные труды / М. И. Бажанов ; [сост. : В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитонов, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Таций]. – Х. : Право, 2012. – 1244 с.
14. Баклан І. В. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються неповнолітніми : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Баклан Інна Валентинівна. – К., 2008. – 272 с.
15. Бахтияров В. А. К вопросу о наркомании / В. А. Бахтияров // Сб. Тр. НИИ облздравотдела. – Свердловск, 1936. – С. 199–204.
16. Бехруз Х. Вступ до порівняльного правознавства : навч. посіб. / Х. Берхуз. – Одеса : Юридична література, 2002. – 328 с.
17. Бобраков С. И. Уголовная ответственность за незаконное приобретение, хранение либо сбыт наркотических средств : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бобраков Сергей Игоревич. – М., 2005. – 191 с.
18. Большая Советская Энциклопедия 2-е изд в 50-ти томах. – 1949. — 1958. – Т. 29. Н–Николаев. 1954 – 627 с.
19. Бориневич В. В. Наркомания / В. В. Бориневич / Под ред. Д. Д. Федотова, А. Л. Портнова. – М., 1963. – 275 с.
20. Борьба с наркоманией: (Проблемы и перспективы) / Отв. ред. д-р. юрид. наук Е. Г. Мартынчик. – Кишинев : Штиница, 1990. – 220 с.

21. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я. М. Брайнин – М. : Госюриздат, 1963. – 275 с.

22. Брич Л. П. Спільні та розмежувальні ознаки складів злочинів, передбачених ст.130 КК України «Зараження вірусом імунodefіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби», із суміжними складами злочинів / Л. П. Брич // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2003. – Випуск 38. – С. 454–467.

23. Бублейник В. А. Боротьба з незаконним збутом наркотичних засобів: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти : дис... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Бублейник Володимир Анатолійович. – К., 2007. – 239 с.

24. Бублейник В. А. Боротьба з незаконним збутом наркотичних засобів. Кримінально-правовий і кримінологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. А. Бублейник. – К., 2007. – 20 с.

25. Бублейник В. А. Кримінально-правова характеристика незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : навчально-практичний посібник. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – 152 с.

26. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія / В. М. Бурдін. – К. : Атіка, 2004. – 240 с.

27. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. - Київ, Ірпінь. – Перун, 2005. – 1728 с.

28. Васильківська І. П. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / І. П. Васильківська. – К. : КНЕУ, 2013. – 295 с.

29. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К., – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1736 с..

30. Вирок Барвінківського районного суду Харківської області від 22 квітня 2014 р. у справі № 611/292/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38322640>.

31. Вирок Білопільського районного суду Сумської області від 7 червня 2012 р. у справі № 1801/1931/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24551199>.

32. Вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 16 березня 2014 р. у справі № 576/449/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37834127>.

33. Вирок Голованівського районного суду Кіровоградської області від 10 квітня 2014 р. у справі № 386/406/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38380701>.

34. Вирок Київського районного суду м. Сімферополя від 29 липня 2013 р. у справі № 123/1209/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32914042>.

35. Вирок Новоселицького районного суду Чернівецької області від 24 лютого 2014 р. у справі № 1кп-26/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38145592>.

36. Вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 16 вересня 2011 р. у справі № 1-297/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25509985>.

37. Вирок Татарбунарського районного суду Одеської області від 4 червня 2014 р. у справі № 515/1102/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39805319>.

38. Вирок Тиврівського районного суду Вінницької області від 27 грудня 2013 р. у справі № 145/1206/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36495720>.

39. Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області від 10 грудня 2012 р. у справі № 1-562/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27925258>.

40. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: проблемні питання теорії та практики / А. А. Вознюк // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 3 (139). – С. 40–44.

41. Волков Н. Т. Новое Уголовное уложение (издание 1903 г.) / Н. Т. Волков. – Полтава : Издание Д.Н. Подземного и Н.Т. Волкова, 1903. – 418 с.

42. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. // Международная защита прав и свобод человека : сб. документов. – М. : Юрид. лит. , 1990. – С. 14–20.

43. Габиани А. А. Наркотизм (конкретно-социологическое исследование по материалам Грузинской ССР) / А. А. Габиани ; Лаборатория социологии преступности Тбилисского гос. ун-та ; ред. Г. Т. Ткешелиадзе. – Тбилиси : Изд-во «Сабчота Сакартвело», 1977. – 308 с.

44. Габиани А. А. Наркотизм вчера и сегодня / А. А. Габиани. – Тбилиси : Сабчота Сакартвело, 1988. – 258 с.

45. Гаврилова К. Ю. Кримінальна відповідальність за порушення правил поведження з вибуховими легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / К. Ю. Гаврилова. – О., 2011. – 21 с.

46. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. – 634 с.

47. Гадойбоев С. А. Уголовно-правовые и криминологические меры предупреждения контрабанды наркотиков : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук :

спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С. А. Гадойбоев. – К., 1996. – 21 с.

48. Гасанов Э. Г. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с преступлениями, связанными с наркотиками (антинаркотизм) / Э. Г. Гасанов. – Одесса : Астропринт, 1998. – 400 с.

49. Гернет М. Н. Избранные произведения / М. Н. Гернет. – М. : Юридическая лит-ра, 1974. – 639 с.

50. Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. Гишинский. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.

51. Глистин В. К. Проблемы уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) / В. К. Глистин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – 127 с.

52. Голант Р. Я. Проблема морфинизма / Р. Я. Голант / Труды ГИМЗ. – Вып. 5. – Л, 1929. – С. 17–69.

53. Горбуза А. Д. Понятие методологии уголовно-правовой науки / А. Д. Горбуза, И. Я. Козаченко, Е. А. Сухарев // Уголовно-правовые меры борьбы с преступностью в условиях перестройки. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1990. – С. 4–13.

54. Горох О. П. Покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів : дис... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Горох Олексій Петрович. – К., 2007. – 299 с.

55. Горох О. П. Покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів : автореферат дис. канд. юридичних наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. П. Горох. – К., 2007. – 20 с.

56. Горяний С. В. Окремі аспекти визначення поняття “Вибірчі права” / С. В. Горяний // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів [Текст] : зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф. (Київ, 29 берез. 2012 р.). – К. : Нац. акад внутр. справ, 2012. – С. 16–18.

57. Горькавий С. С. Етапи становлення міжнародно-правової протидії незаконному обігу наркотиків / С. С. Горькавий //

Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2011. – Серія «Право», випуск 15, ч. 2. – С. 70–74.

58. Готін О. М. Кримінальна відповідальність за випуск або реалізацію недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки (проблеми теорії та практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Готін. – К., 2003. – 20 с.

59. Графский В. Г. Всеобщая история права и государства : [учебник для вузов] / В. Г. Графский. – М. : Издательство НОРМА, 2003. – 744 с.

60. Гриненко І. М. Наркобізнес та національна безпека / І. М. Гриненко. – К. : Сфера, 2002. – 211 с.

61. Давид Рене. Основные правовые системы современности / Давид Рене, Жоффре-Спинози Камилла ; пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 400 с.

62. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и её установление / Дагель П. С., Котов Д. П. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 243 с.

63. Данилевська Ю. О. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення: проблеми кримінально-правової кваліфікації : [практ. пос.] / Ю. О. Данилевська, Д.В. Каменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. – 288 с.

64. Даньшин И. Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка / И. Н. Даньшин. – М. : Юрид. лит., 1973. – 200 с.

65. Декларация прав ребенка (Резолюция 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1959 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа до декларації : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384.

66. Дем'яненко Ю. І. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності приватного життя : автореф. дис.

на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю. І. Дем'яненко. – Х, 2008. – 20 с.

67. Деякі питання видачі дозволу на використання об'єктів і приміщень, призначених для провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 469 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469-2011-п>.

68. Джужа О. Дослідження проблем незаконного обігу наркотиків в Україні / О. Джужа, П. Андрушко // Право України. – 1998. – № 12. – С. 136–138.

69. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дзундза Володимир Васильович. – Х., 2005. – 189 с.

70. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Дзундза. – Х., 2005. – 16 с.

71. Дідковська С. П. Наркоманія: кримінально-правові і медичні проблеми / С. П. Дідковська, Є. В. Фесенко, С. П. Гарницький. – К., 1989. – 437 с.

72. Драган Г. Н. Наркомания и наркобизнес. Выявление и пресечение незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ / Г. Н. Драган, Б. Ф. Калачев / Под ред. проф. П. Г. Пономарева. – М. : Новый Юрист, 1998. – 240 с.

73. Единая конвенция о наркотических средствах 1961 года (с поправками, внесенными в нее в соответствии с Протоколом 1972 года о поправках к Единой конвенции о наркотических средствах 1961 года) / (Нью-Йорк, 30 марта 1961 года) (в ред. Протокола от 25 марта 1972 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_177/page.

74. Епель О. В. Кримінальна відповідальність за публічні заклики до вчинення терористичного акту паперів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Епель. – Харків, 2011. – 20 с.

75. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://www.reyestr.court.gov.ua>

76. Жилина Н. Ю. Вовлечение несовершеннолетних в незаконный оборот наркотических средств (уголовно-правовой и криминологический аспекты) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Жилина Наталья Юрьевна. – Белгород, 2009. – 179 с

77. Закон об исламских уголовных наказаниях Исламской Республики Иран / науч. ред. А. И. Ахани ; предисл. зам. Председ. Гос. Думы РФ Ю. Н. Волкова ; Перевод с персид. М. С. Пелевина. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 343 с.

78. Закон об уголовном праве Израиля : (Действующая редакция по состоянию на 23 июля 2010 г.) / пер. с иврита и предисл. М. Дорфмана. – Изд. 2-ое, перераб. и дополн. – М. : Директ-Медиа, 2010. – 262 с.

79. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927 рік. Офіційне видання Народного Комісаріату юстиції. – Ч. 26–27. Відділ Перший. – 1927 (27 червня). – 72 с.

80. Зелинский А. Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении / А.Ф. Зелинский. – Харьков : Вища школа, 1986. – 168 с.

81. Злочинність неповнолітніх та її особливості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ref.rushkolnik.ru/v62185/?page=6>.

82. Зріз наркотичної ситуації в Україні 2012 (дані 2011 року) / [А. М. Вієвський, М. П. Жданова, С. В. Сидяк та ін.] [Електронний ресурс] // Української медичний та моніторинговий центр з алкоголю та наркотиків МОЗ України. – 2012. –

С. 7–8. – Режим доступу : <http://www.damonitoring.net.ua/uk/news/51.html>.

83. Иванов Н. Г. Ответственность за преступления, совершенные в состоянии опьянения / Н. Г. Иванов // Законность. – 1998. – № 3. – С. 43–45.

84. Икрамов М. Г. Уголовно-правовая борьба с наркоманией / М. Г. Икрамов. – Ташкент : ФАН, 1982. – 112 с.

85. Исмаилов Р. Т. Вовлечение несовершеннолетних в употребление наркотических средств и психотропных веществ и его предупреждение органами внутренних дел (по материалам Кыргызской Республики и Российской Федерации) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Исмаилов Рустам Тахирович. – Бишкек, 2013. – 228 с.

86. Иванов Ю. Ф. Кримінальне право України. Загальна частина : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Ю. Ф. Иванов. – К. : КНЕУ, 2003. – 354 с.

87. Иванов Н. Г. Принцип субъективного вменения и его реализация в УК / Н. Г. Иванов // Государство и право. – 1999. – № 10. – С.52–54.

88. Казаков М. В. Надкушенное яблоко: (Причины наркомании среди молодежи и борьба с ней в СССР и социалистических странах) / М. В. Казаков / Предисл. Н. А. Шилов. – М. : Молодая гвардия, 1989. – 222 с.

89. Карпенко Є. М. Запобігання незаконному обігу наркотичних засобів міжнародними правоохоронними організаціями (на матеріалах Інтерполу та Європолу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Є.М. Карпенко. – К., 2011. – 19 с.

90. Кашкаров О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері випуску та обігу цінних паперів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Кашкаров. – Київ, 2007. – 20 с.

- 91.** Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / За заг. ред. В. В. Коваленка; за наук. ред. О. М. Джужи та А. В. Савченка. – К. : Атіка, 2011. – 648 с.
- 92.** Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Керимов Д. А. – М. : Аванта, 2001. – 560 с.
- 93.** Кистяковский А. Ф. Элементарный ученик общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть общая / А. Ф. Кистяковский. – К. , 1891. – 215 с.
- 94.** Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917 – 1921 рр.) : [монографія] / Е. М. Кісілюк. – К. : Вид-во Європейського університету, 2011. – 232 с.
- 95.** Клименко Т. М. Ответственность за незаконный оборот наркотиков по российскому и европейскому законодательству / Т. М. Клименко // Вектор науки ТГУ. – 2010. – №3(3). – С. 94–96.
- 96.** Книженко О. О. Кримінально-правова санкція як юридична конструкція / О. О. Книженко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 314–320.
- 97.** Книженко О. О. Санкції у кримінальному праві / О. О. Книженко. – Х. : Ника Нова, 2011. – 335 с.
- 98.** Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : дис. доктора юридичних наук : 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2012. – 432 с.
- 99.** Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : монографія / О. О. Книженко. – Х. : Акта, 2013. – 384 с.
- 100.** Козаченко А. В. Предмет злочинів, пов'язаних з наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами / А. В. Козаченко, Н. А. Мирошниченко. – О. : Вид-во Одеського державного університету, 1996. – 157 с.

101. Козаченко А. В. Предмет наркотизма : [учебное пособие] / А. В. Козаченко, Н. А. Мирошниченко. – Николаев – Одесса, 1999. – 58 с.

102. Коломієць Н. В. Застосування кримінально-виконавчого законодавства до осіб, засуджених за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : дис... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Коломієць Наталія Володимирівна. – Дніпропетровськ, 2012. – 247 с.

103. Конвенция о психотропных веществах / (Вена, 21 февраля 1971 года). (Дата подписания: 21 февраля 1971 года. Дата ратификации: 27 октября 1978 года. Дата вступления в силу для Украины: 18 февраля 1979 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_176.

104. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс]. – / Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

105. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин / (Відень, 20 грудня 1988 року) (Дата підписання Україною: 16 березня 1989 року. Набуття чинності для України: 27 листопада 1991 року. Конвенцію ратифіковано Постановою Верховної Ради України № 1000-XII від 25 квітня 1991 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_096.

106. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину: лекція / М.Й. Коржанський. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 1997. – 112 с.

107. Корнилов А. В. Уголовно-правовые и криминологические вопросы предупреждения наркотизма несовершеннолетних : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Корнилов Александр Васильевич. – Томск, 2004. – 204 с.

108. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика. Проблемы криминализации и пенализации / А. И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 1987. – 267 с.

109. Кретьова Е. Е. Нормативно-правовое регулирование предупреждения наркомании и наркобизнеса в странах Евросоюза и США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawmix.ru/comm/640>.

110. Кривоченко Л. Н. Борьба за ликвидацию преступности несовершеннолетних / Л. Н. Кривоченко. – Харьков, 1965. – 154 с.

111. Кривошеин П. К. Преступление. Историческое исследование / П. К. Кривошеин. – К. : Украинская академия внутренних дел, 1993. – 72 с.

112. Кримінальна відповідальність за контрабанду : національний та міжнародний досвід : монографія / Музика А. А., Савченко А. В., Процюк О. В. [та ін.]. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 276 с.

113. Кримінальна справа № 705/2352/12 // Архів Іршавського районного суду Закарпатської області.

114. Кримінальне право України : Особлива частина: Підручник / За заг. ред. Є. Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2009. – 496 с.

115. Кримінальне право України : підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова та ін. ; за ред. П. С. Матишевського та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 896 с.

116. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / В.К. Гіжевський, М. О. Ліненко, І.І. Митрофанов. – К. : Атіка, 2012. – 708 с.

117. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – 5-те вид., переробл. та допов. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.

118. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. [Ю. А. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К. : Юридична думка, 2004. – 328 с.

119. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник. – За редакцією О.М. Омельчука. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦуЛ, 2010. – 208 с.

120. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. ; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-є вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 624 с.

121. Кримінальне право України. Особлива частина : [підр.] / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [Вид. 5-те, переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2009. – 744 с.

122. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В.Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – 528 с.

123. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Алієва О. М., Гаврильченко Л. К., Гончар Т. О. та ін.; за заг. ред. Стрельцова Є. Л. – [4-е вид., перероб. і доповн.]. – Х. : Одиссей, 2009. – 328 с.

124. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

125. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2015. – 680 с.

126. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Т. 2. – Луганськ : Вид-во «Елтон – 2», 2012. – 780 с.

127. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар. Видання восьме, перероблене та доповнене / Відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – Х. : Одисей, 2012. – 904 с.

128. Кримінальний кодекс України : проект / Підготовлений за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку і законності авторським колективом на чолі з професором В. М. Смітінком ; внесений народним депутатом О. Б. Маяковським на розгляд Верховної Ради в першому чи-

танні // Іменем Закону. – 16 травня 1997. – № 20 (4946). – 16 с.

129. Кримінальний кодекс України : проект / Підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України // Іменем Закону. – 16 грудня 1994. – № 50 (4821). – 16 с.

130. Кримінальний кодекс України 2001 року : станом на 1 вересня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>.

131. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.

132. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року : станом на 1 вересня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

133. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : [навч. посіб.] / О. В. Крушельницька. – К. : Кондор, 2003. – 192 с.

134. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев – М. : Юридическая литература, 1972. – 352 с.

135. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. Изд. 2-е М : Издательство БЕК. – 1999. – 590 с.

136. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.

137. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / Кузнецов В. В. – К. : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012 – 908 с.

138. Кузнецов В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство : національний та зарубіжний досвід : [монографія] / Кузнецов В. В., Бабаніна В. В., Кузнецова Л. О. – К. : Видавництво ТОВ “НВП “Інтерсервіс”, 2013. – 268 с.

139. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження : дис... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Кулик Олександр Георгійович. – К., 2013. – 681 с.

140. Курманов К. Ш. Наркомания: уголовно-правовые и криминалистические проблемы / К. Ш. Курманов. – Фрунзе : Илим, 1989. – 330 с.

141. Курс советского уголовного права. Т. 2, ч. общая. Преступления / А. А. Пионтковский ; [ред. кол. : А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе]. – М. : Наука, 1970. – 516 с.

142. Кухарчук В. В. Уголовно-правовые вопросы определения одурманивающих веществ / В. В. Кухарчук // Следователь. – 1999. – № 5. – С. 9–13.

143. Лащук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія ; кримінально-виконавче право” / Лащук Е.В. – К., 2005. – 20 с.

144. Лень В. В. Кримінально-правові проблеми визначення осудності злочинця: автореф. дис... канд. юр. наук : 12.00.08 / ХНУВС. – Харків, 2003. – 19 с.

145. Лень В. В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві : [монографія] / Лень В. В.; передм. Ю. М. Антоняна. – Дніпропетровськ : Дніпропетровськ держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. – 180 с.

146. Лесниевски-Костарева Т. А. Дефференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т. А. Лесниевски-Костарева. – М. : Норма, 2000. – 400 с.

147. Луцак О. О. Наркотизм неповнолітніх : тенденції та проблеми протидії / О. О. Луцак // Проблеми захисту прав людини і громадянина в умовах розбудови громадянського суспільства в Україні : тези доп. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – С. 249–251.

148. Луцак О. О. До питання щодо ефективної кримінально-правової протидії схилянню до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів / О. О. Луцак // Реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства України : сучасний стан та перспективи : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції

[м. Івано-Франківськ, 30 вересня – 1 жовтня 2005 року]. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 108–110.

149. Луцак О. О. Фактори стримування та протидії наркотизації дітей і молоді в Україні : кримінально-правові аспекти / О. О. Луцак // Актуальні проблеми удосконалення кримінального законодавства : тези доп. міжвуз. наук.-практ. конф. – К. : Київський нац. ун-т. внутр. справ, 2007. – С. 249–251.

150. Луцак О. О. До питання про факультативність додаткового покарання у санкціях ч.ч. 2, 3 ст. 307 та ч. 2 ст. 317 КК України / О. О. Луцак // Юридична наука : виклики і сьогодення : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8–9 серпня 2014 р.). – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2014. – С. 77–79.

151. Луцак О. О. Кримінальний наркотизм із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх: історичний аспект / О. О. Луцак // Кримінологічна теорія і практика : досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : Тези доповідей наук.-теор. конф. (м. Київ, 20 березня 2014 р.) / Ред. кол. В. В. Коваленко, В. В. Черней, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін. – К. : Національна акад. внутр. справ, 2014. – С. 214–217.

152. Луцак О. О. Відмежування злочинів, передбачених ч. 2, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України від суміжних злочинів, що вчинюються із залученням або втягненням неповнолітнього / О. О. Луцак // Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20–21 червня 2014 р.). – Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2014. – С. 69–72.

153. Луцак О.О. Додатковий безпосередній об'єкт злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин які вчиняються із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього / О. О. Луцак // Актуальні проблеми розслідування злочинів [Текст] : зб. тез доповідей III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2014). – К. : Нац. Акад. внутр. справ, 2014. – С. 258–260.

154. Луцак О. Легалізація наркотичних засобів : кримінально-правові проблеми / О. Луцак // Право України. – 2006. – № 6. – С. 65–68.

155. Луцак О. О. Генезис кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх (X – поч. XX ст.) / О. О. Луцак // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки, 2013. – Спецвипуск., Т. 1. – С. 100–103.

156. Луцак О. О. Відмежування складів злочинів, передбачених статтями 307 та 309 КК України, від складів злочинів, передбачених статтями 314, 315 та 317 КК України / О. О. Луцак // Митна справа. – 2014. – № 3 (93). – С. 304–309.

157. Луцак О. А. Зарубежный опыт уголовной ответственности за преступления в сфере оборота наркотических средств и психотропных веществ, совершенные с привлечением несовершеннолетних и в отношении несовершеннолетних / Луцак О. А. // Право и политика. – 2014. – № 2/1. – С. 85–87.

158. Луцак О. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх: поняття та шляхи вдосконалення / О. О. Луцак // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспроденція, 2014. – Випуск 9–2., Т. 2. – С. 67–70.

159. Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права / Малиновский А. А. – М. : Междунар. отношения, 2002. – 376 с.

160. Марко С. І. кримінально-правова характеристика виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збуту підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотеї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. І. Марко. – Львів, 2009. – 20 с.

161. Маркс К. Соч., т. 3. 2-е изд. / Маркс К., Энгельс Ф. – М. : Госкомполитиздат, 1955. – 630 с.

162. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / П. С. Матишевський. – К. : А. С. К., 2001. – 352 с.

163. Меретуков Г. М. Наркомания в дореволюционный период России и причины ее возникновения / Г. М. Меретуков. – М. : ГИЦ МВД России, 1993. – Вып. 15. – 439 с.

164. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) / Приняты резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml

165. Миньковский Г. М. Уголовно-правовые средства борьбы с наркотизмом / Г. М. Миньковский, Э. Ф. Побегайло. – М. : Акад. МВД СССР, 1991. – 52 с.

166. Мирошніченко Н. А. Злочини, пов'язані з наркотиками, психотропними речовинами і прекурсорами (відповідальність і кваліфікація) / Н. А. Мирошніченко. – О., 1997. – 154 с.

167. Мирошніченко Н. А. Кваліфікація злочинів проти народного здоров'я : [текст лекцій] / Н. А. Мирошніченко. – Одеса : Вид-во ОДУ, 1984. – 105 с.

168. Мирошніченко Н. А. Кримінально-правова боротьба з розповсюдженням наркоманії : [навч. посіб.] / Н. А. Мирошніченко, О. В. Козаченко. – О., 2005. – 156 с.

169. Мирошніченко Н. А. Уголовная ответственность за незаконное изготовление, приобретение, хранение, перевозку, пересылку или сбыт наркотических веществ : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мирошніченко Наталья Анатольевна. – Х., 1984. – 173 с.

170. Мирошніченко Н. А. Уголовно-правовая борьба с наркоманией / Н. А. Мирошніченко, А. А. Музыка. – Киев – Одесса : Вища школа, 1988. – 289 с.

171. Мирошниченко Н.А. Уголовная ответственность за незаконное изготовление приобретение, хранение, перевозку, пересылку или сбыт наркотических веществ: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. – Харьков, 1984. – 21 с.

172. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні : формування та реалізації / А. А. Митрофанов. – Одеса : Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. – 132 с.

173. Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на наркозалежних осіб, які вчинили злочини : дис... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Митрофанов Ігор Іванович. – Дніпропетровськ, 2009. – 256 с.

174. Митрофанов І. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Видавець «ПП Щербатих О. В.», 2009. – 646 с.

175. Михайленко П. П. Борьба с преступностью в Украинской СССР / П. П. Михайленко. – Т. 1. – К., 1966. – 831 с.

176. Мінаєв М. М. Кримінальна відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.08 „Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / М. М. Мінаєв. – Київ, 2005. – 22 с.

177. Модельный Уголовный кодекс : рекомендательный законодательный акт для Содружества Независимых Государств : принят на седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств (постановление № 7-5 от 17 февраля 1996 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241285>.

178. Моравицкий С. О наркотических и некоторых других ядовитых веществах, употребляемых населением Ферганской области / С. Моравицкий / Труды Каз. Имп. Унив. – Казань, 1885. – 27 с.

179. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А. А. Музика. – К. : Логос, 1998. – 324 с.

180. Музика А. А. Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Музика Анатолій Анатолійович. – К., 1998. – 486 с.

181. Музика А. А. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія / А. А. Музика, О. П. Горох. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ун-ту управління, 2010. – 256 с.

182. Музика А. А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : монографія / А. А. Музика, О.П. Горох. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 404 с.

183. Музика А. Особливості суб'єктивної сторони злочинів, пов'язаних з наркоманією / А. Музика // Право України. – 1997. – № 9. – С. 50–55.

184. Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 192 с.

185. Музика А. А. Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. А. Музика. – К., 1998. – 44 с.

186. Музика А. А. Нормативно-правове та наукове забезпечення протидії нелегальному обігу наркотичних речовин / А. А. Музика // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ : збірник наукових праць. – 2003. – Спеціальний випуск № 1 (13). – С. 11–18.

187. Музыка А. А. Квалификация органами внутренних дел преступлений, совершаемых на почве наркомании : [учеб. пособие] / А. А. Музыка. – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1988. – 88 с.

188. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

189. Наден О. В. Спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / О. В. Наден. – Х. : Право, 2003. – 224 с.

190. Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання : [наук.-практ. посіб.] / За ред. Закалюка А. П. – К., 2006. – 296 с.

191. Наркомании у подростков / Битенский В. С., Херсонский Б. Г., Дворек С. В., Глушков В. А. – К. : Здоровье, 1989. – 215 с.

192. Наркомания стала массовым явлением [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.czm.od.ua/>

193. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – [3-тє вид., перероб. та доповн.]. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с.

194. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-тє вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.

195. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джузи, А.В. Савченка, В.В. Чернея. – К.: Юрінком Інтер, 2016 – 1064 с.

196. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций / А. В. Наумов. – М. : БЕК, 1996. – 560 с.

197. Наумова І. В. Стан злочинності неповнолітніх у 1992–2000 роках / І. В. Наумова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.naiau.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/n2001_4/naumova.htm.

198. Неклюдов Н. А. Руководство к Особенной части русского уголовного права / Н. А. Неклюдов. – Т. 1: Преступления и проступки против личности. – СПб. : Типография П. П. Меркульева, 1876. – 543 с.

199. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : [учеб. для юрид. вузов и фак.] / В. С. Нерсисянц. – М. : Изда-

тельство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – 552 с.

200. Николаева Л. П. Расследование и предупреждение хищения и сбыта наркотических веществ: опия и гашиша : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / Л. П. Николаева. – М., 1966. – 22 с.

201. Нікіфорчин І. О. Кримінальна відповідальність за незаконний оборот наркотичних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нікіфорчин Іван Олексійович. – Х., 1994. – 175 с.

202. Новий тлумачний словник української мови / Укладачі : Василь Яременко, Оксана Сліпушко. – Т. 1 (А–К). – Видання друге, виправлене. – К. : Вид-во «Аконіт», 2003. – 928 с.

203. Новий тлумачний словник української мови / Укладачі : Василь Яременко, Оксана Сліпушко. – Т. 2 (К–П). – Видання друге, виправлене. – К. : Вид-во «Аконіт», 2003. – 928 с.

204. Новий тлумачний словник української мови / Укладачі : Василь Яременко, Оксана Сліпушко. – Т. 3 (П–Я). – Видання друге, виправлене. – К. : Вид-во «Аконіт», 2003. – 864 с.

205. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г. П. Новоселов. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – 113 с.

206. Об усилении борьбы с наркоманией : Указ Президии Верховного Совета СССР от 24 апреля 1974 года // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1974. – № 18. – ст. 275.

207. Однолько І. В. Актуальні проблеми запобігання наркозлочинності неповнолітніх кримінально-правовими засобами в контексті нових законопроектів / І. В. Однолько // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доповідей і повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21-22 вересня 2012 року. – Львів : ЛДУВАС, 2012. – С. 391–395.

208. Опалінський Ю. В. Кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.08 «Криміналь-

не право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю. В. Опалінський. – Київ, 1998. – 20 с.

209. Организация борьбы с наркоманией. Сборник документов и методических материалов. – 2-е перераб. изд. / Сост. : А. Н. Сергеев, А. П. Удод, Т. А. Галущенко. – К. : РИО МВД СССР, 1988. – 300 с.

210. Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності) / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. Д. Дорош та ін. / За заг. ред. Ю. В. Бауліна, Л. В. Дорош. – Х. : Право, 2005. – 256 с.

211. Орлов М. Ф. Наркотизм и преступность : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / М. Ф. Орлов. – М., 1969. – 30 с.

212. Орлов С. О. Кримінально-правова охорона інформації в комп'ютерних системах та телекомунікаційних мережах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. О. Орлов. – К., 2009. – 18 с.

213. Орлов В. С. Субъект преступления / В. С. Орлов. – М., 1958. – 178 с.

214. Павленко Р. Питання притягнення до кримінальної відповідальності за дії з аналогами наркотичних засобів і психотропних речовин / Р. Павленко // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 12 (132). – С. 61–62.

215. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / Панов М. І. ; передм. В. П. Тихого. – К. : Ін Юре, 2010. – 812 с.

216. Панов Н. И. Методологические аспекты формирования понятийного аппарата юридической науки / Н. И. Панов // Правоведение. – 2006. – № 4 (267). – С. 18–28.

217. Панов С. Л. Криминологическая характеристика и предупреждение наркотизма среди несовершеннолетних : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Панов Сергей Леонидович. – Омск, 1998. – 162 с.

218. Патологическая физиология / Под ред. А. Д. Адо, В. В. Новицкого. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1994. – 867 с.

219. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики 2001 года (с изменениями и дополнениями). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://estonia.news-city.info/docs/sistems/dok_iegdab/page6.htm.

220. Петренко О. І. Кримінальна відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Петренко Олександр Іванович. – К., 2006. – 187 с.

221. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. – М., 1961. – 401 с.

222. Пирожков В. Ф. Криминальная психология. Психология подростковой преступности / В. Ф. Пирожков. – Кн. 1. – М. : Ось-89, 1998. – 304 с.

223. Писаренко К. Ю. Міжнародно-правові аспекти участі України у боротьбі із незаконним обігом наркотичних засобів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / К. Ю. Писаренко. – К., 2007. – 20 с.

224. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія / Є. О. Письменський. – Луганськ : Віртуал. реальність, 2011. – 386 с.

225. Питома вага злочинності неповнолітніх в Україні збільшується [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/5AAC936CCE08EE58C325713400228BF9?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=5AAC936CCE08EE58C325713400228BF9>.

226. Пихтін М. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Збірник схем у 2 ч. / Пихтін М. П., Миронова В. О., Ямкова А. О., Крючек С. В. / ч. 1. – Х. : Харків юридичний, 2011. – 204 с.

227. Плева К. В. Кримінальна відповідальність за суспільно небезпечні діяння стосовно радіоактивних матеріалів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец.

12.00.08 „Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / К. В. Плева. – Харків, 2005. – 16 с.

228. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. М. Панов. – Київ, 2006. – 18 с.

229. Пономаренко Ю. Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу : дис... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Пономаренко Юлія Григорівна. – Х., 2004. – 196 с.

230. Поощрение и защита прав детей: доклад (2012 год) / Совет по правам человека, ООН / Московская международная модель / SarTraccc [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sartraccc.ru/print.php?print_file=Pub_inter/unkindporno3.htm#bookmark3

231. Попередження незаконного обігу наркотичних засобів серед неповнолітніх : Посібник / За ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 312 с.

232. Постышев С. В. Учебникуголовного права. Общаячасть / С.В. Постышев. – М. , 1923. – 278 с.

233. Предупреждение наркомании несовершеннолетних : [учеб. пособие] / Бланков А. С., Вилке А. Я., Леонтьев Ю. Б. и др. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1989. – 80 с.

234. Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів Української РСР : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 17 червня 1974 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1974. – № 27. – ст. 222.

235. Про внесення змін і доповнень в статті 48 і 208 Кримінального кодексу Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 18 серпня 1969 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1969. – № 35. – ст. 287.

236. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР : Указ Президії Верховної Ради УРСР

від 21 серпня 1987 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1987. – № 35. – ст. 674.

237. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України : проект Закону України № 4712 від 16 квітня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50664

238. Про внесення змін до Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів : Закон України від 8 липня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 36. – ст. 317.

239. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів і одурманюючих засобів : Закон України від 6 жовтня 2011 року // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 21. – ст. 203.

240. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Закон України від 15 квітня 2008 року // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 24. – ст. 236.

241. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» : Закон України від 15 лютого 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – ст. 64.

242. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верховного Суду

України від 27 лютого 2004 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>

243. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з культивування рослин, включених до таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 2 лютого 2010 р. № 66 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0213-10>.

244. Про затвердження Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : Постанова КМУ від 06.05.2000 р. № 770 // Офіційний Вісник України. – 2000. – № 19. – ст. 45.

245. Про затвердження Порядку ліцензування діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 р. № 1698 і від 4 липня 2001 р. № 756 : постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1387 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1387-2007-п>.

246. Про затвердження Порядку обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів у закладах охорони здоров'я України : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 21 січня 2010 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0347-10>.

247. Про затвердження Порядку перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на території України та оформлення необхідних документів : постанова Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2008 р. № 366 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/366-2008-п>.

248. Про затвердження Порядку придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 13 травня 2013 р. № 333 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2013-п>.

249. Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом : постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. № 589 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/589-2009-п>.

250. Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 1 серпня 2000 р. № 188 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0512-00>.

251. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15 лютого 1995 р. № 60/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 62.

252. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 1 червня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1775-14>.

253. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15 лютого 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80>.

254. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>.

255. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. // Відомості Верховної ради України. – 2001. – № 3. – ст. 142.

256. Про реалізацію частини шостої статті 7 Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» : постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1339 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1339-2007-п>.

257. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4 {Із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду № 16 від 18 грудня 2009 р.} [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02>.

258. Противодействие незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ : уч. пособие / под ред. А. Н. Сергеева. – М. : Щит-М, 2001. – 321 с.

259. Протидія незаконному обігу наркотиків: історія, практика, законодавство : навч. посібник / Д. Й. Никифорчук [та ін.] ; заг. ред. О. М. Джужа. – К. : КНТ, 2006. – 236 с.

260. Прохорова М. Л. Наркотики: уголовно-правовое и криминологическое исследование / М. Л. Прохорова. – СПб. : Издат. «Юрид. центр Пресс», 2002. – 287 с.

261. Пшеничний В. Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика) : дис... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Пшеничний Валерій Григорович. – К., 2005. – 219 с.

262. Пяткин Е. К 90-летию Указа Императора Николая II «О мерах борьбы с опиекурением» / Е. Пяткин // Материал газеты «Пока не поздно», №16(97) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.miloserdie.ru/articles/k-90-letiyu-ukaza-imperatora-nikolaya-ii-o-merah-borby-s-opiekurenem>

263. Рамочные решения Совета Европейского Союза, формулирующие минимальные условия для определения признаков состава преступления и наказаний в области торговли наркотиками [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.narkotiki.ru/jworld_5780.html.

264. Рапопорт А. М. Кокаин и преступность / А. М. Рапопорт // Моск. мед. журнал. – 1926. – № 1. – С. 46–65.

265. Рарог А.И. Общая теория вины в уголовном праве. – М. : ВЮЗИ, 1980. – 91 с.

266. Реймер Н. К. Яды цивилизации / Н. К. Реймер. – СПб. : С. И. Белявский. – 1899. – 21 с.

267. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.

268. Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы) / Приняты резолюцией 45/112 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_deinquency_prevention.shtml

269. Рябчинська О. П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ і жорстокості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 „Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / О. П. Рябчинська. – К., 2002. – 16 с.

270. Савченко А. В. Кримінальне право України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки : комплексне кримінально-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.

271. Савченко А. В. Кримінально-правова протидія незаконному обігу наркотиків: міжнародні та національні стандарти : посібник / А. В. Савченко, О. М. Стрільців ; за ред. ректора Нац. акад. внутр. справ, д.ю.н., професора, член-кор. НАПрН України генерал-лейтенанта міліції В. В. Коваленка. – К. : НАВС, 2014. – 146 с.

272. Савченко А. В. Специфічні риси методології порівняльного кримінального права / А. В. Савченко // Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених : додаток до журналу «Міліція України». – 2009. – № 78. – С. 8–14.

273. Савченко А. В. Щодо основних етапів розвитку кримінального законодавства України / А. В. Савченко // Україна

між минулим і майбутнім : історико-правові та соціально-економічні аспекти розвитку країни [Текст] : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Чернігів, 8 червня 2011 р.) Чернігівський юридичний коледж Державної пенітенціарної служби України. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2011. – С. 150–152.

274. Савченко А. В. Мотив та мотивація злочину : [монографія] / Савченко А. В. – К. : Атака, 2002. – 144 с.

275. Савченко А. В. Кримінальна відповідальність за шахрайство в Україні та за кордоном : порівняльно-правове дослідження : [монографія] / А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк. – К. : Видавництво ТОВ «НВП»Інтерсервіс», 2013. – 216.

276. Савченко А. В. Кримінальне право України. Загальна частина (у схематичних діаграмах) : посібник [Савченко А. В., Шуляк Ю. Л.] / За заг. ред. к.ю.н., доц. В. В. Чернея. – К. : Видавництво ТОВ “НВП”Інтерсервіс”, 2013. – 160 с.

277. Самохвалов И. Ю. Противодействие преступлениям, совершаемым несовершеннолетними в сфере незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ : уголовно-правовой и криминологический аспект : автореф. дис. на соскание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И. Ю. Самохвалов. – Нижний Новгород , 2009. – 35 с.

278. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР: 1917 – 1952 гг. / Под ред. И. Т. Голякова. – М. : Госюриздат, 1953. – 464 с.

279. Селиванов М. П. Антинаркотичне законодавство України. Історія, теорія, коментар / Селиванов М. П., Хруппа М. С. – К., Юрінком, 1997. – 351 с.

280. Семенюк О. О. Окремі зауваження до змісту ст. 159-1 Кримінального кодексу України / О. О. Семенюк // Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України [Текст] : зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2013 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – С. 288–289.

281. Семенюк О. О. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про референдум / О. О. Семенюк. – К. : Вид-во ТОВ «НВП» ІНТЕРСЕРВІС», 2012. – 206 с.

282. Сергиевский Н. Д. Русское уголовное право. Часть Общая : пособие к лекціям / Н. Д. Сергиевский. – СПб., 1908. – 385 с.

283. Справочник административно-хозяйственного работника медико-санитарных учреждений : офиц. и справ. материалы / сост. : И. Я. Бычков, И. Л. Фаерман ; ред. И. С. Ермолаев. – М. : Изд-во АМН СССР, 1950. – 650 с.

284. Сингаївська І. В. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика фальшивомонетництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. В. Сингаївська. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

285. Сімейний кодекс України 2002 року : станом на 1 вересня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print1382534640129389>.

286. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970. – 1979. – Т. 1 : а – В. – 1971. – 799 с.

287. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1971. – 1979. – Т. 9 : С. – 1978. – 916 с.

288. Смаглюк О. В. Шахрайство за кримінальним кодексом України 2001 року : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Смаглюк. – К, 2004. – 18 с.

289. Смитиенко В. Н. Преступления против здоровья населения : квалификация деяний, связанных с наркотиками / В. Н. Смитиенко. – Омск : Изд-во Омск. высш. шк. милиции, 1972. – 126 с.

290. Собко Г. М. Конфіскація за кримінальним законодавством України : автореферат дис. канд. юридичних наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». / Г. М. Собко. – К., 2008. – 20 с.

291. Собрание узаконений РСФСР. – 1919. – № 53. – Ст. 504.

292. Соколов В. В. Принцип “*nullum crimen, nulla poena sine lege*” и бланкетные диспозиции уголовного закона / В. В. Соколов // Советское государство и право. – 1980. – № 12. – С. 96 – 99.

293. Соловьев Евгений. «Вышка» за героин / Евгений Соловьев // Российская газета. – Федеральный выпуск № 5077 (253) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rg.ru/2009/12/30/geroin.html>.

294. Сорока С. О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії : дис... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Сорока Світлана Олександрівна. – Львів, 2010. – 234 с.

295. Спасович В. Д. Учебникуголовного права. Т. 1, вып. 1 / В. Д. Спасович. – СПб., 1863. – 214 с.

296. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22 липня 1946 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_599.

297. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80/page>.

298. Стрельцов Є. Л. Проблеми реформування кримінального права / Є. Л. Стрельцов // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р. / Упорядн. : Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 484–488.

299. Строган А. Ю. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності : [навчальний посібник / А. Ю. Строган. – К. : Атіка, 2007. – 424 с.

300. Строкова І. І. Кримінальна відповідальність за геноцид (порівняльний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 „Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / І. І. Строкова. – К., 2010. – 20 с.

301. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/9A539844EB54F3EBC2257B7C0037FDDE](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/9A539844EB54F3EBC2257B7C0037FDDE)

302. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнєцов, О. Ф. Шанько. – К. : Вид. Паливода А. В. , 2005. – 640 с.

303. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.

304. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права. Частьобщая. Кн. 1, вып. 1 : учение о преступлениях / Н. С. Таганцев. – СПб., 1874. – 292 с.

305. Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления / Тарарухин С. А. –К. : Вища школа, 1977. – 152 с.

306. Тацкий В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве : учеб.пособие / В. Я. Тацкий – Х. : Вища шк. Изд-во при ХГУ, 1988. –198 с.

307. Тімошенко Н. О. Кримінально-правова характеристика підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збуту та використанн : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 „Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Н. О. Тімошенко. – К., 2009. – 18 с.

308. Тоболкин П. С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм / П. С. Тоболкин. – Свердловск : Сред.-Урал. Книж. Изд-во, 1983. – 176 с.

309. Толстой Л. Н. Анна Каренина. Часть седьмая. Глава XXVI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ilibrary.ru/text/1099/p.215/index.html>.

310. Тонков В. Е. Квалификация преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков на стадии судебного разбирательства : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Тонков Вячеслав Евгеньевич. – Белгород, 2007. – 226 с.

311. Торгаутова Б. А. Уголовно-правовая борьба со склонением несовершеннолетних к потреблению наркотических средств

или психотропных веществ (уголовно-правовое и криминологическое исследование) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Торгаутова Балгын Амирбековна. – Алматы, 2008. – 224 с.

312. Уголовное законодательство Норвегии / [Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, проф. Ю. В. Голика] ; перев. с норвежского А. В. Жмени. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 375 с.

313. Уголовный кодекс Австралии 1995 года / науч. ред. и предисл. И. Д. Козочкина, Е. Н. Трикоз ; пер. с англ. Е. Н. Трикоз. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2002. – 388 с.

314. Уголовный кодекс Австрии / пер. с нем. и предисловие канд. юрид. наук А. В. Серебренниковой. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2001. – 144 с.

315. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б. В. Волженкин ; пер. с англ. И. В. Мироновой. – 2-е изд. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2001. – 510 с.

316. Уголовный кодекс Грузии 1999 года (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241370&subID=100095257,100095259,100095268,100095572#text>.

317. Уголовный кодекс Дании / науч. ред. и предис. С. С. Беляева ; пер. с датского и англ. С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2001. – 230 с.

318. Уголовный кодекс Испании / под ред. и с предисл. Н. Ф. Кузнецовой, Ф. М. Решетникова. – М. : Изд-во «ЗЕРЦАЛО», 1998. – 218 с.

319. Уголовный кодекс Киргизской Республики 1997 года (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://medialawca.org/posts/03-04-2013/60401.html>.

320. Уголовный кодекс Латвийской Республики 1998 года (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424&subID=100106935,100106943,100106967#text>.

321. Уголовный кодекс Литовской Республики 2000 года (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – Ре-

жим доступу : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=100107735,100107736>.

322. Уголовный кодекс Республики Армения 2003 года (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus>.

323. Уголовный кодекс Республики Беларусь / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь». – Минск : Акад. МВД, 2011. – 227 с.

324. Уголовный кодекс Республики Казахстан 1997 года (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167_.

325. Уголовный кодекс Республики Корея / науч. ред. и предисл. А. И. Коробеева ; пер. с корейского В. В. Верхоляка. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2004. – 240 с.

326. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. А. И. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова ; пер. с польск. Д. А. Бариллович. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2001. – 234 с.

327. Уголовный кодекс Республики Таджикистан 1998 года (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-respubliki-tadzhikistan>.

328. Уголовный кодекс Республики Узбекистан 1994 года (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=111457.

329. Уголовный кодекс Российской Федерации 1996 года (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakonbase.ru/ugolovnyj-kodeks>.

330. Уголовный кодекс Украинской ССР от 28 декабря 1960 года // Ведомости Верховного Совета УССР. – 1961. – № 2. – ст. 14.

331. Уголовный кодекс Украины : научно-практический комментарий (отв. ред-ры Яценко С. С., Шакун В. И.). – К. : Правові джерела, 1998. – 1088 с.

332. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Е.Л. Стрельцова. – 2 – е изд. – Х. : Одиссей, 2005. – 863с.

333. Уголовный кодекс УССР (утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г.) с алфавитным указателем : Изд. Официальное. – Харьков : Изд. Наркомюста УССР. – 50 с.

334. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч. ред. и вступ. статья д.ю.н., проф. Д. А. Шестакова ; предисл. док. права Г.-Г. Йешека ; перевод с нем. Н. С. Рачковой. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 524 с.

335. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крылова ; пер. с франц. и предисл. Н. Е. Крыловой. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2002. – 650 с.

336. Уголовный кодекс Швейцарии / науч. ред., предисл. и пер. с немецкого А. В. Серебренниковой. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2002. – 350 с.

337. Уголовный кодекс Японии / науч. ред. и предисл. А. И. Коробеева. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2002. – 226 с.

338. Узагальнення про практику розгляду судами кримінальних справ щодо неповнолітніх / Узагальнення судової практики Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.

339. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К. : ЮрінкомІнтер, 2013. – 712 с.

340. Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части. Ординарного профессора Университета св. Владимира Л. С. Белогриць-Котляревскаго. – Киевъ-Петербургъ-Харьковъ : Южно-Русское Книгоиздательство Ф. А. Югансона, 1903. – 618 с.

341. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : дис... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Фесенко Євгеній Володимирович. – К., 2004. – 444 с.

342. Фесенко Є. В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики). – К.: Істина, 2001. – 192 с.

343. Фесенко Є. Сучасні завдання кримінально-правової науки / Є. Фесенко // Право України. – 2010. – № 9. – С. 66–72.

344. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони: [монографія] / Є. В. Фесенко. – К. : Атіка, 2004. – 280 с.

345. Философия уголовного права / Сост. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, проф. Ю. В. Голика. – СПб. : Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – 348 с.

346. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.

347. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е. А. Фролов // Сборник ученых трудов Свердловского юридического института. – Свердловск, 1969. – Вып. 10. – С. 184-225.

348. Футер Д. К. Вопросы детской беспризорности и преступности в Германии и Австрии (краткий обзор) / Д. К. Футер // На помощь детям. – М., 1926. – 120 с.

349. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – 557 с.

350. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

351. Харченко В. Б. Уголовное право Украины. Особенная часть : новое законодательство в вопросах и ответах. Конспект лекцій / В. Б. Харченко. – Харьков : Скорпион, 2001. – 288 с.

352. Харьковский Е. Л. Уголовная ответственность за незаконный оборот наркотических средств и психотропных ве-

ществ : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харьковский Евгений Леонидович. – М., 2002. – 211 с.

353. Хачатурян К. О. Уголовная ответственность за деяния в сфере незаконного оборота наркотиков: международно-правовые аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Хачатурян Карен Оганесович. – М., 2002. – 260 с.

354. Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини) : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Хилюк Світлана Володимирівна. – Львів, 2007. – 304 с.

355. Ходоковський М. Б. Розвиток конвенційних норм міжнародного права, які регулюють вироблення, розподіл і застосування наркотичних речовин / М. Б. Ходоковський // Вісник Київськ. держ. ун-ту. Серія право. – 1969. – № 9. – С. 119–125.

356. Хруппа М. Правові питання наркоманії: спірні питання / М. Хруппа // Право України. – 1992 – № 12 – с. 35–37

357. Хун А. З. Объектуголовно-правовыхотношений : содержание и различие со сходными понятиями / А. З. Хун // Уголовное право. – 2003. – № 4. – С. 64–66.

358. Хуторянський О. В. Кримінально-правова характеристика ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стан : дисертація ... кандидата юридичних наук : 12.00.08. / Хуторянський Олександр Васильович. – К., 2013. – 217 с.

359. Цетлин М. Г. Наркологическая ситуация в подростковой среде и пути выхода из нее : [учеб. метод. пособие] / М. Г. Цетлин, Е. А. Кошкина. – М. : Ин-т проф. образов., 1992. – 123 с.

360. Цивільний кодекс України 2003 року : станом на 1 вересня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

361. Чепурко А. Г. Кримінально-правова протидія незаконному вживанню наркотичних засобів (ст.ст. 315, 316, 317 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Чепурко Андрій Сергійович. – К., 2012. – 219 с.

362. Черниш Р. Ф. Діяльність міжнародних організацій щодо припинення незаконного обігу наркотичних засобів та її нормативно-правове забезпечення / Р. Ф. Черниш // Право і суспільство. – 2012. – № 6. – С. 205–209.

363. Шевченко Н. П. Уголовная ответственность за вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шевченко Нелли Петровна. – Ставрополь, 2003. – 209 с.

364. Шоломович А. С. Теория и практика борьбы с наркотизмом / А. С. Шоломович // Московский медицинский журнал. – 1933. – № 5. – С. 123–128.

365. Юношев О. В. Історія примусового лікування від наркоманії: кримінально-правовий аспект / О. В. Юношев // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 434–440.

366. Якубов А. С. Ответственность за вовлечение несовершеннолетних в пьянство и потребление наркотических веществ : [лекция] / А. С. Якубов. – Ташкент : ВШ МВД СССР, 1985. – 42 с.

367. Якубов А. С. Уголовно-правовые меры борьбы с вовлечением несовершеннолетних в пьянство и потребление наркотических средств : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / А. С. Якубов. – М., 1989. – 22 с.

368. Ящерицин Є. Безпека життєдіяльності людини у сучасних умовах / Є. Ящерицин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://polytechnic.kpi.kharkov.ua/ViewArticle.aspx?id=4154&print=yes>.

369. 21 U.S. Code Chapter 13 – DRUG ABUSE PREVENTION AND CONTROL. Subchapter I – CONTROL AND ENFORCEMENT. Part D – Offenses and Penalties [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/21/chapter-13/subchapter-I/part-D>.

370. Codice Penale Italiano 1930 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.altalex.com/index.php?idnot=36764>.

371. Criminal Code of the Republic of Serbia 2006 (with amendments) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

372. Criminal Code of Turkey 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.azpenalreform.az/eng/lawacts/intlaws/203-criminal-code-of-turkey.html>.

373. Federal Criminal Code and Rules. – St. Paul, Minn., West Group, 2003. – 1436 p.

Наукове видання

Національна академія внутрішніх справ

**Савченко А.В., Вартилецька І.А.,
Семенюк О.О., Луцак О.О.**

Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері
обігу наркотичних засобів та психотропних речовин,
вчинених із залученням неповнолітніх та щодо
неповнолітніх

Монографія

Друкується в авторській редакції

Дизайн та комп'ютерне верстання
Корнійчук Олександра

Формат 60*84/16. Гарнітура KievitPro
Наклад 500 примірників

Віддруковано з оригінал-макета
м. Радомишль, вул. Старокиївська, 2